

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt/Volume 08
Sayı/Issue 01
Mayıs/May 2024
e-ISSN 2587-1234

İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Analizi

Assessment of the Current Status and Future of the International Agreement on Iran's Nuclear Program

Oktay BİNGÖL

Libya Krizi: Stratejik-Diyalog Modeli

Libya Crisis: Strategic-Dialogue Model

Kenan ÇORUH

A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan

Afganistan'daki Taliban İslam Emirliği Sistemi Üzerine Bir İnceleme

Sayed Nasim BAHMAN

Çin'in Küresel Jeoekonomi Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi

China's Global Geoeconomic Vision: Belt and Road Initiative in the Context of Goals and Objectives

Zeki Talustan GÜLTEN-Zeynep Çağla ERİN

2016'da Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası'nda Gerçekleştirilen Devlet Duması Seçimini Yeniden Düşünme: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve

Rethinking 2016 Election of the State Duma in the Russian Federation and the Crimean Peninsula: A Cultural Sociological Framework

Vildane ÖZKAN

Osmanlı'da İlerleme Fikrinin Doğuşu: Reform Tartışmaları ve Reformlar

The Birth of the Idea of Progress in the Ottoman Empire: Reform Discussions and Reforms

Recep KILIÇ

Book Review: Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas

Kitap İncelemesi: Enerji Güvenliği Topluluğunda Türkiye ve AB: Doğal Gaz Örneği

Dagmar ANGELOVICOVA

SAHİBİ

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDİTÖR

Doç. Dr. Emre OZAN

EDİTÖR YARDIMCISI

Dr. Cenk TAMER

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Selma YEL • Türkçe Dil Editörü
Prof. Dr. Cem KARADELİ • İngilizce Dil Editörü

YAZIM EDİTÖRÜ

Zeynep Çağla ERİN

YAYIN ASİSTANLARI

Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI
Yasemin Hilal SAYINER

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAMI • Bağdat Üniversitesi • Bağdat/İRAK
Prof. Dr. A. Fahimi AYDIN • İnönü Üniversitesi • Malatya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Fahri ERENEL • İstinye Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Zafar Nawaz Jaspal • Quaid-i Azam Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR • Kapadokya Üniversitesi • Nevşehir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Izbairov Asylbek KARIMOVICH • Jeopolitik Araştırma Enstitüsü • Almatı/KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Zayniddin KURMANOV • Boris Yeltsin Kırgız-Rus-Slav Üniversitesi • Bişkek/KIRGIZİSTAN
Prof. Dr. Asan ORMUŞEV • Kırgızistan Mahmud Kaşgari Doğu Üniversitesi • Bişkek/KIRGIZİSTAN
Prof. Dr. Şamil ÖÇAL • Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay Fırat TANRISEVER • Orta Doğu Teknik Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hassan Daud BUTT • Bahria Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Doç. Dr. Masa KOLANOVIC • Zagreb Üniversitesi • Zagreb/HIRVATİSTAN
Doç. Dr. Ariel S. Gonzalez LEVAGHI • Arjantin Papalık Katolik Üniversitesi • Buenos Aires/ARJANTIN
Doç. Dr. Erjada PROGONATI • Süleyman Demirel Üniversitesi • Isparta/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahad SALIHOV • Rusya Bilimler Akademisi • Moskova/RUSYA FEDERASYONU
Doç. Dr. Katarzyna STOKLOSA • Güney Danimarka Üniversitesi • Odense/DANİMARKA
Dr. Khuram IQBAL • Pakistan Milli Savunma Üniversitesi • Islamabad/PAKİSTAN
Dr. Cenk PALA • Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Shristi PUKHREM • Hindistan Vakfı • Yeni Delhi/HİNDİSTAN
Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Savunma Üniversitesi • Rathmalana/SRİ LANKA

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Bölgesel Araştırmalar Dergisi

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Faks: +90 312 474 00 45

E-Posta: bad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/bader

MİZANPAJ

Abdul Rahim FATAH

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

e-ISSN | 2587-1234

YAYIN TARİHİ

31 Mayıs 2024

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*
- Prof. Dr. Giray Saynur DERMAN • Marmara Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü • New Jersey/ABD*
- Prof. Dr. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain Üniversitesi • Bağdat/IRAK*
- Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU • Marmara Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Iram KHALİD • Pencil Üniversitesi • Lahor/PAKİSTAN*
- Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*
- Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN • Başkent Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE*
- Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi • Kütahya/TÜRKİYE*
- Doç. Dr. Abdugani MAMADAZIMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği • Duşanbe/TACİKİSTAN*
- Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü • Taőkent/ÖZBEKİSTAN*
- Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi • Türkistan/KAZAKİSTAN*
- Doç. Dr. Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE*
- Dr. Khalid Taimur AKRAM • Küresel Strateji Çalışmaları Merkezi • İslamabad/PAKİSTAN*
- Dr. Alok BANSAL • Hindistan Vakfı • Yeni Delhi/HİNDİSTAN*
- Dr. Intigam MAMEDOV • Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi • Moskova/RUSYA FEDERASYONU*
- Dr. Muhammad Syaroni ROFI • Endonezya Üniversitesi • Cakarta/ENDONEZYA*
- Dr. Azhar E. SERİKKALİYEVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi • Almatı/KAZAKİSTAN*

YURTDİŐİ TEMSİLCİLİKLERİ

- ABD** | *Prof. Dr. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Emekli*
- Azerbaycan** | *Doç. Dr. Nazim CAFERSOY • Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
- Etiyopya** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi*
- Irak** | *Doç. Dr. Ahmed Fakak AHMED • Musul Üniversitesi*
- Kazakistan** | *Doç. Dr. Kanat YDYRYS • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi*
- Özbekistan** | *Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Taőkent Devlet Őarkiyat Enstitüsü*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

OWNER

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR IN CHIEF

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

EDITOR

Assoc. Prof. Emre OZAN

VICE EDITOR

Dr. Cenk TAMER

PUBLICATION MANAGER

Dr. Kadir Ertaç ÇELİK

LANGUAGE EDITORS

Prof. Selma YEL • Turkish Language Editor
Prof. Cem KARADELİ • English Language Editor

REDACTION EDITOR

Zeynep Çağla ERİN

PUBLICATION ASISTANTS

Sena BİRİNCİ
Ayşe Azra GILAVCI
Yasemin Hilal SAYINER

EDITORIAL BOARD

Prof. Mustafa Nail ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Muthana AL-MAHDAMI • University of Baghdad • Baghdad/IRAQ

Prof. A. Fahimi AYDIN • İnönü University • Malatya/TÜRKİYE

Prof. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Ankara Yıldırım Beyazıt University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Fahri ERENEL • İstinye University • İstanbul/TÜRKİYE

Prof. Temuçin Faik ERTAN • Ankara University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Özcan GÜNGÖR • Ankara Yıldırım Beyazıt University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Zafar Nawaz Jaspal • Quaid-i Azam University • Islamabad/PAKISTAN

Prof. Hasan Ali KARASAR • Cappadocia University • Nevşehir/TÜRKİYE

Prof. Izbairov Asylbek KARIMOVICH • Institute of Geopolitical Studies • Almaty/KAZAKHSTAN

Prof. Zayniddin KURMANOV • Kyrgyz-Russian Slavic University • Bishkek/KYRGYZSTAN

Prof. Asan ORMUŞEV • Kyrgyzstan Mahmud Kashgari Eastern University • Bishkek/KYRGYZSTAN

Prof. Şamil ÖÇAL • Social Sciences University of Ankara • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Oktay Fırat TANRISEVER • Middle East Technical University • Ankara/TÜRKİYE

Prof. Sayim TÜRKMAN • Ankara Yıldırım Beyazıt University • Ankara/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Hassan Daud BUTT • Bahria University • Islamabad/PAKISTAN

Assoc. Prof. Masa KOLANOVIC • University of Zagreb • Zagreb/CROATIA

Assoc. Prof. Ariel S. Gonzalez LEVAGHI • Pontifical Catholic University of Argentina • Buenos Aires/ARGENTINA

Assoc. Prof. Erjada PROGONATI • Süleyman Demirel University • Isparta/TÜRKİYE

Assoc. Prof. Ahad SALIHOV • Russian Academy of Sciences • Moscow/RUSSIAN FEDERATION

Assoc. Prof. Katarzyna STOKLOSA • University of Southern Denmark • Odense/DENMARK

Dr. Khuram IQBAL • National Defence University of Pakistan • Islamabad/PAKISTAN

Dr. Cenk PALA • Ankara Center for Crisis and Policy Studies • Ankara/TÜRKİYE

Dr. Shristi PUKHREM • India Foundation • New Delhi/INDIA

Dr. Harinda VIDANAGE • General Sir John Kotelawala Defence University • Rathmalana/SRI LANKA

CORRESPONDENCE – COMMUNICATION

Journal of Regional Studies

Çankaya Mahallesi, Cemal Nadir Sokak, No: 9, Çankaya – Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46 • Fax: +90 312 474 00 45

E-Mail: bad@ankasam.org • Web: dergipark.gov.tr/bader

COVER DESIGN & TYPESETTING

Abdul Rahim FATAH

TYPE OF PERIODICAL

International Refereed Local Periodical Journal

e-ISSN | 2587-1234

PUBLICATION DATE

31 May 2024

ADVISORY BOARD

- Prof. Kuralai BAIZAKOVA • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN*
Prof. Giray Saynur DERMAN • Marmara University • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Edward FOSTER • Stevens Institute of Technology • New Jersey/USA
Prof. Sarmad Zeki HAMED • Al-Nahrain University • Baghdad/IRAQ
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU • Marmara University • İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Iram KHALID • Punjab University • Lahore/PAKISTAN
Prof. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN
Prof. Yelda Hatice ONGUN • Başkent University • Ankara/TÜRKİYE
Prof. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU • Kütahya Dumlupınar University • Kütahya/TÜRKİYE
Assoc. Prof. Abdugani MAMADAZIMOV • National Association of Political Scientists of Tajikistan • Dushanbe/TAJIKISTAN
Assoc. Prof. Farhat TOLIPOV • Institute of Science Caravan of Uzbekistan • Tashkent/UZBEKISTAN
Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Akhmet Yassawi University • Turkistan/KAZAKHSTAN
Assoc. Prof. Serpil GÜDÜL • Ankara Hacı Bayram Veli University • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Khalid Taimur AKRAM • Center for Global & Strategy Studies • Islamabad/PAKISTAN
Dr. Alok BANSAL • India Foundation • New Delhi/INDIA
Dr. Intigam MAMEDOV • Lomonosov Moscow State University • Moscow/RUSSIAN FEDERATION
Dr. Muhammad Syaroni ROFII • University of Indonesia • Jakarta/INDONESIA
Dr. Azhar E. SERIKKALIYEVA • Al-Farabi Kazakh National University • Almaty/KAZAKHSTAN

FOREIGN REPRESENTATIVES

- USA** | *Prof. Hasan Bülent PAKSOY • Baker College-Retired*
- Azerbaijan** | *Assoc. Prof. Nazim CAFERSOY • Azerbaijan State University of Economics*
- Ethiopia** | *Dr. Abdu Muhammed ALI • University of Dilla*
- Iraq** | *Assoc. Prof. Ahmed Fakak AHMED • Mosul University*
- Kazakhstan** | *Assoc. Prof. Kanat YDYRYS • Cooperation Council of Turkic Speaking Countries*
- Uzbekistan** | *Assoc. Prof. Shahina IBRAHIMOVA • Tashkent State Oriental Studies Institute*
- Sudan** | *Elnur Ahmed el-Nur EZZAKI • Assayha Journal*

BU SAYININ HAKEMLERİ - REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ • Kütahya Dumlupınar Üniversitesi • Kütahya/TÜRKİYE*
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ • Gaziantep Üniversitesi • Gaziantep/TÜRKİYE
Doç. Dr. Ahmet SAPMAZ • İstanbul Gelişim Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE
Doç. Dr. Nilgün Eliküçük YILDIRIM • Atılım Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Cemre PEKCAN • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi • Çanakkale/TÜRKİYE
Doç. Dr. Yusuf SAYIN • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Konya/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Derya Sürmelioglu PARLAR • Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi • Nevşehir/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İRDEM • Polis Akademisi • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIKAYA • Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi • Balıkesir/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kadir Ertaç ÇELİK • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Hazar Vural JANE • İstanbul Aydın Üniversitesi • İstanbul/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Görevlisi Taner ZORBAY • Orta Doğu Teknik Üniversitesi • Ankara/TÜRKİYE

© Tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

© All rights reserved. No portion of this publication may be reproduced, copied, transmitted without the written permission. Citations are allowed.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The articles and media sent cannot be repatriated.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

Bölgesel Araştırmalar Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

The Journal of Regional Studies is open access and completely free.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI INDEXES & DATABASES

Bölgesel Araştırmalar Dergisi; Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Akademik, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible ve Sindex tarafından taranmaktadır.

Dergimizin ULAKBİM TR DİZİN tarafından izlenme süreci devam etmektedir.

Journal of Regional Studies (JRS) indexed by Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Scholar, İdeal Online, Infobase Index, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible and Sindex.

JRS is monitored by ULAKBİM TR INDEX.

DergiPark
AKADEMİK

asos
akademi sosyal bilimler indeksi

EE
Central and Eastern European Online Library

CiteFactor
Academic Scientific Journals

DRJI

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

idealonline

INFOBASE INDEX

JIFACTOR

**JOURNAL
FACTOR**

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

SIA

Google Scholar

EDİTÖRDEN

Değerli “Bölgesel Araştırmalar Dergisi (BAD)” okurları,

Bundan 8 yıl öncesi yayın hayatına başlayan dergimiz, geçen süre zarfında bölgesel çalışmalar alanında çok sayıda eserle sizlerle buluşmuş ve Uluslararası İlişkiler literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur.

Dergimize gönderilen eserler, bu alandaki ilgili editör tarafından dikkatli bir ön değerlendirme sürecine tabi tutulduktan sonra çift kör hakem değerlendirmesine tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla dergimizde yayımlanan her bir araştırma makalesi, derleme makale ve kitap incelemesinin bilimsel niteliklere sahip olduğundan emin olmaktadır.

Uluslararası hakemli, açık erişimli ve tamamen ücretsiz olan BAD, bu nitelikleri sebebiyle her sayısında daha fazla ilgi görmüş ve okuyucu kitlesini de genişletmiştir. 8. Cilt 1. Sayısını çıkartan dergimizin okunma-görünürlük sayısı da 300 bini aşmış durumdadır. 2023 yılının Aralık ayında çıkan son sayımızdan itibaren 30 bin yeni okunma-görünürlük elde etmeyi başardık.

BAD’ın bu seviyeye ulaşmasında şüphesiz taranmış olduğu indeks sayısının da önemi vardır. Endekslendiğimiz 12 uluslararası veri tabanı şunlardır; Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Akademik, Infobase, İdeal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible ve Sindex. Bunun yanı sıra ULAKBİM TR DİZİN tarafından izlenme süreci de devam etmektedir.

Türkçe ve İngilizce dillerinde çalışmalar kabul eden dergimizin 8. Cilt 1. Sayısında; 1’i İngilizce ve 5’i Türkçe olmak üzere toplamda 6 makale ve bunun yanı sıra 1 kitap incelemesi yer almaktadır.

Bu sayımızdaki makalelerden ilki, Prof. Dr. Oktay BİNGÖL’ün kaleme aldığı “İran’ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Analizi” başlıklı makaledir. İkinci sırada ise Kenan ÇORUH’un “Libya Krizi: Stratejik-Diyalog Modeli” adlı makale yer almaktadır.

Üçüncü sırada ise Sayed Nasim BAHMAN’ın yazdığı “A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan” adlı makaleye yer verilmiştir. Dördüncü sırada, Zeki Talustan GÜLTEN ve Zeynep Çağla ERİN’in ortak makaleleri olan “Çin’in Küresel Jeoekonomik Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi” adlı çalışma paylaşılmıştır.

Dergimizin beşinci makalesi Dr. Vildane ÖZKAN’ın “2016’da Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası’nda Gerçekleştirilen Devlet Duması Seçimini Yeniden Düşünme: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve” başlıklı eseridir. Son olarak ise Recep Kılıç’ın kaleme aldığı “Osmanlı’da İlerleme Fikrinin Doğuşu: Reform Tartışmaları ve Reformlar” adlı makaleyi sizlerle paylaştık.

Kitap incelemeleri kısmında, Dagmar ANGELOVICOVA’nın hazırladığı inceleme yer almıştır. İncelenen kitap ise Dicle KORKMAZ’ın “Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas” adlı eseridir.

Akademik yükselme kriterlerine uygun olan ve yılda iki kez yayımlanan dergimizin gelecek sayısı (Aralık 2024) için makale alımları açık durumdadır. Dergimizin sadece DergiPark üzerinden (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader>) çalışmalar kabul ettiğini vurgulamak isterim.

Dergimizin bugünlere ulaşmasında emeği geçen kurullarımıza ve yayın ekibine çok teşekkür ediyorum. Yeni sayımızda buluşmak dileğiyle başarılar diliyorum.

BAD Baş Editörü
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

EDITORIAL

Dear “Journal of Regional Studies (JRS)” readers,

Our journal, which began its publication eight years ago, has met you with numerous works in the field of regional studies and has made important contributions to the literature of International Relations.

Works submitted to our journal are subjected to double-blind arbitration after a careful pre-evaluation process by the relevant editor in this field. So, we're making sure that every research paper, compilation and book review published in our journal is scientific.

JRS, which is an international refereed, open-access, and completely free of charge, has attracted greater interest in each number due to these qualities and has expanded its audience. The number of readings and visibility of our journal, which has published its 8th Volume and 1st Issue, has exceeded 300 thousand. From our last number in December 2023, we've succeeded to get 30,000 new read-visibility.

The number of indexes in which JRS is scanned is also important in reaching this level. The 12 international databases we are indexed are: Index Copernicus, CEEOL, ASOS Index, Cite Factor, DRJI, Google Scholar, Infobase, Ideal Online, JIFACTOR, Journal Factor, Research Bible and Sindex. In addition, JRS is monitored by ULAKBİM TR INDEX.

In the 8th Volume, 1st Issue of JRS, which accepts studies in Turkish and English; There are a total of 6 articles, 1 in English and 5 in Turkish, as well as 1 book review.

The first of the articles in this issue is the article titled “Analysis of the Current Status and Future of the International Agreement on Iran's Nuclear Program” written by Prof. Oktay BİNGÖL. In second place is the article titled “Libya Crisis: Strategic-Dialogue Model”, written by Kenan ÇORUH.

In third place is “A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan” written by Sayed Nasim BAHMAN. In the fourth place, we included the study titled “China’s Global Geoeconomic Vision: Belt and Road Initiative in the Context of Goals and Objectives”, written by Zeki Talustan GÜLTEN and Zeynep Çağla ERİN.

The fifth article of our journal was written by Dr. Vildane ÖZKAN, titled “Rethinking 2016 Election of the State Duma in the Russian Federation and the Crimean Peninsula: A Cultural Sociological Framework.” Lastly, we shared with you the article entitled “The Birth of the Idea of Progress in the Ottoman Empire: Reform Discussions and Reforms”, written by Recep KILIÇ.

In the book reviews section, there is a review prepared by Dagmar ANGELOVICOVA. The book examined is Dicle KORKMAZ’s work titled “Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas”.

Article submission is open for the next issue (December 2024) of our journal, which meets the academic promotion criteria and is published twice a year. I would like to emphasize that our journal only accepts studies through DergiPark (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader>).

I am very grateful to our advisory and editorial boards for the hard work they have done in bringing our journal to this day. I wish you success. Hoping to meet in the next issue.

JRS Editor in Chief
Prof. Mehmet Seyfettin EROL

İÇİNDEKİLER

İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Analizi | 1
Oktay BİNGÖL

Libya Krizi: Stratejik-Diyalog Modeli | 27
Kenan ÇORUH

Afganistan'daki Taliban İslam Emirliği Sistemi Üzerine Bir İnceleme | 44
Sayed Nasim BAHMAN

Çin'in Küresel Jeoekonomi Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi| 55
Zeki Talustan GÜLTEN-Zeynep Çağla ERİN

2016'da Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası'nda Gerçekleştirilen Devlet Duması Seçimini Yeniden Düşünme: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve |78
Vildane ÖZKAN

Osmanlı'da İlerleme Fikrinin Doğuşu: Reform Tartışmaları ve Reformlar | 105
Recep KILIÇ

Kitap İncelemesi: Enerji Güvenliği Topluluğunda Türkiye ve AB: Doğal Gaz Örneği | 125
Dagmar ANGELOVICOVA

TABLE OF CONTENTS

According to the Theory of Deterrence, Israel's Security, Foreign Policy & Its Instruments | 1
Oktay BİNGÖL

Libya Crisis: Strategic-Dialogue Model | 27
Kenan ÇORUH

A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan | 44
Sayed Nasim BAHMAN

China's Global Geoeconomic Vision: Belt and Road Initiative in the Context of Goals and Objectives | 55
Zeki Talustan GÜLTEN-Zeynep Çağla ERİN

Rethinking 2016 Election of the State Duma in the Russian Federation and the Crimean Peninsula: A Cultural Sociological Framework | 78
Vildane ÖZKAN

The Birth of the Idea of Progress in the Ottoman Empire: Reform Discussions and Reforms | 105
Recep KILIÇ

Book Review: Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas | 125
Dagmar ANGELOVICOVA

İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi

Assessment of the Current Status and Future of the International Agreement on Iran's Nuclear Program

Oktay BİNGÖL

Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler (İng.)
Bölümü, ORCID: 0000-0002-4794-5656, e-mail: oktaybingol@arel.edu.tr

Öz

2002'den günümüze İran'ın nükleer programı üzerinde ikili, çoklu ve uluslararası platformlarda çeşitli görüşmeler yürütülmüş ve İran ile İngiltere, Çin, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD'nin yer aldığı P5+1 Grubu arasında 2015 yılında Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA veya İran nükleer anlaşması) imzalanmıştır. Donald Trump, ABD başkanı olarak göreve başladığında 2018'de Anlaşmadan çekilmiştir. İran ise 2018'den günümüze nükleer programına kaldığı yerden devam ederek uranyumu % 60 düzeyinde zenginleştirmiş ve silah düzeyinde zenginleştirme kapasitesi kazanmıştır. Bu makalede, İran'ın nükleer programıyla ilgili süreçte gelinen aşamanın tespiti, uluslararası stratejik ortamdaki değişimler ve önemli aktörlerin yaklaşımları dikkate alınarak bölgesel yansımaların ve nükleer program sorununun geleceğine ilişkin seçeneklerin değerlendirilmesi ve öngörülerde bulunması amaçlanmıştır. Makalede amaca yönelik olarak mevcut literatür incelenerek durum tespiti yapılmış, JCPOA'nın müzakere ve imzalanmasına uzanan ve sonrasında kapsayan süreçte aktörlerin yaklaşımları incelenmiş, elde edilen veriler yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, P5+1, ABD, Nükleer Program, JCPOA, Uranyum Zenginleştirme

Abstract

Since 2002, Iran's nuclear program has been the subject of bilateral, multilateral and international negotiations, culminating in the signing of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA or Iran nuclear deal) in 2015 between Iran and the P5+1 Group of the United Kingdom, China, France, Germany, Russia, the United States and the United Kingdom. Donald Trump withdrew from the Agreement in 2018 when he took office as US president. Since 2018, Iran has resumed its nuclear program, enriching uranium to 60% and acquiring weapons-grade enrichment capacity. This article aims to identify the stage reached in the process related to Iran's nuclear program, to evaluate the regional repercussions and options for the future of the nuclear program problem and to make predictions by taking into account the changes in the international strategic environment and the approaches of important actors. In this article, the existing literature is reviewed to determine the situation, the approaches of the actors in the process leading up to and after the negotiation and signing of the JCPOA are examined, and the data obtained are interpreted and evaluated.

Keywords: Iran, P5+1, USA, Nuclear Program, JCPOA, Uranium Enrichment

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 12.03.2024	Kabul Tarihi / Accepted 29.04.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Bingöl, O. (2024). İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 1-26.		

Giriş

Tahran yönetimine muhalif 'Halkın Mücahitleri' örgütünün 2002 yılı Ağustos ayında Washington'da yaptığı bir basın toplantısında Arak ve Natanz'da bulunan tesisleri açıklaması ile İran nükleer programı dünya gündemine girmiştir. 2002'den günümüze İran'ın nükleer programı üzerinde ikili, çoklu ve uluslararası platformlarda çeşitli görüşmeler yapılmakla birlikte temel aktörler ABD ve İran olmuştur. Geçmiş dönemde sıklıkla kesintiye uğrayan görüşmelerde karşılıklı tehditkâr söylemler öne çıkmış, ABD ve İsrail'in İran'a karşı askerî harekât seçeneği de gündeme gelmiştir.

ABD'de Başkan Obama, İran'da ise Ruhani yönetimlerinin soruna ılımlı yaklaşımları ile her iki aktörün dönemsel bölgesel çıkarlarının uzlaşmayı gerektirmesi 2013'te yeni bir sürecin başlamasının önünü açmıştır. Sürecin önemli bir başarısı olarak Kasım 2013'te Müşterek Eylem Planı (Joint Plan of Action-JPA) kabul edilmiş ve kapsamlı görüşmeler sonrası yaptırımların hafifletilmesi karşılığında İran'ın nükleer programını sınırlamak amacıyla İran, İngiltere, Çin, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD (P5+1) arasında 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA veya İran nükleer anlaşması) imzalanmıştır.

Bu anlaşma BM Güvenlik Konseyi'nin 2231 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, o zaman yaklaşan ABD seçimleri için Cumhuriyetçi Parti'den aday olan Donald Trump, seçim kampanyası boyunca JCPOA'nın yeniden müzakere edilmesini öne çıkarmıştır. Trump seçimi kazanıp ABD başkanı olarak göreve başladığında da benzer yaklaşımı sürdürmüş, nihayetinde ABD 8 Mayıs 2018'de Anlaşmadan çekilmiştir. Trump, Tahran yönetiminin Anlaşma hükümlerine uymadığını da öne sürmüştü ancak Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), İran'ın JCPOA'ya uyduğunu ve aksi yönde hiçbir kanıt olmadığını açıklamıştır. ABD'de başkanlık seçimlerinde Trump'a karşı kazanan Joe Biden'in 2021 Ocak ayında görevi devralmasıyla İran-P5+1 JCPOA'nın tekrar işlerlik kazandırılması gündeme gelmiş, resmi ve gayri resmi görüşmeler başlamış, bununla birlikte ciddi ilerleme kaydedilmemiştir. İran 2018'den günümüze nükleer programına kaldığı yerden devam ederek uranyumu %60 düzeyinde zenginleştirilmiş ve silah düzeyinde zenginleştirme kapasitesi kazanmıştır (Iran Watch, 2019). Bu makale, İran ile P5+1 arasında İran'ın nükleer programıyla ilgili süreçte gelinen aşamanın tespiti, bölgesel yansımaların ve geleceğine ilişkin seçeneklerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Makale; nükleer enerji-nükleer silahlar ve İran'ın nükleer programı hakkında temel kavramlar, P5+1 ile İran'ın Ortak Kapsamlı Uygulama Planı (JCPOA)'na uzanan süreç ve planın ayrıntıları, ABD'nin JCPOA'dan çekilmesiyle başlayan süreç ve 2024 itibariyle gelinen aşama, P5+1 -İran JCPOA sürecinin geleceğine ilişkin seçenekler ve bölgesel etkiler olmak üzere dört bölüm olarak tasarlanmıştır.

Nükleer Enerji, Nükleer Silahlar ve İran'ın Nükleer Programı Hakkında Temel Kavramlar

Dünyada Nükleer Enerji ve Nükleer Silahlar

2023 itibariyle Tayvan dahil 32 ülke nükleer enerji sahibi olup (Nuclear Power in the World Today. 2023), faal 436 reaktöre ilaveten 62 civarında reaktör inşa halindedir. Dünyada elektrik üretiminin yaklaşık %10'u nükleer enerji santrallerinden sağlanmaktadır. Nükleer, dünyanın ikinci en büyük düşük karbonlu enerji kaynağıdır.

2020'de dünya düşük karbonlu enerji toplamının % 26'sı nükleerden üretilmiştir. Nükleer enerjinin diğer bir barışçıl kullanımı kapsamında 50'den fazla ülkede nükleer enerji kullanan yaklaşık 220 araştırma reaktörü bulunmaktadır. Bu reaktörler araştırmanın yanı sıra tıbbi ve endüstriyel izotopların üretimi ve eğitim amaçlı da kullanılmaktadır (Updated Information on Nuclear Power. 2023). 2050'li yıllarda nükleer enerji kullanan ülke sayısının 50 civarında ve nükleer reaktör sayısının ise 1000-1500 arasında olacağı değerlendirilmektedir (Future of Nuclear Power. 2024: 3).

Nükleer enerjinin yaygınlaşması beraberinde güvenlik endişelerini gündeme taşımaktadır. Günümüzde nükleer silaha sahip olan dokuz ülkenin nükleer başlık envanterleri Tablo-1'de sunulmuştur.

Ülke	Atma sistemleriyle kullanıma hazır	Atma vasıtalarından ayrı depolanan	İmha edilmeyi bekleyen	Toplam
Rusya	1458	4497	1760	6257
ABD	1389	3750	1800	5550
Çin		350		350
Fransa		290		290
İngiltere		225		225
Pakistan		165		165
Hindistan		156		156
İsrail		90		90
Kuzey Kore		40-50		40-50

Tablo 1: 2023 Dünya Tahmini Nükleer Başlık Envanteri (Arms Control Association, 2024)

Tablo-1'de verilerde 2021 yılı itibariyle dünyada 13000 civarında nükleer başlığın mevcut olduğu görülmektedir. Bunların % 90'ı Rusya ve ABD'ye aittir. Başlıkların 10000'e yakını kullanımdadır. 3500 civarındaki başlık imha edilmeyi beklemektedir. Nükleer başlıkları atma vasıtalarıyla kullanıma hazır bulunduran iki ülke ABD ve Rusya'dır. Bu itibarla Rusya ve ABD'nin nükleer varlıkları diğerlerine göre daha öncelikli caydırma ve tehdit özelliği taşımaktadır

Nükleer silahların üretiminde temel değişken olan silah derecesinde zenginleştirilmiş nükleer maddelerin toplamı 1800 ton civarındadır. Bunun çoğunluğu yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum olup ABD ve Rusya'nın elindedir.

Ülke	YZU	Askeri amaçlı kullanıma hazır YZU	Toplam Pu ²³⁹	Askeri amaçlı kullanıma hazır Pu ²³⁹
Rusya	680	672	192	88
ABD	487	361	87.8	38.4
Fransa	29	25	90.9	6
Çin	14	14	2.9	2.9
İngiltere	23	22	119.7	3.2
Pakistan	5	4.9	0.5	0.5
Hindistan	5		9.6	0.7
İsrail	0.3	0.3	0.8	0.8
Kuzey Kore	0.7	0.7	0.04	0.04
Diğer	4		48.3	
Toplam	1250 ton	1100 ton	550 ton	140 ton

Tablo 2: Nükleer silah üretme için kullanılan madde stoklarının ülkelere göre dağılımı (International Panel on Fissile Materials, 2024)

Yukarıdaki Tablo-2'de belirtilen stokların tamamı 100,000'den fazla ilave nükleer başlık üretmeye imkân vermektedir. Bu miktar, mevcut nükleer başlıklarda 4-5 kat artış anlamına gelmektedir. İran nükleer programı böylesi bir nükleer ortamda tartışılmaktadır.

İran'ın Nükleer Programı Hakkında Temel Kavramlar

Bu bölümde İran'ın nükleer programında sık kullanılan terimler ve kavramların açıklanarak makalenin içeriğinin anlaşılmasının kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle 'Nükleer Yakıt Döngüsünü' açıklamak gereklidir. Tam (kapalı) bir nükleer yakıt döngüsünde nükleer malzeme; 1) maden çıkarma, 2) madeni işleme, 3) dönüşüm, 4) zenginleştirme, 5) yakıt üretimi, 6) reaktörlerin üretimi ve 7) yeniden işleme aşamalarından geçer (The Nuclear Fuel Cycle, 2024). İran'da herhangi bir yakıt yeniden işleme tesisi bulunmadığından İran'ın yakıt döngüsü açıktır (Cliff, Keir, 2013). İran'daki nükleer yakıt döngüsü sahaları ve tesisleri temel olarak, uranyumun bir formdan diğerine dönüştürülmesi, çeşitli uranyum formları kullanılarak yakıt üretimi ve uranyum zenginleştirme amaçlarına yöneliktir (Ahangari, 2024:3).

İran'da uranyum dönüştürme faaliyetleri ülkenin merkezindeki İsfahan nükleer kompleksinde bulunan Uranyum Dönüştürme Tesisinde (UCF) gerçekleştirilmektedir. JCPOA'nın uygulanmasından önce UCF'de; uranyum sarı kekin (U_3O_8) uranyum heksaflorüre (UF_6) dönüştürülmesi, UF_6 'nın düşük zenginleştirilmiş uranyum dioksite (UO_2) dönüştürülmesi (Arak Ağır Su Araştırma Reaktörü için yakıt çubuğu üretilmesi), zenginleştirilmiş UF_6 'nın yeniden dönüştürülmesi ve U_3O_8 içeren yakıt plakalarından oluşan yakıt düzeneklerinin imalatı (Tahran Araştırma Reaktörü için yakıt plakası üretimi) gerçekleştirilmiştir (Ahangari, 2024:5).

Diğer bir terim olan 'Silah Derecesinde Malzeme' (Weapons Grade Material -WGM), nükleer silah üretmek için uygun maddeyi tanımlamaktadır. Bir madde yeterli düzeyde yoğunlaştırılmış Uranyum- U^{235} ve Plütonyum- Pu^{239} içerdiğinde nükleer silah üretmeye uygun WGM olarak tanımlanmaktadır (Unions of Concerned Scientists. 2009). Bu tür maddelerin başında zenginleştirilmiş uranyum gelmektedir. Uranyum doğal cevheri içinde % 0,1 oranında bulunan bir elementtir. Doğadaki uranyum elementinin % 99'dan fazlası U^{238} , % 0,7 civarında ise U^{235} 'dir (IAEA Nuclear Safety and Security Glossary. 2022:216). Zenginleştirme U^{235} izotopunun yoğunluğunun artırılması ve U^{238} 'in yoğunluğunun azaltılması demektir. U^{235} 'in % 0,7 olan doğal yoğunluğu %3 ile %5 arasında bir orana yükseltildiğinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum (DZU) (İngilizce LEU) olarak (Makhijani, vd. 2014:5), %20 oranının üzerine çıktığında ise yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum (YZU) (İngilizce HEU) olarak tanımlanmaktadır. Silah derecesindeki uranyum, genellikle U^{235} 'in %90 veya daha fazla oranda zenginleştirilmesi ile kullanılabilir. UAEK'ya göre basit bir nükleer silah üretebilmesi için 25 kg. YZU veya 8 kg. Plütonyum Pu^{239} gereklidir (Bukharin, 1997:126). Bu konuda farklı iddialar da bulunmaktadır. Küçük bir nükleer başlığın 3 kg. Pu^{239} veya 2-7 kg. YZU ile üretilebileceği öne sürülmektedir (Cochran ve Paine, 1995:9).

Uranyumu zenginleştirmek için yaygın kullanılan dört teknikten üçü- gaz difüzyonu, gaz santrifüjleri ve jet nozul/aerodinamik ayırma- uranyumun UF_6 gazına dönüştürülmesine dayanmaktadır. Dördüncü teknik olan elektromanyetik ayırma, katı uranyum tetraklorürden (UCl_4) üretilen iyonize uranyum gazının kullanılmasını içermektedir (Makhijani, vd. 2014:5). 2015'te JCPOA uygulanmaya başlamadan önce İran'ın üç

zenginleştirme tesisi bulunuyordu. Natanz'daki tesisler İran'ın uranyum santrifüj programının ana üssünü oluşturmaktadır (Katzman, vd. 2014). Natanz Yakıt Zenginleştirme Tesisi, %5'e kadar zenginleştirilmiş uranyum üretimi için kullanılmıştır. Fordow'daki tesis, gizlice 2006'da inşa edilmeye başlanmıştır. Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisinde %5 zenginleştirilmiş UF6 kullanılarak %20 zenginleştirilmiş uranyum üretilmiştir (Makhijani, vd. 2014:6).

İran'ın uranyum zenginleştirmesinde gaz santrifüjleri programın temelini oluşturmaktadır. Gaz santrifüjleri nükleer yakıtı uygun uranyum izotoplarını ayırmak için uranyum hekzaflorür gazını (UF6) döndürür (Iran Watch (2019). Bu şekilde daha hafif olan U^{235} molekülleri merkezde toplanarak zenginleştirilir. (Makhijani, vd. 2014:8). İran 2021 yılı itibarıyla IR kodlu santrifüjlerinin 10 modeline sahiptir. Bu modellerden IR-1, IR-2m, IR-3, IR-4, IR-5, IR-6 ve IR-6s 2013 yılına kadar kullanıma alınmıştır. ABD'nin JCPOA'dan 2018'de çekilmesini müteakip İran IR-7, 8, 9 modellerini geliştirmiştir. Yeni modellerin kapasitesi daha yüksektir. Bir santrifüjün kapasitesi yıllık "Ayırıcı Çalışma Birimleri" (SWU) cinsinden ölçülür. SWU, zenginleştirme sürecinde iki uranyum izotopunu (U^{235} ve U^{238}) ayırmak için gereken çabayı yansıtır. Yılda daha yüksek SWU'ya sahip bir santrifüj, daha az verimli bir santrifüje göre daha kısa sürede daha fazla miktarda uranyumu daha yüksek seviyelere kadar zenginleştirebilir. IR-1'in kapasitesi 0.8 SWU/yıl iken IR-7'nin 15-20, IR-9'un ise 35-40'dır (Iran Watch, 2019).

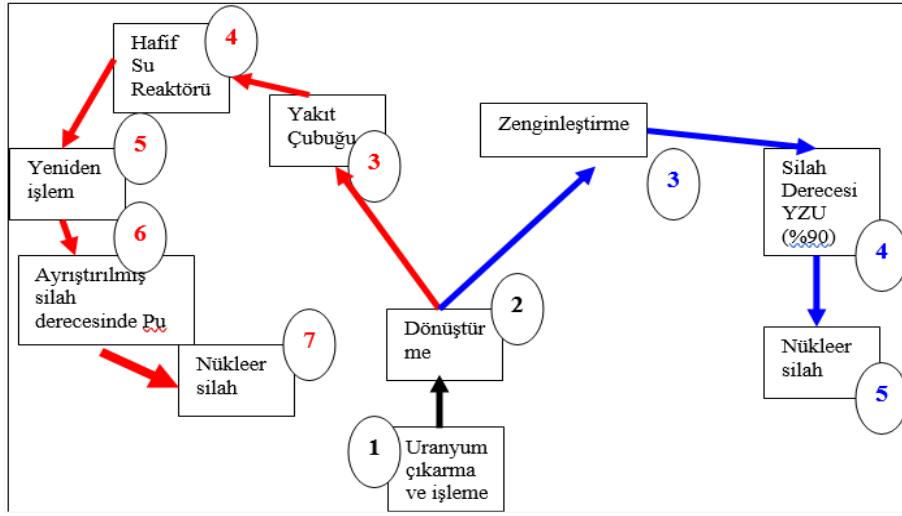
İran Atom Enerji Kurumu hâlihazırda İsfahan şehri civarında çeşitli nükleer tesisleri işletmektedir. Tesislerin tamamı İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi alanı içerisinde yer almaktadır (Katzman, vd. 2014). İran'daki İsfahan Yakıt Üretim Tesisinde doğal UO_2 , düşük oranda zenginleştirilmiş UO_2 , yakıt plakası U_3O_8 gibi farklı nükleer malzemeler kullanılarak çeşitli türde yakıt üretimi gerçekleştirilmektedir. % 20 zenginleştirilmiş uranyum sarı kek (U_3O_8) ve % 3,34'e kadar zenginleştirilmiş UO_2 içeren yakıt grupları Tahran Araştırma Reaktöründe kullanılmıştır (Makhijani, vd. 2014:7).

Nükleer yakıt döngüsünde yer alan reaktörler enerji üretiminin ötesinde silah derecesinde zenginleştirilmiş nükleer madde üretimindeki rollerinden dolayı makalenin konusu açısından önemlidir. Hafif su ve ağır su olarak iki tip reaktör öne çıkmaktadır. En sık kullanılan reaktörler olan hafif su reaktörlerinde, soğutucu olarak normal su ve yakıt olarak LEU kullanılmaktadır. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi kapsamında hafif su reaktörleri, yan ürün olarak üretilen Pu^{239} 'un düşük yoğunluğu nedenleriyle tercih edilmektedir. İran'ın Rusya tarafından inşa edilen Buşehr Tesisi ve Tahran Araştırma Reaktörü hafif su reaktörüdür. Buşehr'de iki basınçlı su reaktörü bulunmaktadır. Eylül 2013'te İran Atom Enerji Kurumu, UAİK ile yapılan anlaşma uyarınca Rus teknisyenler tarafından işletilen Buşehr Santralinin kontrolünün İran hükümetine geçtiğini duyurmuştur (Katzman, vd. 2014). Ağır su reaktörlerinde tüketilen yakıt çubukları, herhangi bir uranyum zenginleştirme tesisine ihtiyaç olmadan önemli miktarlarda silah derecesinde Pu^{239} üretme kapasitesine sahiptir. İran'ın Arak'ta ağır su üreten tesisi bulunmaktadır ve ayrıca bölgede ağır su reaktörü inşa ettiğini açıklamıştır. Tesisin inşası henüz tamamlanmamıştır (Makhijani, vd. 2014:8-9). Normal işletimde bu reaktör yılda yaklaşık 9 kg. plütonyum üretebilir ki bu da her yıl iki nükleer bomba yapmak için yeterlidir. Fakat elde edilen plütonyumun bomba yapımında kullanılabilmesi için radyasyonlu yakıttan ayrıştırılması gerekmektedir. UAİK'nın Ağustos 2013 raporunda,

bu tesisin faaliyette olduğu belirtilmesine karşın Kasım 2013 raporunda bu değerlendirme raporda tekrar yer almamıştır (Katzman, vd. 2014).

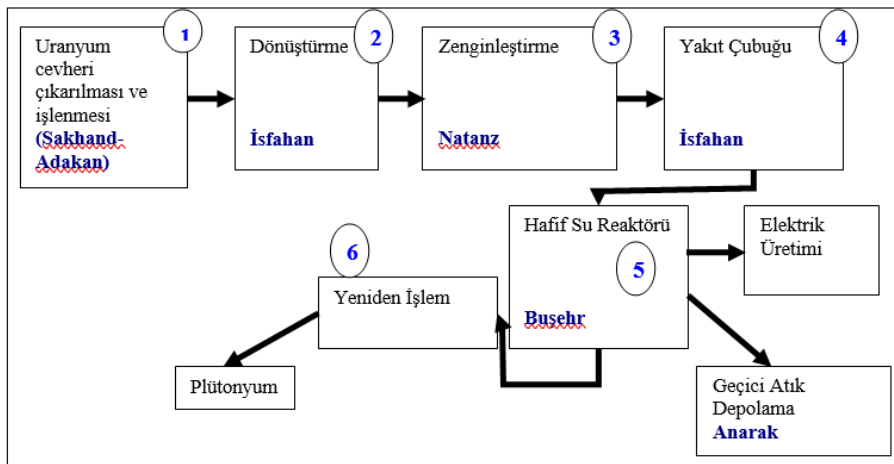
Bu bölümün başında açıklanan nükleer yakıt döngüsü kavramıyla ilişkili diğer bir terim 'Nükleer Silah Yakıt Döngüsü'dür. Nükleer silahlar için gerekli yakıtı üretmek amacıyla yürütülen bir seri işlemler bütünü nükleer silah yakıt döngüsü olarak adlandırılır. İran'ın nükleer programında P5+1 için temel endişe kaynağı, İran'ın nükleer silah için gerekli yakıt üretme kapasitesine sahip olma olasılığıdır. Bu nedenle aşağıda iki şema halinde, önce genel olarak uygulanan nükleer silah yakıt döngüsü, müteakiben İran'ın uyguladığı değerlendirilen yakıt döngüsü işlemleri açıklanacaktır.

Şema 1: Nükleer silah yakıt döngüsü (Genel) (The Nuclear Weapons Fuel Cycle, ISIS)

Yukarıdaki Şema-1'de tipik bir nükleer silah yakıt döngüsü görülmektedir. Uranyum cevherinin çıkarılması ve işlenmesini müteakip iki ayrı döngü görülmektedir. Şema-1'in sağ bölümündeki döngü, uranyumun %90 oranında zenginleştirilmesini kapsarken, soldaki döngü hafif su reaktörlerinde kullanılan yakıt çubuklarının yeniden işlenmesiyle plütonyumun ayrıştırılıp silah derecesine getirilmesini içermektedir.

İran'ın nükleer tesislerindeki yakıt döngüsü Şema-2'dedir.

Şema-2: İran'ın nükleer silah yakıt döngüsü (The Nuclear Weapon's Fuel Cycle, ISIS)

Şema-2'deki İran'ın nükleer silah yakıt döngüsü uranyumun %90 düzeyinde zenginleştirilmesinden ziyade Şema-1'in sol bölümünde yer alan plütonyum ayrıştırılmasına dayanmaktadır. Ancak İran henüz hafif su reaktöründe kullandığı yakıt çabuklarını yeniden işleyememekte ve ayrıştırılmış silah derecesinde Pu'ya dönüştürememektedir.

Nükleer program takip eden bir ülkenin nükleer silah üretmesiyle ilgili diğer iki önemli terim, 'Breakout Time' ve 'Nükleer Eşik Devleti'dir. Breakout terimi; Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasına (NPT) taraf olan ve nükleer silaha sahip olmayan bir ülkenin, anlaşmanın dikte ettiği 'nükleer enerjiyi sadece barışçıl amaçlar için kullanmak' kuralına uymayıp nükleer silah yapmaya karar vermesi durumunu anlatmak için kullanılmaktadır. Türkçede tam karşılığı bulunmayan bu terimi 'nükleer silah yapmak' olarak çevirmek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede *breakout time (süresi)* terimi, uluslararası toplumun bir nükleer bomba yapma girişimini fark ettiği an ile tek bir bombanın yapılması için gerekli fisil maddenin (kendiliğinden ya da nötronlarla tepkimeye girerek çekirdek bölünmesi oluşturan madde-bölünebilir madde) elde edildiği an arasındaki süre anlamına gelmektedir. Bu süre; nükleer silah yapma girişiminin başlangıcı ile girişimin keşfedilmesi arasında geçen zaman, nükleer silah girişiminde bulunan ülkenin uranyum stokları ve zenginleştirme seviyesi, bu stokların hali (gaz veya katı halde), durumu (toz ya da metal) ve uranyumu zenginleştirmek için santrifüj kullanılıyorsa bunların sayısı ve etkinlik derecesi gibi faktörlere bağlıdır (Arms Control Association, 2014).

İran'ın *breakout süresi* hakkında geliştirilen senaryolarda değişik sonuçlar bulunmaktadır. 2013'te yapılan bir çalışmada; İran'ın kullanabileceği santrifüj sayısı ve zenginleştirilmiş LEU ve HEU miktarları temel değişkenler olarak alınmış ve değişik senaryolarda İran'ın *breakout süreleri* 1-4,5 ay arasında hesaplanmıştır (IISS, 2013). Bu ve benzeri hesaplamalar İran tarafından nesnel ve doğru bulunmamaktadır. Tespit edilen süreler doğru olsa bile İran'ın nükleer silah üretmek için silah derecesinde ürettiği maddeyi toz haline getirmesi, uygun bir metal düzeneğe yerleştirmesi, bunu kullanarak bomba/nükleer başlık yapması, atma vasıtasına uyarlaması, testleri geçirmesi, geri besleme sonuçlarını işleme tabi tutması ve birden çok silah üretmesi gibi çok daha uzun bir sürece ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan ABD'nin, sürenin bir yıl olması için İran'ın santrifüjlerinin sayısını, uranyum ve düşük zenginleştirilmiş uranyum stoklarını azaltmayı ve santrifüjlere ilişkin ArGe faaliyetlerini sınırlandırmayı hedeflediği görülmektedir (U.S. Senate, 2014).

Nükleer Eşik Devleti ise nükleer silah üretme kararı almasının ardından bir yıl içerisinde birden fazla nükleer bomba üretmek için gereken bilimsel, teknik ve endüstriyel kapasiteye sahip devlet olarak tanımlanmaktadır (Ibraheem, 2022; Maurer, 2014; Ricard ve Zerrouky, 2022; Atomic Archive, 2020). Bu kapsamda İran'ı Nükleer Eşik Devleti veya buna yakın bir devlet olarak nitelendirilmek mümkün görülmektedir.

P5+1 ile İran'ın Ortak Kapsamlı Uygulama Planı'na (JCPOA) Giden Süreç ve Planın Ayrıntıları

İran'ın Nükleer Programının Geçmişi

Nükleer sırlarını kimseyle paylaşmayan fakat Sovyetler Birliği'nin nükleer bir güç oluşuyla, bu konudaki tekeli kaybeden ve Sovyetlerin yayılcı bir politika izleyeceğine inanan ABD, Soğuk Savaş sertleşirken farklı arayışlara gitmiştir. ABD Başkanı Eisenhower'ın 8 Aralık 1953 tarihinde BM Genel Kurulunda yaptığı 'Barış için Atom' başlıklı konuşma (Atoms for Peace, 2024) ABD'nin bu konuda izleyeceği politikanın da işaretlerini vermiştir. Bu kapsamda ABD birçok müttefikine küçük çaplı nükleer araştırma reaktörleri kurmaları için teknolojik ve bilimsel alt yapı desteği sağlamıştır (UIPORTAL.net). Bu çerçevede 1957 yılında, ABD'nin İran'la imzaladığı sivil nükleer iş birliği anlaşması İran'ın nükleer programının başlangıcı olmuştur (Chronology of Iran's Nuclear Programme, 1957-2007). ABD, İran'ın nükleer programını geliştirmesi için destek sağlamış ve 1967'de %93 YZU ile çalışan Tahran Araştırma Reaktörünü satmıştır (Inskeep, 2015). Bu reaktörde kullanılacak YZU da ABD tarafından temin edilmiştir. ABD aynı zamanda Şah Rıza Pehlevi'nin nükleer silah üretme hedefini de desteklemiştir.

İran nükleer programına devam ederken 1970'de nükleer silahların yayılmasının önlenmesini içeren NPT'yi imzalamış ve taraf olmuştur (Roberts, 1970). NPT'nin 3. maddesi nükleer silaha sahip olmayan devletlerin UAEK'nın güvence sistemini ve kapsamlı tedbirlerini kabul etmelerini gerektirmektedir. İran 1974'te UAEK ile Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasını imzalamıştır.

1974 yılında İran, Fransız şirketi ile iki adet 950 MW(e) basınçlı su reaktörü inşa etmek üzere sözleşme imzalamış, 1975 yılında ise Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'nın ortak girişimi olan uranyum zenginleştirme şirketi Eurodif'in %10 hissesini satın almıştır. İran'ın Eurodif ile yaptığı sözleşme, U-235'te %3'e kadar zenginleştirilmiş yaklaşık 270 ton uranyum tedarikini de kapsamıştır (Kıbaroğlu, 2007:231). İran, 1976'da ise 6 nükleer santral inşası için anlaşma imzalamıştır.

1979 yılındaki İslam devrimi ile Batı ülkeleri ile ilişkileri bozulan İran 1980'lerin ikinci yarısında Sovyetler Birliği, Çin, Pakistan, İran ve Arjantin ile nükleer iş birliği arayışlarına yönelmiş, 1990'larda Çin ve Rusya ile iş birliği yaparak nükleer programına yeniden başlamıştır. 2002 Eylül ayında Rus uzmanlar Buşehr'de daha önce yarım bırakılan reaktörün yapımını ABD'nin karşı çıkmasına rağmen yürütmüştür.

Aralık 2002'de ABD İran kitle imha silahları edinmeye çalışmakla suçlamış, Haziran 2003'te ise UAEK Arak ve Natanz'ı denetledikten sonra İran'ın NPT'yi ihlal ettiğini açıklamıştır. 2003'ten günümüze kadar bir taraftan İran'ın nükleer programı üzerine istikrarsız görüşmeler devam etmiş, diğer taraftan İran'ı cezalandırmak ve caydırmak için çeşitli yaptırımlar uygulanmış ve askerî harekât söylem ve tehdidi kullanılmıştır. Ağustos 2006'da ise İran Arak reaktöründe ağır su üretimine başladığını resmen dünyaya duyurmuştur.

2015'te JCPOA imzalanmadan önce İran'ın mevcut nükleer madde miktarları; 13,279 kg. %3.5 zenginleştirilmiş uranyum ve 336 kg. %20 civarında zenginleştirilmiş uranyum (ISIS, 2014a) olarak tahmin edilmiştir. İran nükleer programı üzerine günümüze kadar

uzayan ve zaman zaman kesintiye uğrayan görüşmeler farklı aşamalardan geçmiştir. 2003-2006 yıllarında E3 (Almanya, Fransa, İngiltere) ile yapılan görüşmeler sonunda İran 18 Aralık 2003'te UAEK ile Ek Protokolü imzalamış ve denetçilere tesislerini açmıştır. Ancak E3 –İran süreci ABD'nin E3'e baskıları nedeniyle etkisizleşmiş, Haziran 2005'te Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran UAEK denetimlerini durdurmuştur. 2006-2008 yıllarında gerginlikler artarken İran'a uluslararası yaptırımlar başlamıştır. UAEK, İran'ın NPT'yi ihlal ettiği iddia ederek konuyu 2006'da BM Güvenlik Konseyine götürmüştür. Aynı yıl ABD, Rusya ve Çin'in görüşmelere dâhil olmasıyla P5+1 ülkeleri (ABD, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Rusya ve Almanya) ile İran görüşmeleri başlamıştır. Haziran 2006'da P5+1 İran'a, zenginleştirme ve ağır su programlarıyla ilgili uluslararası kaygıları giderecek adımlar atması karşılığında teşvikler içeren bir teklif sunmuştur (Kerr, 2019:60). Ancak İran bunu reddetmiştir. Haziran-Temmuz 2008'de Cenevre'deki görüşmelerden de sonuç alınamamıştır.

BMGK, İran'ın uranyum zenginleştirme programını askıya almayı reddetmesine yanıt olarak 2006 ile 2010 yılları arasında İran'a yaptırımlar uygulayan beş karar kabul etmiştir (BMGK Karar No: 1696, 1737, 1947, 1803, 1835). Bu kararlar temel olarak İran yaptırım rejimi nükleer ve balistik füze yapımıyla ilgili belirli malların ihracatına, ithalatına, satın alınmasına veya taşınmasına ilişkin kısıtlamalar, ilişkili ticari faaliyetlere ve hizmetlerin sağlanmasına getirilen kısıtlamalar, ilişkili kişi veya kuruluşlara varlık sağlanmasına ve varlıklarıyla ilgili işlemlere ilişkin kısıtlamalar ve ilişkili kişilere seyahat yasağı önlemlerini kapsamaktadır (Aksu ve Güngör, 2019: 47).

Diğer taraftan, Barack Obama'nın başkan seçilmesi ile 2009'dan itibaren politikası farklılaşmaya başlayan ABD, görüşmelere başlamak için İran'ın zenginleştirmeyi durdurma ön koşulundan vazgeçmiş ve müzakere zemini yaratmaya çalışılmıştır. 2009-2010 yıllarında Türkiye'nin de dâhil olduğu uranyum takası üzerine görüşmelerinde uzlaşmaya ulaşamamıştır (BBC Türkçe, 2011). BMGK Haziran 2010'da aldığı 1929 sayılı karar ile İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda UAEK ile tam bir iş birliği yapmasını, uranyum zenginleştirme programını ve ağır su reaktörü inşası ile ilgili projeleri durdurmasını, nükleer silah taşıma kapasitesine sahip her tür balistik füze geliştirme faaliyetlerinden uzak durmasını ve UAEK Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasının ek düzenlemelerine (Kod 3.1) uymasını talep etmiştir. BMGK kararı sonrası 2011'de Rusya'nın 'adım adım' yaklaşımını içeren bir girişim olmuş (Reuters, 2011) ancak diğer P5+1 ülkelerinin olumsuz yaklaşması nedeniyle hayata geçirilememiştir.

İran'da Ruhani'nin 2013 Ağustos ayında görevi devralmasını müteakip, İran ve P5+1 ülkeleri arasında görüşmelerde nispeten ilerlemeler kaydedilmiş 12 Ocak 2014'te 'Ortak Eylem Planı' (Joint Plan of Action (JPA) üzerinde mutabakat sağlanmıştır (EU External Action, 2013). JPA'da iki aşama öngörülmüştür. Birinci aşama altı ay süreli olarak planlanmış ve karşılıklı uzlaşmayla uzatılabileceği kararlaştırılmıştır. İkinci aşama ise, JPA'nın imzalanmasından itibaren bir yılı geçmeyecek ve taraflar müzakereleri tamamlayarak uzlaşmaya varılan hususları uygulamaya başlayacaktır. Müzakere sürecindeki temel prensip ise 'her şey uzlaşmadan hiçbir şey uzlaşmış sayılmaz' şeklinde belirlenmiştir. JPA, İran'ın nükleer programına ilişkin uluslararası endişeler konusunda uzun vadeli ve kapsamlı bir çözüme ulaşmaya yönelik bir yaklaşım ortaya koymuştur (Katzman, vd. 2014). JPA ile İran'a altı aylık bir sürede 6-7 milyar dolar sıcak

para girişine imkân sağlanmış, karşılığında ise İran'ın zenginleştirilmiş uranyum üretimini geçici olarak durdurması kabul ettirilmiştir (New York Times, 2014).

JPA üzerinde anlaşmaya varılmasından sonra kalıcı çözüme ulaşmak üzere çabalar devam etmiştir. UAEK'nın Temmuz 2014 Raporu da İran'ın nükleer kapasitesini JPA'ya uygun şekle getirmeye çalıştığını ifade etmiştir (ISIS, 2014b). Bununla birlikte kalıcı bir anlaşma için uzlaşma uranyum zenginleştirme kapasitesiyle fikir ayrılığı (Crisis Group, Middle East Report 152, 2014:15) nedeniyle sürüncemede kalmıştır. P5+1, İran'ı uranyum zenginleştirme kapasitesinden büyük oranda yoksun bırakıp karmaşık bir bağımlılık içine sokmaya çalışırken İran doğal olarak uranyum zenginleştirmede dış aktörlere bağımlı olmadan ulusal bir kapasite hedeflemiştir. Bu noktada İran'ın *breakout süresi* önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. O dönemde İran'ın *breakout süresi* aylarla ifade edilmekte ve P5+1 bu zamanı yıllara uzatmak istemekteydi. Bunun için de santrifüj sayısının ve zenginleştirilmiş uranyum stoklarının ve zenginleştirme tesislerinin azaltılarak tek bir bölgeye toplanması, bu kapsamda Natanz'ın varlığını sürdürmesi ancak Fordow'daki tesisin kapatılması gündeme getirilmiştir. Bu nedenlerle uzayan görüşmelerde Temmuz 2015'te tarafların bazı tavizleriyle Ortak Kapsamlı Uygulama Planı (JCPOA) üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

JCPOA'nın Ayrıntıları

JCPOA, 20 Temmuz 2015'te kabul edilen 2231 sayılı BMGK Kararı ile onaylanmıştır (Annex A to UNSC 2231, 2015). Plan, bir ana metinden ve nükleerle ilgili önlemler, yaptırımlarla ilgili taahhütler, sivil nükleer iş birliği, ortak komisyonun yapısı ve işleyişi ve uygulama planına ilişkin beş teknik ekten oluşmaktadır (EU External Action, 2021). JCPOA'nın Uygulama Zaman Çizelgesinde beş kritik tarih belirlenmiştir. Bunlar; 14 Temmuz 2015'te görüşmelerin tamamlanması, nihai metnin çıkarılması ve BM Güvenlik Konseyi onayı, BMGK onayından 90 gün sonra 18 Ekim 2015'te JCPOA'nın yürürlüğe girişi, 16 Ocak 2016'da uygulama planındaki işlemlerin yerine getirilmeye başlaması, yürürlüğe girişten sekiz yıl sonra Ekim 2023'te geçiş günü ve geçiş gününden iki yıl sonra Ekim 2025'te Anlaşmanın fesih edileceği gündür. Fesih gününde, BMGK'nın 2231 sayılı kararı feshedilecek ve BMGK İran'ın nükleer dosyasını kapatacaktır.

Anlaşmayla İran, uranyum zenginleştirilmesinin azaltılması ve sınırlanması kapsamında kurulu santrifüjlerinin yaklaşık üçte ikisini azaltmayı kabul etmiştir. Anlaşma tarihi itibarıyla İran'da Kurulu santrifüjün 6.104'ü kalacak bunların 5.060'sı on yıl boyunca uranyum zenginleştirilmesinde kullanılabilirdi (Arms Control Association, 2022). 6.104 santrifüjün tamamı İran'ın birinci nesil santrifüjü olan IR-1'ler olacaktır. Fazla santrifüjler ve zenginleştirme altyapısı, UAEK tarafından izlenen depolara yerleştirilecek ve yalnızca çalıştırılan santrifüjlerin ve ekipmanların yerine kullanılacaktır. İran en az 15 yıl boyunca %3,67'den fazla uranyum zenginleştirmemeyi, mevcut yaklaşık 10.000 kg'lık düşük zenginleştirilmiş yakıt stokunu azaltmayı kabul etmiştir. Anlaşmayla %3,67 zenginleştirilmiş uranyum miktarının 15 yılda 300 kg ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda İran, 15 yıl boyunca uranyum zenginleştirme amaçlı yeni tesis kurmamayı da kabul etmiştir (NTI, 2017). Bu sınırlamalar on yıl süre ile uygulandığında İran'ın *breakout süresi* en az bir yıla uzayacaktır.

İran, ayrıca Fordow'daki tesisini artık uranyum zenginleştirmede kullanılmayacak şekilde dönüştürecek. Bu kapsamda İran, Fordow tesisinde en az 15 yıl boyunca uranyum

zenginleştirmemeyi kabul etmiştir. Bu tesis yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılacak şekilde araştırma merkezine dönüştürülecektir. Fordow'un santrifüjlerinin ve altyapısının üçte ikisi kaldırılacak, geriye kalan santrifüjler uranyumu zenginleştirmede kullanılmayacak ve tüm santrifüjler ve ilgili altyapı, UAEA gözetimine tabi olacaktır (Arms Control Association, 2022). İran, on yıl boyunca uranyumu yalnızca Natanz tesisindeki 5.060 adet IR-1 birinci nesil santrifüjle zenginleştirecekti (White House, 2015). İran, silah kalitesinde plütonyum üretmeyecek şekilde Arak'ta bir ağır su araştırma reaktörünün yeniden tasarlanmasını ve yeniden inşa edilmesini kabul etmişti.

Planın denetimler ve şeffaflıkla ilgili hükümleri gereği UAİK, İran'ın tüm nükleer tesislerini modern izleme teknolojilerinin kullanımı da dâhil düzenli olarak denetleyebilecekti. İran'ın santrifüj üretim üssü dondurulacak ve sürekli gözetim altında tutulacaktı. Fordow ve Natanz'dan kaldırılan tüm santrifüjler ve zenginleştirme altyapısı, UAİK tarafından sürekli izleme altına alınacaktı. UAİK denetçileri İran'ın nükleer programını destekleyen tedarik zincirine de erişim yetkisine sahip olacak, kullanılan malzemeler ve/veya bileşenleri yakından izlenecekti. İran 10 yıl boyunca çifte kullanımlı maddelerin (sivil ve askeri amaçlı kullanım) ithali için Ortak Komisyonun onayını alacaktı. İran, yeni tesislerin inşaatının erken bildirilmesini gerektiren değiştirilmiş Kod 3.1'i uygulamayı kabul etmişti (Annex A to UNSC 2231, 2015: 25-26).

Planda İran'a uygulanan yaptırımlarla ilgili maddeler de yer almıştır. Buna göre UAİK, İran'ın planda yer alan nükleer hususlarla ilgili tüm önemli adımları attığını doğruladıktan sonra ilgili yaptırımlar askıya alınacaktı. İran herhangi bir zamanda taahhütlerini yerine getiremezse, bu yaptırımların yeniden devreye girmesi öngörülmüştü. İran'ın nükleer programına ilişkin önceki yıllarda alınan BMGK kararları, İran'ın nükleer bağlantılı hükümleri yerine getirmesiyle eş zamanlı olarak kaldırılacaktı (Arms Control Association, 2022).

JCPOA, İran'ın nükleer programının barışçıl kalmasını sağlamak için önemli sınırlamalar getiren bir anlaşma olarak kabul görmüştü. UAİK'ya belirlenen sınırlamaları denetim ve izleme için uygun araçlar sağlıyordu. JCPOA'nın yokluğunda, İran'ın çok az bildirimde bulunarak ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın, sınırsız sayıda tesiste sınırsız sayıda gelişmiş santrifüj inşa etme ve uranyumu istediği seviyeye kadar zenginleştirebilme seçeneği bulunuyordu.

ABD'nin JCPOA'dan Çekilmesiyle Başlayan Süreç ve 2024 İtibariyle Geline Aşama

İran'ın nükleer programıyla ilgili AB, ABD ve BM yaptırımlarının çoğu, UAİK'nın İran'ın JCPOA taahhütlerini yerine getirmek için gerekli hazırlıkları yaptığını doğrulamasının (IAEA, 2016) ardından Ocak 2016'da askıya alınmıştır. Ancak ABD'de başkanlık seçimlerini Trump'ın kazanması ve göreve başlaması sonrası ABD Mayıs 2018'de anlaşmadan çekilmiş ve tek taraflı olarak yaptırımları yeniden uygulamaya koymuştur (Mills, 2023:12). E3 ile Çin ve Rusya ise ABD'yi takip etmemiştir.

İran, ABD'nin çekilme kararının ardından nükleer programına başlangıçta 2015'te JCPOA'nın imzalanmasından önce kaldığı noktadan temkinli ve aşamalı bir şekilde devam etmiştir. Bu kapsamda İran uranyum stokunun tavanını kaldırmış, zenginleştirme faaliyetlerini JCPOA kapsamında izin verilen % 3,67'nin üzerine çıkarmış ve daha önce

anlaşma şartları uyarınca uranyum zenginleştirilmesi yasaklanan nükleer tesislerdeki faaliyetlere yeniden başlamıştır (Mills, 2023). İran Hükümeti JCPOA hükümlerine uymamasını; P5+1'in Anlaşma gereği İran'a uygulanan yaptırımları kaldırmaması, ABD'nin Plan hükümlerine uymaması ve yaptırımlara devam etmesiyle ilişkilendirmiştir. Ocak 2020'nin başında İran Hükümeti bir adım daha ileri giderek Plandaki hiçbir kurala uymayacağını, nükleer programın yalnızca kendi teknik ihtiyaçlarına dayalı olarak geliştirileceğini açıklamıştır (MEHR News Agency, 2020). Bununla birlikte İran JCPOA'dan tamamen çekilmemiş, hatta UAİK ile iş birliğini sürdüreceğini ve UAİK denetçilerinin tesislerine erişmesine izin vereceğini, ayrıca yaptırımların kaldırılması halinde JCPOA kapsamındaki yükümlülüklerine geri döneceğini de belirtmiştir (Mills, 2021:3).

Hal böyle iken İran'ın nükleer programının önemli isimlerinden Muhsin Fakhrizadeh'in Kasım 2020'de İsrail İstihbaratı tarafından öldürülmesinin (Bergman, Fassihi, 2021) ardından İran'ın nükleer faaliyetlerinin hızı artmıştır. İran Parlamentosu ve Koruma Konseyi, Aralık 2020'de 21 Şubat 2021'e kadar yaptırımların hafifletilmemesi durumunda; yılda %20 oranında zenginleştirilmiş 120 kg'a kadar uranyum üretimi, aylık zenginleştirilmiş uranyum üretim miktarının artırılması, Arak'taki ağır su reaktörünün yenilenmesi ve gelişmiş santrifüjlerin kurulumu dâhil nükleer faaliyetlerini hızlandırmasını gerektiren bir yasayı kabul etmiştir (NIAC ACTION, 2020). Yasayı takiben İran hükümeti 23 Şubat 2021'de güvenlik önlemleri anlaşmasına ilişkin Ek protokolün uygulanmasını askıya almış ve UAİK ile iş birliğini azaltmıştır.

İran, UAİK'nın zenginleştirme ve diğer tesislerdeki gözetim verilerine çevrimiçi erişim sağlamasını engellemiş, bunun yerine bu verileri saklamayı ve JCPOA'nın olası bir yenilenmesinden sonra UAİK'nın kullanımına sunmayı kabul etmiştir. Sonraki dönemde tesislerdeki izleme ekipmanı da bakım sorunları öne sürülerek devre dışı bırakılmıştır. Şubat 2021'den itibaren UAİK'nın açıklamaları denetim sonuçlarından ziyade İran'ın raporlarının incelenmesinden elde edilen bulgulara dayanmıştır. UAİK, Ağustos 2021'de İran'ın % 20 düzeyindeki uranyumu %60'a kadar zenginleştirmeye yöneldiğini (Mills, 2021), Kasım 2022'de Fordow'daki zenginleştirme tesislerinde uranyumu %60'a kadar zenginleştirmeye başladığını ve 2023'ün başlarında bu nükleer tesiste %83,7'ye kadar zenginleştirilmiş uranyum parçacıklarının bulunduğunu bildirmiştir (IAEA GOV/2023/8). İran ise son iddiayı kabul etmemiş ve UAİK'ya açıklama göndermiştir. Görüşmeler sonrası UAİK, Eylül 2023'teki raporunda, İran'ın % 60 üzerinde zenginleştirilmiş nükleer malzemeye sahip olmasına ilişkin kanıt bulamadığını ifade etmiştir.

UAİK'ya göre 13 Mayıs 2023 itibarıyla İran'ın stokları; 4384,8 kg. UF6 formundaki zenginleştirilmiş uranyum, 2459,6 kg. %2'ye kadar zenginleştirilmiş uranyum, 1340,2 kg %5'e kadar zenginleştirilmiş uranyum, 470,9 kg. % 20 zenginleştirilmiş uranyum ve 114,1 kg. %60 zenginleştirilmiş uranyumdur (IAEA GOV/2023/24). Aralık 2023 tarihli UAİK raporuna göre İran, düşük düzeyli uranyum (LEU) üretimini üç katına çıkararak ayda dokuz kilograma ulaşmıştır (Reuters, 2023). İran'ın zenginleştirme kapasitesini artırmasında İsrail ile Hamas arasında savaşın patlak vermesinin ardından Orta Doğu'daki siyasi ortamın değişmesi, Gazze işgaliyle İsrail ile Hizbullah arasında artan gerilimlerde tehdit olarak kullanacağı araca sahip olma düşüncesi ve ABD tarafından yakın zamanda

uygulanan bazı ek yaptırımlara misilleme yapma kararının etkili olduğu kıymetlendirilmektedir.

ABD’de Trump’tan sonra göreve gelen Başkan Biden’in 2021’in başlarında JCPOA’ya dönme isteğini belirtmesinin ardından, müzakereler bir süre devam etmiştir. Görüşmelerde iki farklı yaklaşım denenmiştir. ABD’li ve Avrupalı yetkililerce önerilen ve ‘daha fazlası için daha fazlası’ (more for more) şeklinde adlandırılan birinci yaklaşım; JCPOA’nın kapsamının İran’ın füzelerini ve Orta Doğu’daki milislerini kapsayacak şekilde genişletilmesi karşılığında İran’a uygulanan yaptırımların daha fazla hafifletilmesini (Mohammed, 2021) kapsamıştır. İkinci seçenek ise ‘daha azı için daha azı’ (less for less) şeklinde adlandırılmış ve İran’a uranyum zenginleştirme seviyelerini azaltması karşılığı bazı yaptırımların kaldırılması ve/veya yabancı rezervlere erişim imkânı sunulmuştur. Bu kapsamda anlaşmayı yeniden tesis etmeyi amaçlayan altı tur görüşme gerçekleştirilmiştir. “Daha fazlası için daha fazlası” konusunda İran, ABD’nin yaptırımların hafifletilmesine ilişkin vaatlerini inandırıcı bulmamış ve ABD’nin veremeyeceği siyasi garantiler istemiştir. “Daha azı için daha azı” üzerine yapılan pazarlığın istikrarsız olması ve sonunda kontrollü ama kaçınılmaz bir tırmanışa dönüşmesi muhtemel görülmüştür (Farmanfarmaian, 2023:2-3). Nitekim 2022 yazında uzlaşmaya yakın olduğu bildirilirken resmi görüşmeler durmuştur. ABD’ye göre İran, müzakerelerde İslam Devrim Muhafızlarının ABD’nin yabancı terörist listesinden çıkarılması ve İran’ın beyan edilmemiş nükleer faaliyetlerine ilişkin devam eden UAEK soruşturmalarının kapatılması da dahil olmak üzere JCPOA kapsamında yer almayan taleplerde bulunarak görüşmeleri tıkamıştır (Mills, 2023: 11).

İran’ın 2022’de Mahsa Amini’nin ölümünün ardından ülkede yapılan protestolara insan haklarına aykırı orantısız tepki göstermesi, Rusya’nın Ukrayna’yı işgaline destek vermesi ve Rusya’ya insansız hava araçları transfer etmesi ABD ve Batının görüşmelerin devamına yönelik isteğini azalttığı gibi İran’a yeni yaptırım kararları almalarına neden olmuştur. Bu şekilde resmi süreç karmaşıklaşmış ve kesintiye uğramıştır. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken de Haziran 2023’te yaptığı açıklamada İran’ın “JCPOA’ya yeniden uyum sağlamak için gerekli olanı ya yapamadığını ya da yapamayacağını” ve bu nedenle JCPOA’nın ABD’nin odak noktasını olmadığını dile getirmiştir. Blinken bununla birlikte sorunun çözümü için diplomasiyi işaret ederek süreci tamamen kapatmamıştır. Nitekim ABD ve AB ile İran arasında gayriresmi müzakerelere Umman ve Katar’da devam edildiği yönünde bilgiler bulunmaktadır (AA Energy, 2022; Julien, 2023). Hatta ABD’nin İran’ın daha önce dondurduğu 6 milyar dolarını kontrollü olarak serbest bıraktığı haberlere yansımıştır (Hafezi ve Mills, 2023).

JCPOA’da belirlenen Geçiş Günü (Transition Day) olan 18 Ekim 2023 tarihine yaklaşırken İran’a uygulanan yaptırımların geleceğiyle ilgili tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Anlaşmaya göre JCPOA’nın kabul edilmesinden sekiz yıl sonra (18 Ekim 2023) veya UAEK, İran’ın nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl olduğu sonucuna varırsa daha erken bir zamanda, nükleerle ilgili geri kalan tüm yaptırımların süresi dolacaktı. JCPOA taahhütleri uyarınca, İran’ın aynı zamanda UAEK ile olan Güvenlik Önlemleri Anlaşması Ek Protokolünü Geçiş Günü tarihine kadar onaylaması da gerekiyordu (UNSC 2231 (2015)).

Ancak ABD 2018 yılında JCPOA'dan çekilmesi nedeniyle Anlaşmada belirtilen Geçiş Günü taahhütlerine bağlı değildi. Diğer taraftan AB ve Birleşik Krallık'ın İran'a insan hakları ihlalleri nedeniyle uyguladığı yaptırımları, JCPOA veya BMGK 2231'in parçası olmadığından yürürlükte kalacaktı. Ayrıca ABD, AB ve Birleşik Krallık çeşitli İranlı kuruluş ve bireyleri Ukrayna'yı işgali nedeniyle Rusya'ya ve ona yardım edenlere uygulanan yaptırımlar kapsamına dâhil etmişti (Iran Watch, 2022).

İran'ın JPCOA hükümlerine aykırı davranması nedeniyle BMGK yaptırımlarının Geçiş Günü (Transition Day) olan 18 Ekim 2023 tarihinden itibaren tekrar uygulanmaya konulması bir seçenek olarak konuşulmakla birlikte Çin ve Rusya vetosundan kaçınıldığı için karar taslağı hazırlanmamıştır. Bunun yerine AB ve Birleşik Krallık, BM yaptırımlarını kendi örgütsel ve milli yaptırım programlarına dâhil ederek uygulamaya başlamıştır (Mills, 2023:13).

JCPOA'nın tekrar canlandırılması yönünde beklentilere gelince şunlar söylenebilir. 2023 yılının son ayları ve 2024'ün başları, bir taraftan devam eden Rusya-Ukrayna, İsrail-Hamas çatışmaları ve bu çatışmalarda İran'ın Batı ile farklı konumda bulunması nedeniyle diğer taraftan ABD'de seçim sürecine girilmiş olması nedeniyle iyimser hava sunmamaktadır.

P5+1 ile İran Arasındaki JCPOA Sürecinin Geleceğine Yönelik Seçenekler ve Bölgesel Etkiler

İran ile P5+1 arasındaki Anlaşmanın askıya alınması ve İran'ın nükleer zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesini kapsayan sürecin önümüzdeki dönemde nasıl bir görünüm alacağı küresel boyutta ve daha önemlisi bölgesel düzeyde önem taşımaktadır. Konu hakkında öngörülere başlamadan önce küresel ve bölgesel stratejik ortamın tespit edilmesi gereklidir.

Uluslararası Stratejik Görünüm

21. yüzyılda ABD ve müttefikleri ile Rusya ve Çin arasında devam etmekte olan rekabetin hâkim olduğu uluslararası stratejik ortam başta Suriye krizi, Rusya-Ukrayna savaşı ve İsrail-Hamas çatışması olmak üzere yaşanmakta olan jeopolitik gerilimler ile radikal olarak değişmiş, bu değişim P5+1 ülkeleri ve İran'ın önceliklerini farklılaştırmıştır. ABD ve Rusya'nın Ukrayna'nın işgali üzerinden yürüttükleri örtülü savaş nedeniyle İran'ın nükleer programına çözüm arayışında ortak bir noktaya gelmelerinin zorlukları fazladır. ABD ve Batılı müttefikleri, Temmuz 2023'te yapılan BMGK toplantısında Tahran'ın uranyum zenginleştirmesindeki ihlalleri ve Moskova'ya insansız hava araçları tedariki konusunda Rusya ve İran'la karşı karşıya gelmiştir.

İsrail-Hamas çatışması ve Gazze'nin işgali ile İsrail- İran gerginliklerine yeni bir boyut eklenmiştir. İsrail İran'ın Lübnan'da Hizbullah'a verdiği destek ile Suriye'deki faaliyetlerinden rahatsızken İran'ın nükleer silah edinme potansiyeli kaygılarını artırmıştır. Bununla birlikte İsrail bu sorunlar üzerinden İran'la doğrudan savaşma noktasına gelmemiş, eylemleri kendisine atfedilen nükleer program üzerine çalışan ve Orta Doğu'da milis güçlerini yöneten üst düzey İranlılara suikastlar ve çeşitli tesislere sabotajlar ile sınırlı kalmıştır. İsrail'in ABD desteği alarak, uranyumu %90 üzerinde zenginleştirdiğinde İran'a kapsamlı bir hava saldırısı yapması olasılık dâhilinde olmakla birlikte İran'a komşu ülkelerin hava sahasını kullanma zorluğunun da dikkate alınması

gerekmektedir. İsrail ya da ABD'nin İran ile İran'ın toprakları üzerinde bir konvansiyonel savaş yürütmesi ise coğrafi koşullardan dolayı olanaklı görülmemektedir

İran'da Mahsa Jina Amini'nin trajik ölümünün ardından yaşanan ayaklanmalar Tahran yönetimini zor durumda bırakmış ve sonrasında yaşanan gelişmeler İran yönetiminin uluslararası itibarını da olumsuz etkilemiştir. Bu tür içsel ve dışsal bir bağlamda İran'ın bir taraftan nükleer faaliyetlerini Batı'ya karşı koz olarak kullanıp önemli bir aktör olduğu algısını yaratırken diğer taraftan zaman zaman kontrollü bir gerginlikle iç kamuoyunun desteğini devam ettirmeyi ve halkın dikkatini iç sorunlardan uzaklaştırmayı amaçlaması kendisi bakımından rasyonel bir hareket tarzıdır.

Diğer taraftan Orta Doğu'da önemli değişimler yaşanmaktadır. Körfez'de bölgesel yumuşama artmıştır. Suudi Arabistan, Bahreyn, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri 2017'den beri Katar'a uyguladıkları ambargoyu 2021'de kaldırarak diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmiş ve sınırları açmıştır (Kurşun, 2021). Katar, Körfez'de sadece İran ile ikili ilişkiler yürütebilirken bölgesel sisteme dâhil olmaya başlamıştır. Bölgedeki olumlu hava yaşanan bazı krizlere karşın devam etmiş, İran ve Suudi Arabistan Çin arabuluculuğunda bir araya gelerek belirli konularda uzlaşmış ve iş birliğine başlamıştır (Domazeti, 2023). Suudi Arabistan-İran uzlaşısı kısa sürede İran-Bahreyn (TRT Haber, 2023) ve İran -Birleşik Arap Emirlikleri ilişkilerine de yansımış (Alagöz, 2023) ve ikili iş birliklerine yönelik görüşme süreçleri başlamıştır. Bu iş birliği süreçleri İran-Kuveyt ilişkileriyle ilgili olumlu ortam yaratmıştır (Şarku'l Avsat, 2024). Bu tür bir ortam, dünyanın çok kutuplu hale geldiği algısıyla, yükselen güçleri bölgede daha aktif olmaya teşvik etmektedir. Artık bölgesel kolektif güvenlik de dâhil olmak üzere Orta Doğu'da ortak yapıların oluşması olanak dışı değildir. Bu itibarla İran-ABD müzakerelerinin dışında İran ile AB arasında, İran ile Körfez komşuları arasında ve İran ile Çin arasında yeni diyaloglar, bölgesel güvenlik ikilemlerine alternatif çözümler için fırsatlar yaratmaktadır.

Önemli Aktörlerin Yaklaşımları

Seçeneklerin belirlenebilmesi için ABD'nin bakış açısı ve zorluklarına da kısaca değinilmesi gereklidir. ABD'de Trump'tan sonra göreve gelen Başkan Biden'in 2021'nin başlarında JCPOA'nın yeniden canlandırılması konusunda arzulu olmasına karşın zaman geçtikçe bu isteklilik azalmıştır. Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ve Ekim 2023 sonrası İsrail-Hamas çatışması ABD'nin JCPOA'dan ilgisini uzaklaştırmıştır. ABD siyaseti 2024'ün sonunda yapılan başkanlık seçimlerine odaklanmış durumdadır. ABD, 2018'de Trump'ın anlaşmadan çekilmesi sonrası geçen sürede İran'ın uranyum zenginleştirilmesinde teknik olarak HEU seviyesine (silah derecesine zenginleştirilmiş uranyum) sahip olduğunun bunu aşmamasının da siyasi olduğunun farkında olarak farklı yaklaşımlar da denemiştir. ABD, kendisinin yaptırımlarının çoğunu koruduğu ancak İran'ın nükleer programının yüksek düzeyde zenginleştirme gibi en sıkıntılı yönlerini dondurması karşılığında kısmi rahatlama teklif ettiği bir tür 'daha azına daha az' (less for less) anlaşması da önermiştir. Ancak İran bu tür bir düzenlemeyle ilgilenmediğini açıkça belirtmiştir (Crisis Group, 2022; Vaez ve Nasr). ABD 2024 başı itibariyle JCPOA'yı tamamen ortadan kaldırmadan 'kriz yok, anlaşma yok' yaklaşımıyla hareket etmektedir. Bu yaklaşımın 2025 yılını da kapsayarak devam etmesi öngörülmektedir.

AB, 2018'de JCPOA'dan çekilen ABD'yi takip etmemiş, farklı bir politika izlemeye çalışmış ve İran'a nükleer bağlantılı yaptırımlar da uygulamamıştır. Avrupa, İran'la yapılan gayriresmi görüşmeler yoluyla nükleer anlaşmanın yeniden yürürlüğe konması amacıyla köprüler kurmaya çalışmıştır. Bunun için Nisan 2021'den itibaren taraflar müzakereler yürütmüştür. AB ve İran 2022 başlarında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali başlamasından önce uzlaşmaya yaklaşmış ancak işgal süreci olumsuz etkilemiştir. AB-İran etkileşiminde AB'nin Rusya ile olan gerginlik nedeniyle İran'ın petrol ve doğal gazına ihtiyaç duyması, bunun İran tarafından pazarlık kozu olarak kullanılması etkili olmuştur. İran Ukrayna'yı işgal eden Rusya'ya insansız hava araçları temin etmeye başladığında etkileşim bozulmuş ve AB İran'a yaptırımlar uygulamıştır (Julien, 2023). Ayrıca İran'da insan hakları ihlalleri ve AB vatandaşlarının tutuklanıp siyasi pazarlık için kullanılması da (Julien, Kandoul, Federico, 2023) ilişkileri olumsuz etkilemiş ve ilave yaptırımlara neden olmuştur. Gerçekte AB'nin müzakerelerdeki rolü ABD'nin belirleyici olmasından dolayı sınırlı kalmaktadır. AB'nin elinde çok fazla araç bulunmamaktadır. Avrupa'nın İran'la ticareti önemli bir araç olmakla birlikte ABD yaptırımlarının Avrupalı şirketleri caydıran kapsamı (Junyent, 2023) bu aracın etkili şekilde kullanılmasına engel olmaktadır.

Rusya ve Çin'in İran'ın nükleer programı konusunu kendi bölgesel politikaları için önemli bir asimetrik vasıta olarak kullandıkları görülmektedir. İki devlet 1979'dan başlayarak İran'ın çabalarına destek vererek bağımlılık sağlamışlar, bu bağımlılığı gerektiğinde ABD ve Batı'ya karşı koz olarak kullanmışlar, İran'ın kendi yürüngelerinden çıkmamasını garanti altına almaya çalışmışlardır. Rusya ve Çin, 2015 öncesi BMGK yaptırım kararlarına destek verirken İran'ın kendi başına kapasite geliştirmesini engelleyerek bağımlılığın devamını amaçlamışlardır. Çin açısından İran'ın özellikle petrol ihracatına uygulanan yaptırımın kaldırılmasının önemli olduğu ve görüşmelerin desteklendiği kıymetlendirilmektedir. Çin, İran'ın birinci sıradaki ticari ortağıdır (2021 verileriyle İran'ın toplam ihracatının % 37'si, ithalatının ise % 24'ü Çin ile yapılmaktadır (Trading Economies, 2021).

Rusya, 2015 JCPOA müzakereleri sürecinde İran ile görüşmeleri yürüten P5+1 içinde önemli bir uzlaştırıcı pozisyona sahip olmuştur. Ancak Rusya Ukrayna işgaliyle bu kozunu önemli ölçüde kaybetmiştir. Bununla birlikte İran'daki mevcut nükleer teknolojinin devamlılığı ve reaktörlerin işletilmesinin büyük oranda Rusya'ya bağımlı olması hem İran hem de Batı ile ilişkilerinde Rusya'nın elinin halen kuvvetli olduğu anlamına gelmektedir. Rusya, ABD/Batı-İran ilişkilerinin yumuşamasıyla İran'ın petrol ihracatının artmasının, daha ötesinde İran petrol ve doğalgazının Avrupa'ya enerji taşıyacak alternatif enerji nakil hatlarına dâhil edilmesinin kendi çıkarlarına olumsuz etkilerini dikkate almaktadır. Rusya bu itibarla kendi çıkarlarına aykırı hareket edeceğini düşündüğünde İran'ı dengeleyecek adımları atmaktan da kaçınmayacaktır.

İran'ın *nükleer eşik devleti* olduğu tezi en fazla İsrail'de karşılık bulmakta ve İran'ın bir noktada nükleer silaha sahip olması yaşamsal bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan İsrail, politikasının temelinde yer alan İran tehdidine karşı ABD ve Batı'nın koşulsuz desteğini kaybetme korkusu da yaşamaktadır. İran'ın ABD ve Batı ile en önemli sorununu çözüm yoluna koymasıyla Suriye ve Hizbullah'a olan desteğinin gittikçe artması olasılığı da İsrail'i endişelendirmektedir. Görüşmelerden rahatsız olan İsrail'in ABD'ye rağmen İran'ın nükleer tesislerine yönelik bir hava harekâtı icra edebileceği de

tartışılmaktadır. İran ve İsrail'in 35 yıldır söylemlerindeki sertliklerinin eyleme dönüşmediği ve ABD faktörü dikkate alındığında bu iddia gerçeklikten uzak görülmektedir.

Nükleer Program Anlaşmasının Geleceğine İlişkin Seçenekler

İran'ın nükleer programın ilişkin JCPOA'nın geleceği üzerine; 1) 2015 JCPOA'yı canlandırmak (P5+1), 2) yeni bir anlaşma (P5+1) imzalamak, 3) anlaşmasız devam etmek ve 4) bölgesel çözüm olarak dört seçenek öne çıkmaktadır.

JCPOA'nın tekrar canlandırılması için 2021'den bugüne kadar yapılan görüşmeler ve uygulanan farklı yaklaşımlar başarılı olmamıştır. Bununla birlikte ABD, P5+1 grubunun herhangi bir üyesi veya İran henüz JCPOA'nın tam iptalinin sorumluluğunu üstlenmek istememektedir. Bu durum JCPOA'ya tekrar dönülmesi gibi bir olasılığı gündeme taşımaktadır. JCPOA'nın canlandırılması tartışmalarında dikkate alınması gereken faktörlerden biri İran'ın içinde bulunduğu ikilemdir. İran bir taraftan uluslararası yalıtılmışlık, yaptırımlar, insan hakları ihlalleri suçlamaları, ekonomik sorunlar ve iç karışıklıklar kısılcısından kurtulmak için Batıyla olumlu bir diplomatik yaklaşıma ihtiyaç duymakta, diğer taraftan Rejimin varoluş nedeni haline gelen ABD ve İsrail ile düşmanlık ilişkisini ve nükleer tehdide dayalı meydan okumayı terk etmek istememektedir. Bu ikilem JCPOA'nın canlandırılma sürecini iki yönde etkilemektedir.

İran'ın ABD'nin JCOPA'dan çekilmesi sonrası yeniden başladığı uranyum zenginleştirmesinin ulaştığı %60 düzeyi ve artan stoklarından vazgeçerek JCPOA'da belirtilen düzeylere dönmesini beklemek gerçekçi değildir. İran'ın ulaştığı düzey başlayacak yeni süreç için kritik bir eşik olacak ve görüşmeler İran'ın uranyumu %60 eşığının ötesinde zenginleştirmemesini sağlayarak gerilimi daha da artırmanın önlenmesi temelinde yürütülecektir. Aynı zamanda İran'ın santrifüjlerini azaltmaktan ziyade nükleer faaliyetlerinin mevcut düzeylerini korumak öne çıkacaktır. 2015'teki JCPOA'nın temel düşüncesi, İran'ın nükleer silah üretebilmek için *breakout süresini* asgari bir yıla uzatmaktır. Bu süreyi belirleyen birçok parametre temelden değişmiştir. Bu nedenlerle 2015 JCPOA'sından önceki duruma dönüşün mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, önceki bölümde tartışıldığı üzere, 2015 JCPOA'nın oluşturulmasında rol alan uluslararası aktörlerin yaklaşımları ve mevcut siyasi durum JCPOA'nın canlandırılması seçeneğinin kabul edilebilirliğini önemli ölçüde azaltmaktadır.

JCPOA'nın canlandırılması seçeneğinin uygulanabilir olmadığı bir ortamda yeni bir anlaşma yapılması yaklaşımı diğer bir seçenek olarak belirlemektedir. 2015'te imzalanan JCPOA'nın başarılarının en önemlisi, kritik bir konuda önemli aktörleri uzlaşma etrafında bir araya getirebilmesi olmuştur. JCPOA az sayıdaki devletlerin rahatsızlıklarına karşın uluslararası toplumdan kabul görmüştür. Bu başarı yeni bir süreç için önemli girdi sağlamakla birlikte küresel ve bölgesel jeopolitik gerilimlerin olumsuzlaştırdığı siyasi ortamda süreci başlatma ve yürütmenin zorlukları çok fazladır. Diğer taraftan yeni süreç 2015 JCPOA'sında ortaya çıkan sorunları ve 9 yılda İran'ın nükleer kapasitesindeki değişimi dikkate alarak başlatılmak durumdadır. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde sıfırdan başlatılacak yeni bir anlaşma süreci olası görülmemektedir.

Seçenekler üretilirken 2018 yılında ABD'nin JCPOA'dan çekilmesinden bugüne geçen 6 yıllık sürenin bir anlaşma olmadan devam ettiğini dikkate almak gerekir. JCPOA 2019'dan itibaren fiilen geçersiz kalmasına karşın ABD de dâhil uluslararası toplum bir

şekilde çok kulvarlı nükleer diplomasi yürütmeyi başarmıştır. Gerçekte ABD'nin 2024 başı itibarıyla JCPOA'yı tamamen ortadan kaldırmadan 'kriz yok, anlaşma yok' yaklaşımıyla hareket ettiği dikkate alındığında, anlaşmasız devam etmenin 2025 yılı ötesini kapsayacak şekilde bir seçenek olduğu değerlendirilmektedir.

JCPOA 2015 yılında tamamlandığında, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri başta olmak üzere Körfez ülkeleri (Katar hariç) anlaşmayı, İran'ın Arap meselelerine katılımını derinleştirmesine ve balistik füze programını daha da genişletmesine olanak tanıyacak ABD ve Batı tarafından İran'a verilen bir taviz olarak görmüş ve Trump döneminde baskı yaparak ABD'nin Anlaşmadan çekilmesinde bir ölçüde etkili olmuştur (Vaez ve Nasr, 2023).

JCPOA'nın 2019'da fiilen hükümsüz kalması İran'ı nükleer faaliyetlerinde serbest bırakmış ve Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte ABD ve Batının ilgisi İran'ın nükleer programından saptıkça Körfez ülkeleri için bir ölçüde anarşik sistemin ürünü olan 'kendi başının çaresine bakma' (self-help) işlemeye başlamıştır. 2023 yılı içinde Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Kuveyt, İran ile diplomatik temasları sıklaştırmaya ve normalleşme yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımlar Orta Doğu'nun güçlü Sünni ülkelerinin Şii İran ile bölgesel bir diyalog başlatabileceğinin sinyallerini vermektedir. Bölgenin diğer güçlü Sünni ülkesi Mısır ile İran arasında ilişkilerin normalleşebileceği yönünde olumlu bir etkileşim bulunmaktadır. Bu ilişkilerin ötesinde Suriye, Arap Birliği'ne 12 yıl aradan sonra geri dönmüştür. Bu gelişmelere Türkiye'nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır ile ilişkilerini normalleştirmeye başlamasını da eklemek gerekmektedir. Ekim 2023'te İsrail-Hamas çatışması başlamasaydı bu iyimser tablonun bir noktasına İbrahim Anlaşmaları vasıtasıyla (Cafiero ve Albayrakoğlu, 2020) Körfez ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışan İsrail'i de bir aşamada eklemek olanaksız olmayacaktı.

Yukarıdaki etkileşimler devam ettikçe, Orta Doğu'nun Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Türkiye'nin düzenleyici olduğu bir bölgesel güvenlik kompleksine dönüşmesi, siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik sektörlerindeki iş birliklerinin derinleşmesi mümkün görülmektedir. Bu kapsayıcı çerçeve içinde bölge ülkelerinin Orta Doğu Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgesini (Middle East Nuclear Weapon Free Zone) tesis etmeleri ve İran'ın nükleer programını bu bağlam içinde enerji ve bilimsel araştırmalarla sınırlamaları ve bu kapasiteden ortaklaşa faydalanmaları bir seçenek olarak belirmektedir.

Sonuç

İran'ın nükleer programı üzerine 2015'de imzalanan Anlaşma bir süre uygulanarak olumlu bir hava hâkim olmuş, Donald Trump'ın başkan seçilmesini müteakip 2018'de Anlaşmadan çekilmesi ile gerginlik ve çözümsüzlük sürecine geri dönmüştür. ABD'de Trump'tan sonra göreve gelen Başkan Biden'in 2021'in başlarında JCPOA'ya dönme isteğini belirtmesinin ardından müzakereler bir süre devam etmiştir. 2022 yazında uzlaşmaya yakın olduğu bildirilirken resmi görüşmeler durmuştur. ABD'ye göre İran, müzakerelerde İslam Devrim Muhafızlarının ABD'nin yabancı terörist listesinden çıkarılması ve İran'ın beyan edilmemiş nükleer faaliyetlerine ilişkin devam eden UAEK soruşturmalarının kapatılması da dahil olmak üzere JCPOA kapsamında yer almayan taleplerde bulunarak görüşmeleri tıkamıştır. İran'ın 2022'de ülkede yaşanan protestolara insan haklarına aykırı orantısız tepki göstermesi, Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline destek

vermesi ve Rusya'ya insansız hava araçları transfer etmesi ABD ve Batının görüşmelerin devamına yönelik isteğini azaltmış ve İran'a yeni yaptırım kararları almalarına neden olmuştur. Bu şekilde süreç karmaşıklaşmış ve kesintiye uğramış ancak tamamen durmadan arka planda devam etmiştir.

2024 yılı itibariyle JCPOA'nın yeniden canlandırılması konusunda bir taraftan devam eden Rusya-Ukrayna, İsrail-Hamas çatışmaları ve bu çatışmalarda İran'ın Batı ile farklı konumda bulunması nedeniyle, diğer taraftan ABD'de seçim sürecine girilmiş olması nedeniyle iyimser hava hâkim değildir. 21. yüzyılda ABD ve müttefikleri ile Rusya ve Çin arasında devam etmekte olan rekabetin hâkim olduğu uluslararası stratejik ortam başta Suriye krizi, Rusya-Ukrayna savaşı ve İsrail-Hamas çatışması olmak üzere yaşanmakta olan jeopolitik gerilimler nedeniyle radikal olarak değişmiş, bu değişim P5+1 ülkeleri ve İran'ın önceliklerini farklılaştırmıştır. ABD ve Rusya'nın Ukrayna'nın işgali üzerinden yürüttükleri örtülü savaş nedeniyle İran'ın nükleer programına çözüm arayışında ortak bir noktaya gelmelerinin zorlukları fazladır.

Küresel aktörler seviyesinde olumsuzluklar görülürken Orta Doğu'da önemli değişimler yaşanmaktadır. Körfez'de bölgesel yumuşama artmıştır. Bölgedeki olumlu hava yaşanan bazı krizlere karşın devam etmiş, İran ve Suudi Arabistan Çin arabuluculuğunda bir araya gelerek belirli konularda uzlaşmış ve iş birliğine başlamıştır. Bu iş birliği bölgenin diğer ülkelerine de olumlu yansımaktadır. Bu tür bir ortam, dünyanın çok kutuplu hale geldiği algısıyla, yükselen güçleri bölgede daha aktif politika yürütmeye teşvik etmektedir. Bölgesel kolektif güvenlik de dâhil olmak üzere Orta Doğu'da ortak yapıların oluşması olanak dışı değildir. Bu bağlamda İran ile Körfez komşuları arasında ve İran ile Çin arasında yeni diyaloglar, bölgesel güvenlik ikilemelerine alternatif çözümler için fırsatlar yaratmaktadır.

Bu itibarla İran'ın nükleer programın ilişkin JCPOA'nın geleceği üzerine sıralanan seçeneklerden bölgesel çözümün uygulanabilirliği artmaktadır. Bu seçeneğin hayata geçirilebilmesi için Türkiye'nin kendi dış politikasında yer bulan "çatışmaların önlenmesi, barışçıl yollarla çözümü ve arabuluculuk aracılığıyla ve bölgesel sahiplenme yaklaşımıyla bölgesel barış ve güvenliğin güçlendirilmesi" vizyonu kapsamında inisiyatif geliştirerek bölgesel kolektif güvenlik sistemi kurulmasına öncülük yapmasının gerekli olduğu kıymetlendirilmektedir. Kurulacak bu sistem içinde Orta Doğu nükleer silahlardan arındırılmış bölgesinin hayata geçirilmesinin ve nükleer enerjinin barışçıl, bilimsel ve ekonomik amaçlarla ortaklaşa kullanımının da olasılık dahilinde bulunduğu değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

AA Energy. (2022). *Qatar, US discuss efforts to revive Iran nuclear deal*. <https://www.aa.com.tr/en/energy/nuclear/qatar-us-discuss-efforts-to-revive-iran-nuclear-deal/35741>

Ahangari, R. (2024). *Overview of Iran's nuclear fuel cycle*. Nuclear Science & Technology Research Center Institute (NSTRI), <https://nucleus.iaea.org/sites/connect/SFMpublic/>

Aksu, S. ve Güngör, F.A. (2019). Birleşmiş Milletlerin İran'a Uyguladığı Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1): 43-51.

Alagöz, B. (2023). *İran ve BAE Arasında Güncellenen İlişkiler*, <https://www.iramcenter.org/iran-ve-bae-arasinda-guncellenen-iliskiler-2357>

Annex A to UNSC 2231 (2015). *Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)*. IAEA Webpage. https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_resolution2231-2015.pdf

Arms Control Association (2014). *Iran Nuclear Policy Brief: Breaking Down Iran's Breakout Capacity*, <https://www.armscontrol.org/policy-white-papers/2014-10/iran-nuclear-policy-brief-breaking-down-irans-breakout-capacity>

Arms Control Association. (2022). *The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance*. <https://www.armscontrol.org/factsheets/JCPOA-at-a-glance>

Arms Control Association. (2024). *Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance*, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>.

Atomic Archive. (2020). *Nations on the Threshold*. <https://www.atomicarchive.com/history/cold-war/page-24.html>

Atoms for Peace. (2024). http://www.eisenhower.archives.gov/all_about_ike/speeches/atoms_for_peace.pdf

BBC Türkçe. (2011). *İran'la nükleer görüşmeler İstanbul'da başlıyor*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/01/110121_iran

Bergman, R., Fassihi, F. (2021). The Scientist and the A.I.-Assisted, Remote-Control Killing Machine, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2021/09/18/world/middleeast/iran-nuclear-fakhrizadeh-assassination-israel.html>

Bukharin, O. (1997). The Future of Russia's Plutonium Cities, *International Security*, 21(4): 126-158.

Cafiero, G., Albayrakoğlu, E. (2020). İbrahim Anlaşmasının Jeopolitik Sonuçları, *Dipam Rapor-4*, <https://dipam.org/rapor-ibrahim-anlasmasinin-jeopolitik-sonuclari/>

Chronology of Iran's Nuclear Programme, 1957-2007. Oxfordresearchgroup, http://oxfordresearchgroup.org.uk/oxford_research_group_chronology_irans_nuclear_programme_1957_2007

Cliff, D. Keir, D. (2013). Iran's nuclear fuel cycle: a technical outline, *VERTIC*, <https://www.files.ethz.ch/isn/164638/VERTIC%20Brief%202020.pdf>

Cochran, T. B., Paine, C.E. (1995). The Amount of Plutonium and Highly-Enriched Uranium Needed for Pure Fission Nuclear Weapons, *National Resource Defence Council*, <https://www.ambienteparco.it/pdf/fissionweapons.pdf>

Crisis Group, Middle East Report 152 (2014). *Iran and the P5+1: Solving the Nuclear Rubik's Cube*, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/iran-and-p5-1-solving-nuclear-rubik-s-cube>

Crisis Group (2022). Is Restoring the Iran Nuclear Deal Still Possible?, *Crisis Group Middle East Briefing N°87*, <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2022-09/b087-restoring-the-iran-nuclear-deal.pdf>

Deacon, J., Solingen, E. (2023). Japan's nuclear dilemmas in a challenging new era. *East Asia Forum*. <https://eastasiaforum.org/2023/06/01/japans-nuclear-dilemmas-in-a-challenging-new-era/>

Domazeti, R. (2023). Çin Arabuluculuğunda Suudi Arabistan-İran Anlaşması: İçeriği Bölgesel ve Küresel Jeopolitiğe Etkileri ve Çıkmazlar, *İnsamer*, <https://www.insamer.com/tr/cin-arabuluculugunda-suudi-arabistan-iran-anlasmasi-icerigi-bolgesel-ve-kuresel-jeopolitige-etkileri-ve-cikmazlari.html>

EU External Action. (2013). *Joint Plan of Action*, http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf

EU External Action. (2021). *The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and its implementation, Nuclear Agreement with Iran*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/nuclear-agreement-%E2%80%93-jcpoa_en

Farmanfarmaian, R. (2023). Track 1.5 Dialogue on Iran, the JCPOA and future scenarios, *European Leadership Network Report*, <https://www.europeanleadershipnetwork.org/report/workshop-report-track-1-5-dialogue-on-iran-the-jcpoa-and-future-scenarios/>

Future of Nuclear Power. (2024). *MIT Study*, <http://web.mit.edu/nuclearpower/pdf/nuclearpower-summary.pdf>.

Hafezi, P., Mills, A. (2023). Iran, US on verge of prisoner swap under Qatar-mediated deal. *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/iran-us-verge-prisoner-swap-under-qatar-mediated-deal-2023-09-10/>

Global Fissile Material Report. (2013). *IPFM*, <http://fissilematerials.org/>

IAEA (2016). *IAEA Director General's Statement on Iran*. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran>

IAEA Gov/2022/4. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). <https://www.iaea.org/sites/default/files/22/03/gov2022-4.pdf>

IAEA Nuclear Safety and Security Glossary. (2022). <https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/IAEA-NSS-GLOweb.pdf>

IAEA GOV/2023/8. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015) <https://www.iaea.org/sites/default/files/23/03/gov2023-8.pdf>

IAEA GOV/2023/24. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). <https://www.iaea.org/sites/default/files/23/06/gov2023-24.pdf>

- Ibraheem, A. (2022). Iran approaches the nuclear threshold. *ISIS*, <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/11/iran-approaches-the-nuclear-threshold/>
- IISS (2013). *Iranian Breakout Estimates*, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/Breakout_Study_24October2013.pdf
- Inskeep, S. (2015). Born In The USA: How America Created Iran's Nuclear Program, *NPR*, <https://www.npr.org/sections/parallels/2015/09/18/440567960/born-in-the-u-s-a-how-america-created-irans-nuclear-program>
- International Panel on Fissile Materials (2024). *Fissile material stocks*, <https://fissilematerials.org/>.
- ISIS. (2014a). *Revisiting Iran's Stock of Near 20 Percent LEU*, <http://isis-online.org/isis-reports/detail/revisiting-irans-stock-of-near-20-percent-leu/>
- ISIS (2014b). *Iran's Critical Capability in 2014: Verifiably Stopping Iran from Increasing the Number and Quality of its Centrifuges*, http://www.isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/JPOA_IAEA_update_20Jul2014_1.pdf
- Iran Watch (2019). *Iran's Centrifuges: Models and Status*. <https://www.iranwatch.org/our-publications/weapon-program-background-report/irans-centrifuges-models-status>
- Iran Watch. (2022). *Targeted Sanctions in Response to Iranian and Russian Human Rights Violations and Invasion of Ukraine*, <https://www.iranwatch.org/library/governments/australia/departments-foreign-affairs-trade/targeted-sanctions-response-iranian-russian-human-rights-violations-invasion-ukraine>
- Iran Watch. (2024). *Iran's Nuclear Timetable: The Weapon Potential*. <https://www.iranwatch.org/our-publications/articles-reports/irans-nuclear-timetable-weapon-potential>
- Julien, E. (2023). What future for the Iran-EU nuclear deal? *Euronews*, <https://www.euronews.com/2023/07/17/what-future-for-the-iran-eus-nuclear-deal>
- Julien, E., Kandoul, E., Federico, I. (2023). European hostages in Iran used as political bargaining chips, *Euronews*, <https://www.euronews.com/2023/05/16/european-hostages-in-iran-used-as-political-bargaining-chips#:~:text=Some%2015%20European%20citizens%20are,who%20are%20imprisoned%20in%20Iran.>
- Junyent, M.M. (2023). Is the EU Condemning Itself to Irrelevance on the Iran Nuclear File? *Stimson*, <https://www.stimson.org/2023/is-the-eu-condemning-itself-to-irrelevance-on-the-iran-nuclear-file/>
- Katzman, K., Kerr, P.K., Beth, M., Nikitin, D. (2014). Iran: Interim Nuclear Talks on a Comprehensive Accord, *Congressional Research Service Report*, <http://www.iranintelligence.com/nukefacilities.html>

- Kerr, P. K. (2019). Iran's Nuclear Program: Status. *CRS Report RL34544*, s.60. https://www.everycrsreport.com/files/20191220_RL34544_b03e647f49530b7db06cc374dee64fc6946d4b27.pdf
- Kibaroglu, M. (2007). Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West, *Middle Eastern Studies*, 43(2): 223-245.
- Libya-Country Spotlight. (2024). *The Nuclear Threat Initiative (NTI)*. <https://www.nti.org/countries/libya> Nuclear Power in the World Today. (2023).
- Kurşun, M. (2021). İranlı uzmanlara göre Körfez krizinin çözümü Doha-Tahran ilişkilerini olumsuz etkilemeyecek, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-uzmanlara-gore-korfez-krizinin-cozumu-doha-tahran-iliskilerini-olumsuz-etkilemeyecek/2119265>
- Makhijani, A., L. Chalmers, B. Smith. (2004). Uranium Enrichment: Just Plain Facts to Fuel an Informed Debate on Nuclear Proliferation and Nuclear Power, *Institute for Energy and Environmental Research*, <https://www.ieer.org/reports/uranium/enrichment-old.pdf>
- Maurer, C. L. (2014). Iran: The Next Nuclear Threshold State?. Master's thesis. *Naval Postgraduate School*. <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA620587>
- MEHR News Agency. (2020). *Iran takes final JCPOA step, removing last limit on nuclear program*. <https://en.mehrnews.com/news/154191/Iran-takes-final-JCPOA-step-removing-last-limit-on-nuclear-program>
- Mills, C. (2021). Status of the Iran nuclear deal. *UK Parliament House of Commons Library*. S.3. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9338/CBP-9338.pdf>
- Mills, C. (2023). *What is the status of the Iran nuclear deal?*. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9870/>
- Mohammed, A. (2021). Despite talk of options on Iran, U.S. has few good ones, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/middle-east/despite-talk-options-iran-us-has-few-good-ones-2021-07-15/>
- New York Times. (2014). *Negotiators Put Final Touches on Iran Accord*. <https://www.nytimes.com/2014/01/13/world/middleeast/iran-nuclear-deal.html>
- NIAC ACTION (2020). *Iranian Parliament Bill on Nuclear Program: Full Text in English*. <https://www.niacouncil.org/publications/iranian-parliament-bill-on-nuclear-program-full-text-in-english/>
- NTI. (2017). *Joint Comprehensive Plan of Action: A New Standard for Safeguards Agreements*. <https://www.nti.org/analysis/articles/joint-comprehensive-plan-action-new-standard-safeguards-agreements/>
- Reuters. (2011). *Russia lays out step-by-step approach on Iran*, <https://www.reuters.com/article/idUSTRE76C6Z6/>
- Reuters (2023). *Iran undoes slowdown in the enrichment of uranium to near weapons-grade*,

- Ricard, P. Zerrouky, M. (2022). *Iran crosses another nuclear threshold*. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/11/23/iran-crosses-another-nuclear-threshold_6005341_4.html
- Roberts, C.M. (1970). *The Nuclear Years: The Arms Race and Arms Control 1945-70*, New York: Praeger Publishers.
- Snapshot: Iran sanctions regime* (2004). Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, <https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/sanctions-regimes/iran-sanctions-regime>
- South Africa-Country Spotlight*. (2024). The Nuclear Threat Initiative (NTI). <https://www.nti.org/countries/south-africa/>
- Stangarone, T. (2013). *Why South Korea Won't Develop Nuclear Weapons*. <https://keia.org/the-peninsula/why-south-korea-wont-develop-nuclear-weapons/>
- Şarku'1 Avsat (2024). *İran, Durra sahasına ilişkin Kuveyt'le müzakereye hazır olduğunu yineledi*, <https://turkish.aawsat.com/>
- The Nuclear Fuel Cycle*. (2024). IAEA, <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/02/the-nuclear-fuel-cycle.pdf>
- Trading Economies*. (2021). Iran Indicators, <https://tradingeconomics.com/iran/indicators>
- TRT Haber. (2023). *Bahreyn'den bir heyet 7 yıl sonra İran'ı ziyaret edecek*, <https://www.trthaber.com/>
- UIPORTAL.net. (2024). *ABD-İran Arasında Nükleer bir Kriz: Barış İçin Atomdan Savaş için Atoma*, <http://www.uiportal.net/abd-iran-arasinda-nukleer-bir-kriz-baris-icin-atomdan-savas-icin-atoma.html>
- Unions of Concerned Scientists. (2009). *Weapon Materials Basics*, <https://www.ucsusa.org/resources/weapon-materials-basics>
- Updated Information on Nuclear Power*. (2023). World Nuclear Association. <https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-today.aspx>
- UNSC 2231 (2015). *Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)*. IAEA Webpage. https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_resolution2231-2015.pdf
- U.S. Senate (2014). *Testimony of David Albright, President of ISIS before the Foreign Relations Committee*, 3 December, 2014.
- Vaez, A., Nasr, V. (2023). *The Path to a New Iran Deal: A Regional Agreement Could Succeed Where Washington Failed*, *Foreign Affairs*, <https://www-foreignaffairs-com.gcmc.idm.oclc.org/iran/path-new-iran-nuclear-deal-security-jcpoa-washington>
- White House. (2015). *Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program*. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir>

Structured Abstract

The negotiations had been held on bilateral, multilateral, and international platforms since 2002 on Iran's nuclear program. The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA or Iran nuclear agreement) was signed between the P5+1 Group, which includes the UK, China, France, Germany, Russia and the USA, and Iran in 2015. With this agreement, Iran agreed to reduce approximately two-thirds of its installed centrifuges within the scope of reducing and limiting uranium enrichment. Iran has agreed not to enrich uranium to more than 3.67 percent for at least 15 years, reducing its current stockpile of approximately 10,000 kg of low-enriched fuel. With the agreement, the amount of 3.67 percent enriched uranium was limited to 300 kg in 15 years. In this context, Iran has also agreed not to establish new facilities for uranium enrichment for 15 years. If these restrictions were applied for ten years, Iran's breakout period, which means the time between the moment when the fissile material required to make a single bomb is obtained, which was several months at that time, would extend to at least a year. In the agreement, the IAEA was given the authority to effectively monitor Iran's nuclear activities. It was decided to suspend UN sanctions after the IAEA reported Iran's compliance with the regulations on nuclear issues.

JCPOA remained in force for three years since 2015, some of its articles were implemented and achievements were made. However, President Donald Trump withdrew from the Agreement on May 8, 2018, when he won the election and took office as president of the United States. Following the US decision to withdraw, Iran continued its nuclear program cautiously and gradually from where it left off before the signing of the JCPOA in 2015. In this context, Iran lifted the ceiling on its uranium stock, increased its enrichment activities above the 3.67 percent allowed under the JCPOA, and restarted activities in facilities that were previously prohibited from enriching uranium under the terms of the agreement. Over the years, Iran has enriched uranium to 60 percent and has crossed a critical threshold by gaining weapons-grade enrichment capacity.

While these developments took place, negotiations continued for a while after President Biden, who took office in the United States after Trump, expressed his desire to return to the JCPOA in early 2021. While it was reported that the reconciliation is likely in the summer of 2022, official negotiations have stopped. According to the US, Iran has blocked the talks by making demands not covered by the JCPOA, including the removal of the Islamic Revolutionary Guard Corps from the US foreign terrorist list and the closure of ongoing IAEA investigations into Iran's undeclared nuclear activities. Iran's disproportionate reaction against human rights to the protests in the country in 2022, its support for Russia's invasion of Ukraine and its transfer of unmanned aerial vehicles to Russia reduced the desire of the USA and the West to continue the negotiations and led them to take new sanctions decisions on Iran. In this way, the process has become complicated and interrupted.

While the negative developments are experienced at the level of global actors, significant changes are taking place in the Middle East. The positive developments have increased in the Gulf Region. Saudi Arabia, Bahrain, and the United Arab Emirates lifted the embargo they had imposed on Qatar since 2017, re-established diplomatic relations and opened their borders. While Qatar could only maintain bilateral relations with Iran in the

Gulf, it has begun to be included in the regional system. The positive atmosphere in the region continued despite some crises, and Iran and Saudi Arabia came together under the mediation of China, agreed on certain issues, and started to cooperate. The Saudi Arabia-Iran rapprochement was soon seen in Iran-Bahrain and Iran-United Arab Emirates relations, and negotiation processes for bilateral cooperation began. These cooperative processes have created a positive environment for Iran-Kuwait relations. It is no longer impossible to establish joint structures in the Middle East, including regional collective security. In this respect, apart from the Iran-US negotiations, new dialogues between Iran and the EU, between Iran and its Gulf neighbors, and between Iran and China create opportunities for alternative solutions to regional security dilemmas.

Although there are four options regarding reviving the 2015 JCPOA (P5+1) such as signing a new agreement (P5+1), continuing without an agreement, and regional solution, the regional solution stands out.

In this context, it is safe to say that the de facto invalidation of the JCPOA in 2019 freed Iran in its nuclear activities, and as the interest of the USA and the West deviated from Iran's nuclear program with the Russia-Ukraine war, consequently the Gulf countries have searched for a way out themselves. The self-help mechanism, which is a product of a somewhat anarchic system has started to operate. In 2023, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Bahrain, and Kuwait began to increase diplomatic contacts with Iran. There is a positive interaction between Egypt and Iran, the other powerful Sunni country in the region, indicating that relations may normalize. Beyond these relations, Syria returned to the Arab League after 12 years, and Turkey has started to normalize its relations with Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Egypt. If the Israel-Hamas conflict had not started in October 2023, it would not have been impossible to add Israel, which is trying to normalize its relations with the Gulf countries through the Abraham Accords, to this optimistic picture at some stage.

As the above interactions continue, it seems likely that the Middle East may transform into a regional security complex led by Saudi Arabia, Egypt, Iran and Turkey, and cooperation in the political, economic, commercial and security sectors may deepen. Within this comprehensive framework, it appears as an option for the countries in the region to establish the Middle East Nuclear Weapon Free Zone to limit Iran's nuclear program to energy and scientific research within this context, and to jointly benefit from this capacity.

Libya Krizi: Stratejik-Diyalog Modeli

Libya Crisis: Strategic-Dialogue Model

Kenan ÇORUH

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9893-4191, e-mail: kenan.coruh@gmail.com

Öz

1969 yılında askeri darbeyle başa geçen Muammer Kaddafi, 2011 yılında çıkan İç Savaş'ta öldürülünceye kadar 42 yıl Libya'da hüküm sürmüştür. Arap Baharı'ndan nasibini alan Libya da Kaddafi sonrasında iç karışıklığa sürüklenmiş ve ülke farklı gruplarca parçalanarak yönetilmiştir. Bu çalışmanın amacı çatışma analizi modellerinden biri olan Stratejik-Diyalog modeli çerçevesinde Libya'daki devlet içi çatışmayı genel hatlarıyla ele almaktır. Çalışmanın vardığı önemli sonuçlardan biri de ülkedeki sorunların çözümünün uluslararası alanda tanınan tek bir meşru hükümetten geçtiği kanısındır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Hafter, İç Savaş, Libya, Stratejik-Diyalog

Abstract

Muammar Gaddafi, who came to power in a military coup in 1969, ruled Libya for 42 years until he was killed in the Civil War in 2011. Libya, which had its share of the Arab Spring, was dragged into internal turmoil after Gaddafi and the country was divided and ruled by different groups. The aim of this study is to deal with the intrastate conflict in Libya in general terms within the framework of the Strategic-Dialogue model, which is one of the conflict analysis models. One of the important conclusions of the study is that the solution to the problems in the country passes through a single, internationally recognized, legitimate government.

Keywords: Conflict, Haftar, Civil War, Libya, Strategic-Dialogue

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 01.08.2023	Kabul Tarihi / Accepted 21.02.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Çoruh, K. (2024). Libya Krizi: Stratejik-Diyalog Modeli. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 27-43.		

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Libya topraklarını fethetmiş ve 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı'na kadar yönetmiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun da zayıflamasıyla İtalyanlar Libya'yı işgal etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bu toprakları Fransa ve Birleşik Krallık hakimiyeti altına almıştır. İdris es-Senusi liderliğinde bağımsızlık mücadelesi veren Libya halkı, 1951 yılında Birleşmiş Milletler kararı ile bağımsızlığını kazanmış, 1969 yılında askeri darbeyle Muammer Kaddafi yönetimi eline almıştır (Karaaslan, 2023).

Kaddafi'nin 42 yıllık iktidarı 2011'de başlayan Arap isyanları sonucunda sona ermiştir. Önceki yıllarda da baskıcı uygulamalarla halkı kontrol altında tutan Kaddafi, Arap Baharı'nın patlamasıyla isyanlar karşısında sert bir tutum takınmıştır. Böylece ülkede günümüze kadar devam eden karışıklıklar ve iç savaş başlamıştır. Libya'daki bu durum uluslararası kamuoyu tarafından yakın takip edilmiş ve güvenlik endişeleri nedeniyle toplanan BM Güvenlik Konseyi Libya üzerinde uçuş yasağı ve silah ambargosu uygulamasını kararlaştırmıştır. Diğer yandan NATO da duruma tepkisiz kalmamış ve BM kararı ile iç savaşı sona erdirip Kaddafi'yi devirmek amacıyla Libya'ya askeri operasyon düzenlemiştir (Duman, 2022). Devlet-içi çatışmalar görünen ve görünmeyen nedenleriyle farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Devletlerarası çatışmalara kıyasla şiddet seviyesi daha az Bağımsızlıktan Günümüze Libya

Bu bölümde Stratejik-Diyalog modelinin ilk adımı olan "sorunun tanımlanması" adımı doğrultusunda Libya'nın bağımsızlığını kazandığı günden Kaddafi rejiminin yıkılışına ve sonrasında ortaya çıkan iç karışıklığa değinilerek ülkedeki kaos ortamının nasıl oluştuğu anlaşılmasına çalışılacaktır.

Daha önce de bahsedildiği gibi Libya topraklarında yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu, 1911 Uşi Antlaşması ile İtalya, 1940'lı yıllarda ise İngiltere ve Fransa hüküm sürmüştür. Bu yıllarda parçalı şekilde yönetilen Libya, 1948 yılında BM çatısı altında kurulan komisyonda tartışma konusu olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın bu toprakları kendi aralarında paylaşma çabaları sonuçsuz kalmış ve BM Genel Kurulu'nda alınan kararla Libya bağımsızlığını kazanmıştır. Afrika'da BM kararı doğrultusunda bağımsızlık kazanan ilk ülke olan Libya'da Şeyh İdris es- Senûsi anayasal monarşinin ilk kralı olmuştur. Ülkenin doğusunda başkent Bingazi iken batısında ise Trablus idi ve aşiretler federasyonu halinde üç ayrı parlamento görev yapmaktaydı (Caner & Şengül, 2018).

Bu yıllarda ülke nüfusu 1,5 milyon civarındaydı ve büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Ayrıca hiç üniversitesi bulunmayan ülkede lise sayısı ise çok sınırlıydı. Bu sebeplerden ötürü siyasi yapı ve kurum eksikliği hissedilmekteydi (Aghayev, 2013). Aynı şekilde ekonomik anlamda da kötü durumda olan Libya'nın stratejik değeri ise büyük önem arz etmekteydi. Bu durumdan faydalanmak isteyen İngilizlerin aracılığıyla petrol arama işine girilmiş ve 1959 yılında ilk petrol sahaları bulunmuştur (Duman, 2022).

Amerika Birleşik Devletleri de Sovyetlerin yayılcı emellerinden ötürü 1954'te Libya ile anlaşma yaparak buradan hava üssü kiralamıştır. Ayrıca Amerikalılar petrol konusunda imtiyaz alan şirketlerin çoğunluğunu oluşturmaktaydı (Duman, 2022). Petrolden elde edilen gelir ülkede iç huzuru sağlayan unsur olmaktan çok uzak olmuştur.

Çünkü Kral ve ona yakın elitlere karşı yolsuzluk iddiaları yapılmış ve halk gelirlerin eşit dağılmamasından dolayı ses çıkarmaya başlamıştır. Diğer taraftan Mısır'daki politik durumlardan etkilenen Libya halkı, Kral İdris'i Batı yanlısı olmakla suçlamıştır. Ardından Kral siyasi partileri ve faaliyetlerini kapatma yoluna gitmiş ancak bu durum kendisine olan muhalefeti daha da arttırmıştır. Bu sırada Cemal Abdül Nasır'ın fikirlerinden etkilenen genç subay Muammer Kaddafi, Hür Subaylar Teşkilatı'nın oluşumunda önemli rol oynamıştır (Doğmuş, 2016).

Kaddafi ve beraberindekiler Eylül 1969'da Kral İdris'in Türkiye'de olduğu sırada darbeyi ilan etmişlerdir. Küçüklüğünden beri sosyalizm ve Arap milliyetçiliği fikirlerinin etkisinde kalan Kaddafi, ülkenin adını da Libya Büyük Sosyalist Arap Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Yönetiminin üç temel ilkesini hürriyet, sosyal adalet ve birlik şeklinde belirlemiş ve sömürüden kurtulmayı, İslam'a uygun paylaşımı ve Arap halklarının bütünlüğünü hedeflemiştir. Petrol rezervlerini ulusallaştırmış, buradan elde edilen gelirle eğitim ve sağlığı ücretsiz hale getirmiştir. Aynı şekilde elektrik ve su hizmetleri de bedelsiz şekilde dağıtılmıştır. Bu ve benzeri değişimler geçiren Libya; Yahudilere, komünist ve marksist propaganda yapanlara ise hapis cezası getirmiştir. 1974 yılında Zawara Beyanı adını alan açıklamayla dikta rejimini iyice oturtan Kaddafi şeriat hukukuna geçildiğini ilan etmiş ve böylece yönetim anlamında önündeki engeller tamamen kalkmıştır (Düzsöz, 2021).

Bunların yanında Kıbrıs Harekâtı sırasında Türkiye'ye, Fransa savaşında Çad'a ve El-Fetih-Filistin Kurtuluş Örgütü gibi İsrail ile mücadele eden gruplara yardımlarda bulunan Libya, Batı karşıtlığı sebebiyle İngilizlere karşı faaliyetleri olan İrlanda Kurtuluş Ordusu (IRA)'na dahi maddi destekte bulunmuştur (Düzsöz, 2021). Ek olarak Afrika'da sömürge ve misyonerlik faaliyeti yürüten gruplara karşı da İslami grupları desteklemiştir. Libya'nın bu uygulamaları dış dünyadan özellikle Batı'dan tepki görmüştür. Amerika Kaddafi'yi terör örgütlerine destek olmakla suçlamış, 1981 yılında Washington'daki Libya Büyükelçiliği'nin faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bir yıl sonra da Libya petrollerine ambargo kararını açıklamıştır. Yine dünyanın farklı yerlerindeki terör olaylarından Libya'nın sorumlu tutulmasıyla BM 1992'de bir karar alarak tazminat cezası verse de Kaddafi bunları ödememiş, ardından BM ekonomik ambargoya kadar giden bir yaptırım uygulanmasına karar vermiştir (Demir, 2020).

ABD'nin Kaddafi'yi caydırma çabaları ülke içindeki karşıt görüşlülere cesaretlendirmiştir. Petrol gelirlerinin eskisi gibi olmaması ve BM ambargoları Libya iç siyasetini ve ekonomisini bir hayli yıpratmış, oluşan yeni eğitimli kuşak bazı reform taleplerinde bulunmuştur. Durumdan her ne kadar rahatsız olursa da bazı ekonomik serbestleşme hareketlerine gidilmiş, küçük ama etkili adımlar atılmıştır. Örneğin artık bir getirisi olmayan devlet kurumlarının kapatılması, bazı vergilerin arttırılması ve devlet çalışanı sayısının azaltılması teklif edilmiş fakat bunlar tam olarak uygulanamamıştır (Demir, 2020).

Bu yıllar Kaddafi'nin eğitimli kuşağın taleplerine dikkat etmesi gereken yıllardı. Çünkü Kaddafi ülkedeki yatırım ve hizmetleri batı bölgelerde yoğunlaştırıyor, doğudaki Bingazi gibi şehirlerdeki gençler bu gelişmelerden mahrum bırakılıyordu. Bu durum da doğal olarak gençlerin muhalif gruplara katılımını artırılıyordu. Kaddafi her zaman yaptığı gibi bu durum karşısında da sert ve baskıcı tedbirlere başvurmuş, fakat aldığı tutum bu

grupları daha da radikal bir hale bürünmüştür. O kadar ki Kaddafi'yi öldürme girişiminde bulunmuşlar buna karşılık Kaddafi hepsini hapsedirmiştir (Sand, 2011).

2000'li yıllara gelindiğinde yaptırımların ağırlığını hafifletmek isteyen Kaddafi dış politikada yumuşamaya gitmiş ve daha pragmatist adımlar atmaya başlamıştır. Batılılar ile yapılan görüşmelerde rejimden talep edilenler büyük oranda kabul edilmiştir. Böylece ABD ve Avrupa ile ilişkilerde gelişmeler olmuş, ayrıca yaptırımların çoğunun kalkacağı sözü alınmıştır. Bunların ardından 2009 yılında ilk kez BMGK'de konuşan Kaddafi, Batılıları ve BM'yi eleştiri yağmuruna tutmuştur. Aynı yılın Kasım'ında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve karşılıklı vize muafiyeti anlaşmasını imzalamıştır. Yine bu yıllarda Türkiye de Libya'daki inşaat alanına büyük yatırımlar yaparak ikili ilişkileri ileri bir seviyeye taşımıştır (Düzsöz, 2021).

Arap Baharı ve Kaddafi Devrinin Sonu

17 Aralık 2010 tarihinde Tunuslu bir seyyar satıcı olan Muhammed Buazizi'nin başlattığı ve Orta Doğu'yu isyan dalgasına sürükleyen ayaklanmalar Şubat 2011'de Libya'ya da sıçramıştır. Arap halklarının ortak sorunlarından olan işsizlik, yüksek enflasyon, yolsuzluk ve baskıcı yönetimler küresel güçlerin de kışkırtmasıyla otoriter liderleri deviren bir sürece doğru ilerlemiştir. Bu bağlamda Libya'da demokratik talepleri çoğalan halk, rejimin yıkılması adına Bingazi'de protesto gösterilerine başlamıştır. Başlangıçta şiddet içermeyen gösteriler, muhalif grupların içinden bazılarının hükümet binalarına saldırması ve güvenlik güçlerinin sert karşılık vermesi sonucu büyük şehirlere sıçramıştır. Böylelikle ülkenin doğuda kalan kesiminin neredeyse tamamının, batısının ise çoğunluğunun kontrolünü kaybeden Libya, göstericilerin oluşturduğu Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) ve Kaddafi rejimi arasında ikiye bölünmüştür (Şentuna, 2019).

Askeri darbe ile başa geçtiğinde kabileciliğin, nepotizmin ve sosyal adaletsizliğin sona ereceğini söyleyen Kaddafi, bizzat bu uygulamaları rejiminin ana unsurları yapmıştır. Ülkede 140 farklı kabilenin bulunması ve bunların modern ulus inşasının önünde engel olması ve Kaddafi'nin bunu başaramaması da Libya'yı krize sürükleyen diğer nedenlerdendir (Güneş, 2018).

Ülkenin içine düştüğü bu kaos ortamında hem rejim taraftarları hem de çok sayıda üyesi bulunan kabileler muhalif tarafa geçmiştir. Avrupa Birliği, İslam Konferansı ve Arap Ligi gibi örgütler Libya'yı sivil ölümler ve şiddetten ötürü kınamışlardır. Büyüyen olaylar uluslararası medyanın da konusu olmuştur. BM de Güvenlik Konseyi'nde aldığı bir karar ile olayların barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlamaya çalışmıştır. Kısa süre içinde Libya'ya silah ambargosu ve uçuşa yasak bölge ilanı gibi yaptırımlar uygulanmıştır. Buna karşın Kaddafi'nin tehditlere boyun eğilmeyeceği ve ayaklanmacılara merhamet gösterilmeyeceği şeklindeki açıklamaları olayları daha da tırmandırmıştır. Bunun üzerine BMGK bir karar daha almış, öncekilere benzer taleplerin yerine getirilmemesi durumunda alınabilecek bütün önlemlerin devreye sokulacağını açıklamış ve bu da askeri müdahaleyi gündeme getirmiştir (Şentuna, 2019).

19 Mart 2011'de Paris'te toplanan NATO üyeleri, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı karara dayanarak bir yol haritası belirlemişlerdir. Bu doğrultuda Libya'ya askerî hareket başlatılmış, yaklaşık 10'dan fazla ülke operasyona destek vermiştir. Ağustos ayına gelindiğinde Trablus ve Bingazi gibi iki büyük şehir rejimin elinden kurtarılmıştır. 20

Ekim'de de Kaddafi muhaliflerce ele geçirilmiş ve öldürülmüştür. Ardından 31 Ekim'de NATO askeri operasyonunu sonlandırmış ancak bu durum Libya'daki iç çatışmayı sona erdirmemiştir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Kaddafi Sonrası Demokrasi Deneyimi

Ayaklanmalar başladığından beri uluslararası arenada kabul gören UGK, Temmuz 2012'de seçimler yapılana kadar geçici hükümet kurma görevini üstlenmiştir. Bununla beraber Kaddafi ölünce bütün devlet mekanizması da çöktüğünden ve UGK içinde çok fazla farklı grup olduğundan yeni yönetim nezdinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Kaddafi'ye karşı birleşen tüm oluşumlar rejim devrilince güç arayışı içine girmiştir. Hatta bazı milis gruplar UGK'nın merkezleşme çabalarına karşı özerkliğini koruyarak silah bırakmayı reddetmişlerdir. Ülkedeki otorite eksikliğinden ötürü pek çok örgüt kendi fikirlerini dayatma yoluna gitmeye başlamıştır. Bu da radikallaşmayı doğurmuş ve hatta oluşan güvenlik sorunları dolayısıyla petrol gelirlerinde azalma dahi görülmüştür. Gerekliğinde ülke içi ve dışından aktörlerin yardımıyla süreci yönetmeye çalışan UGK, yine de yeterli meşruiyete sahip olmaktan uzak kalmıştır (Demir, 2020).

7 Temmuz 2012'de genel seçimler yapılmış ve başında Mahmud Cibril'in olduğu Ulusal Güçler İttifakı seçimleri kazanmıştır. Birkaç ay sonra Mustafa Ebu Şakur Libya'nın seçimle gelen ilk başbakanı olmuştur. Ancak sunduğu kabine listesi iki sefer reddedilince görevinden ayrılmış ve yerine Ali Zeydan gelmiştir (Taşçı, 2021). Nisan 2013'te meclisten siyasetten men kanunu çıkmış, Kaddafi döneminden kalan Mahmud Cibril ve diğer bürokratlar siyasi sahanın dışına itilmiştir. Bu kanun mecliste tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Zeydan Hükümeti ve diğer unsurlar arasında gerilimler artarak devam etmiş, hatta yeni ortaya çıkan yerel silahlı milislerden destek alınmıştır. Bu durum bazı federatif uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bingazi petrollerini kontrol eden İbrahim Cadran burada federatif bir yapı kurmuş ve petrolü kendi ismiyle satmaya başlamıştır (Demir, 2020).

Temmuz 2013'te Mısır'da yaşanan askeri darbe hiç şüphesiz Libya'yı da etkilemiştir. Güvenlik eksikliği bölgede radikal İslami hareketlerin etkinliğini artırmış ve bunun üzerine ABD'nin teröre karşı operasyonları olmuştur. Bu operasyonlarda El-Kaide lideri Abu Anas El-Liby kaçırılmış, daha sonra ise karşı tepki olarak Başbakan Ali Zeydan kaçırılmıştır. Büyük infial yaratan kaçırılma olayları tekrar bir iç savaş yaşanması ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerin ardından Şubat 2014'te eski rütbeli askerlerden Halife Hafter bir televizyon kanalında darbe ilanı yapmıştır. Ülkedeki istikrarsızlığa dikkat çeken Hafter, radikal İslamcı hareketlere ve terör örgütlerine karşı mücadele edeceğini açıklamıştır. Mayıs 2014'te ise bahsettiği silahlı gruplara karşı geniş çerçevede operasyonlar düzenlemeye başlamıştır. Bu sırada hem Cumhurbaşkanı hem de Başbakan yapılan darbenin illegal olduğunu belirtmişlerdir. Fakat ilerleyen günlerde bazı askeri kuvvetlerin Hafter'e katılacağını bildirmesinin ardından Ali Zeydan da Hafter'i desteklediğini ilan etmiştir (Demir, 2020).

ABD, Fransa ve İtalya gibi bölge petrollerine ilgisi bulunan ülkelerin desteğini arkasına alan Hafter, Trablus'taki parlamento binasını ele geçirmiştir. Milli Genel Kongre'nin (MGK) lağvedilerek Temsilciler Meclisi adında kendisine ait bir yönetim kurmayı hedeflemiştir. Ardından MGK yeni bir seçime zorlanmış ve bu seçimler Hafter'in lehine sonuçlanmıştır. Güvenlik endişeleri nedeniyle yeni oluşan Temsilciler Meclisi'nin

Tobruk'a taşınmasıyla ülkede 2 farklı meclis yapısı oluşmuştur. Libya'da oluşan bu durum üzerine BM öncülüğünde Libya Destek Misiyonu aracılığıyla MGK ile Temsilciler Meclisi arasında Aralık 2015'te bir uzlaşmaya varılmıştır. "Libya Siyasi Anlaşması" (LSA) adını alan uzlaşmaya göre Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) adını alacak bir yürütme organı oluşturulacaktır. Ocak 2016'da UMH'nin başkanlığına gelen Fayiz El Serrac, Nisan ayında ABD, İngiltere ve İtalya'nın da yardımlarıyla IŞİD'in kontrol ettiği Sirte'yi terör unsurlarından temizlemiştir. Bu sırada Hafter de Libya'nın doğusunda benzer faaliyetlere girişmiştir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Her ne kadar BM tarafından tanınan Libya'nın tek meşru temsilcisi UMH olsa da Hafter'in Tobruk'taki meclisi onay vermeyince süreçte ilerleme kaydedilememiştir. Aynı şekilde bazı ülkeler de kendi çıkarları doğrultusunda UMH'ye değil Hafter'e destek vermiştir. Aldığı destekle ülkenin büyük çoğunluğunu kontrol eden Hafter, doğudaki petrol sahalarını da ele geçirmiştir. 2018 yılına kadar devam eden çatışmalar genel seçimlerin yapılması için ateşkesle durma noktasına gelse de pek çok yerde devam etmiştir. Nisan 2019'a gelindiğinde Hafter'in komutasındaki Libya Ulusal Ordusu birçok kez saldırı düzenleyip başarısız olduğu Trablus'a tekrar saldırınca çok sayıda sivil göç etmek durumunda kalmış ve hayatını kaybetmiştir. UMH Başkanı Serrac bu saldırıyla siyasi çözüm umutlarının sona erdiğini ifade etmiştir. Bu aşamadan sonra diplomatik ziyaretlerini artıran Serrac İtalya, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerle görüşmüştür. 29 Kasım'da Türkiye ile "Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası"ni imzalamış ve bu çabalarıyla Hafter'i çözüme ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin verdiği destekle Hafter'in ilerlemesi durdurulmuş, askeri sahada denge sağlanmıştır (Karaaslan, 2023).

Ocak 2020'de Berlin'de toplanan konferans 55 maddelik bir bildirge yayınlansa da uygulama kısmında başarısız olunması nedeniyle tekrardan belirsiz bir sürece doğru ilerlenmesi sonucunu doğurmuştur. Hafter'in tutumunun değişmemesi üzerine UMH "Barış Fırtınası Operasyonu" adını verdiği operasyonlara başlamış ve stratejik önemi olan Watiya Hava Üssü'nü ele geçirmiştir. Ardından ilerlemeye devam edilmiş ve Libya'nın batı kısmı büyük oranda kurtarılmıştır (Güneş, 2022).

Haziran ayında Hafter ateşkes çağrısında bulunmuş ve Mısır lideri Sisi ile açıkladıkları Kahire Bildirgesi ile Libya'da ateşkes sağlanmıştır. Bunun ardından Serrac Eylül ayında istifa edeceğini açıklamış, 23 Ekim'e gelindiğinde ise BM arabuluculuğunda UMH ile Hafter arasındaki ateşkesi kalıcı kılan anlaşma imzalanmıştır. Yine BM aracılığıyla 24 Aralık 2021 seçimlerine kadar geçici yönetimin belirlenmesi amacıyla Tunus'ta bir oturum gerçekleşmiştir (Düzsöz, 2021). Yüksek Seçim Komisyonu anlaşmazlıklar ve aday listesindeki problemler nedeniyle seçimlerin ertelendiğini duyurmuştur. Bu tarihten günümüze kadar hala Libya'da seçimler gerçekleşmemiştir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Bu bilgiler ışığında Stratejik-Diyalog modelinin ilk aşaması olan "sorun tanımı" adımı doğrultusunda Libya'nın içinde bulunduğu krizi dört safhaya ayırmak mümkündür. Birincisi Kaddafi'nin askeri darbeye başa geçtiği ve 42 yıl boyunca otoriter bir yönetim anlayışını benimsediği dönemdir. Ardından Arap Baharı'nın başlamasıyla ayaklanmaların Libya'ya sıçraması ve uluslararası müdahalenin bulunduğu dönem gelmektedir. Üçüncü safha ise Kaddafi sonrası demokrasi deneyiminin başarısız olduğu ve Hafter'in Libya'nın doğusunda yeni bir yönetim kurmasını içeren dönemdir. Son safha da 2020 Ekim'deki ateşkes ve günümüzdeki belirsizlik süreci olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu dört safhanın da neredeyse ortak olan özelliklerinin başında Libya’da bir ulus bilincinin oluşmaması nedeniyle çok başlılık sorununa bir çözüm getirilememesi gelmektedir. Bu sorunun kaynağı büyük oranda ülke içi siyasetten kaynaklansa da dış etkenler de azımsanamayacak boyutta önem arz etmektedir. Bölgede çıkarları bulunan diğer ülkelerin zaten karışık olan iç siyasette taraf tutarak durumu körüklemeleri içinden çıkılmaz bir vaziyete doğru gidilmesine yol açmaktadır.

Libya Krizinde Aktörler

Ele alınan yöntemin bir sonraki aşaması olan “Aktör Analizi” kısmında Libya’daki iç ve dış aktörler olmak üzere krize doğrudan ya da dolaylı etkisi olan unsurlara değinilecektir.

Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)

Kaddafi sonrası tam bir karışıklığa sürüklenen Libya’da meşruiyet ve temsiliyet gücüne sahip hükümet eksikliği bulunmaktaydı. Bunun yanında ülkenin siyasi ve coğrafi anlamda dağınık olmasında kabilelerin de etkisi büyüktü. Bu kırılğan yapının güvensiz bir ortam sunmasına düzenli ordu ve devlet kurumlarının olmaması da eklenince başta radikal terör örgütleri olmak üzere diğer aktörler de bu otorite boşluğundan faydalanmak istemişlerdir (Karaaslan, 2023).

Sayılan eksiklikler nedeniyle 2012’de yapılan genel seçimler Libya’da demokratik bir ortam hazırlanmasına yardımcı olamamıştır. 2013’te parlamentodan çıkan siyasetten men kanunu ile az sayıda olan uzman kamu görevlilerinin tasfiye edilmesi, yeni tartışmalara ve gerilimlere yol açmıştır. Beraberinde gelen üst düzey yetkililerin istifaları ve Başbakan Ali Zeydan’ın kaçırılması gibi olaylar Libya’daki güç ve otorite boşluğunun derinden hissedilmesine yol açmaktaydı. Böyle bir ortamda emekli bir General olan Hafter darbe ilanında bulunmuş ve ülkenin büyük çoğunluğunu kontrolü altına almıştır (Güneş, 2022).

Bu bilgiler ışığında Libya’nın iç siyasetteki en önemli iki aktörünün Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Halife Hafter olduğunu söylemek mümkündür. Yerel silahlı gruplar ve kabileler de iç siyasette önemli yer tutsa da bu iki aktör etrafında bunlardan bahsetmek daha doğru olacaktır.

Kaddafi rejiminin devrilmesinin ardından kurulan ve Libya’ya yapılan askeri müdahale öncesinde ve sonrasında uluslararası sahada Libya’nın temsilcisi olarak görülen UMH, Libya krizinin en önemli aktörlerindendir. BM, AB ve NATO gibi unsurların resmi olarak tanıdığı hükümet, bu unsurlarca askeri, ekonomik ve lojistik olarak desteklenmektedir. Ayrıca Türkiye, İtalya ve Katar da Trablus merkezli “meşru hükümet”i tanımakta ve sahada olsun uluslararası arenada olsun desteğini sürdürmektedir (Duman, 2022). BM’nin öncülüğünü ettiği ve Başkanlık Konseyi ile birlikte kurulan UMH; bağımsız yargı, iç güvenliği sağlama, milli birlik yolunda ilerleme ve ülkede egemen siyasi yapıyı oluşturma gayeleri etrafında kurulmuştur. Ancak Hafter’in Tobruk’taki Temsilciler Meclisi’nin boykotu sonucu istenilen ilerleme sağlanamamıştır. UMH’nin liderliğini yapan Serrac, neredeyse hiçbir zaman ülke genelinde aradığı tam desteği bulamamış ve meşruiyeti sorgulanmıştır. Bunun sonucunda da Hafter ile aralarında çatışmalar devam etmiş, ülkede siyasi birliğin sağlanması imkânsız hale gelmiştir (Demir, 2020). Sonu gelmeyen bu çatışmalar sebebiyle BM, UMH ve Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi’ni birleştirmek için tekrardan girişimlerde bulunmuştur. Libya Siyasi Diyalog Forumu’nda geçici hükümet olarak kurulan Ulusal Birlik Hükümeti, bir sonraki genel seçimlere kadar

hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere Yüksek Seçim Komisyonu'nun kararıyla planlanan seçimler ileri bir tarihe ertelenmiş ve halen yapılamamıştır (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Halife Hafter

Libya krizinin bir diğer önemli aktörü hiç şüphesiz Halife Hafter'dir. 1943 yılında Bingazi'de doğan Halife Belkasım Hafter, Kral İdris'e yapılan darbede Hür Subaylar Ordusu'nda Kaddafi ile birlikte yer almıştır. Daha sonra Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış, Çad'la yapılan savaşta ordunun başında bulunmuştur. Bu savaşta esir düşmüş ve ABD'ye iltica etmiştir. 2011'de ayaklanmaların çıkmasıyla Libya'ya geri dönmüş ve 2014 yılında Milli Genel Kongre'nin çalışmalarının durdurulduğunu ilan ederek darbe açıklaması yapmıştır. Tobruk'ta yeni seçilen Temsilciler Meclisi'nin Hafter'i Libya Ulusal Ordusu'nun lideri ilan etmesiyle ülkede ikili bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Pek çok devlet ve uluslararası örgüt Libya'nın tek temsilcisi olarak UMH'yi tanısa da bölgedeki çıkarları doğrultusunda Hafter'e destek veren çok sayıda ülke bulunmaktadır. Bu destekten ve otorite boşluğundan faydalanan Hafter, ülkenin büyük çoğunluğunu ele geçirmiştir (Düzsöz, 2021).

Mayıs 2014'te DAESH'e karşı "Onur Operasyonu" adını alan askeri operasyon düzenlemiş, kontrolü altındaki bölgeleri terörden temizlemek adına büyük bir adım atmıştır. Daha sonra ise BM destekli UMH'ye karşı saldırılarda bulunmuş fakat Türkiye'nin UMH'ye etkin desteği sebebiyle askeri alanda başarısız olmuştur. Hafter'e destek veren ülkelere baktığımızda ise başta Fransa ve Rusya'nın geldiği görülmektedir. Teröre karşı mücadelesi ve ülkedeki etkisi bakımından bu ülkelerin desteğini kazansa da ordusunun içinde illegal unsurların ve sefeli milislerin bulunmasından dolayı Libya'nın geri kalanından yeterli desteği alamamıştır. Rusya'nın Wagner paralı milislerinden askeri, Fransa'dan politik ve lojistik, Birleşik Arap Emirlikleri'nden petrol ve İHA/SİHA ağırlıklı hava desteği, Suudi Arabistan'dan finansal ve Mısır'dan askeri destek alan Hafter, bu destekler sayesinde Libya'daki durumu bir vekalet savaşına dönüştürmüştür (Taşçı, 2021).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Kral İdris devrinde Libya'nın Batı ile ilişkilerinin iyi olmasına karşın Kaddafi'nin gelmesiyle özellikle ABD ile ilişkiler hep sorunlu olmuştur. Sovyet Rusya ile temasta olunması ve pek çok ülkede emperyalizm karşıtı uygulamaların desteklenmesi ABD yönetiminin tepkisini çekmiştir. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde Kaddafi'nin adımlarıyla ikili ilişkilerde gelişmeler görülmüştür. Kitle imha silahlarının durdurulması gibi konularda attığı adımlar Libya-ABD ilişkilerini normalleştirmiştir. Arap Baharı patlak verdiğinde ise Irak işgalinden kaynaklanan olumsuz imajın etkisiyle bu ülkelere direkt müdahale yerine uluslararası müdahaleyi savunan ABD yönetimi, Libya'da da benzer şekilde geriden liderlik amacıyla olmuştur (Demir, 2020).

BMGK'nin Şubat 2011'de aldığı karar sonrası Fransız uçakları askeri operasyon başlatmış, daha sonra bu operasyon NATO'ya devredilmiştir. Harekatlar sonucu Kaddafi hükümeti devrilmiş ve Obama yönetimindeki ABD, Bush'un yaptığının tersine geriden liderlik politikasıyla anti-emperyalist tepkilerinden nasibini almamıştır. Obama'nın Libya'daki demokrasi inşası için politika geliştirmemesi ve ABD Büyükelçisi'nin öldürülmesiyle ülkedeki karmaşıklığın bir çözüme kavuşması daha zor hale gelmiştir.

ABD'nin bölgede aktif olmamasının bir diğer nedeni olarak da buradaki petrolere olan ihtiyacının son yıllardaki en düşük seviyeye gelmesi gösterilmektedir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

BM Libya Özel Temsilciliği'nin yürüttüğü siyasi uzlaşma görüşmelerine katılan ABD, bölgedeki gelişmeleri izleyerek konumunu korumaktadır. Ayrıca ülkedeki varlığını DAEŞ gibi terör örgütleriyle mücadeleyle sınırlandırmıştır. ABD'nin bu tutumunun hem müttefiklerinden eleştiri alması hem de Rusya'nın Hafter'i desteklemesi ve taraflar arasında arabulucu olmaya çalışarak aktif olması nedeniyle Libya politikalarının tekrar gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur (Demir, 2020). Bunun ardından 2019'da UMH ile terörle mücadele konusunda anlaşma imzalayan Trump yönetimi, Hafter'in saldırılarını artırmasıyla askerlerini bölgeden çekmiştir. Nisan ayında Trump ile Hafter arasında bir telefon konuşması gerçekleşmiş, Hafter'in terörle mücadeleyi sürdüreceği ve ülkede barış sağlanacağı belirtilmiştir (AP News, 2019).

Konuyla ilgilenen bazı yazarlara göre ABD'nin bu hareketlerinin sebebi olarak Hafter'in iç savaştan galip çıkabileceği ihtimali gösterilmiş ve bazı müttefik devletlerin ABD'yi etkilediği düşünülmüştür. Bölgede aktifliğini güçlendirme amacıyla Berlin Konferansı'na katılan ABD, bu sırada Hafter ile bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede saldırıların artmamasına ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına vurgu yapılmıştır. Ekim 2020'deki ateşkes sonrası ABD'nin Libya politikaları Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin düşürülmesi doğrultusunda şekillenmektedir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Rusya

Daha önce de bahsedildiği üzere Kaddafi ve Sovyet Rusya ilişkileri olumlu yönde ilerlemiş hatta Libya'dan pek çok öğrenci Sovyet Rusya'da eğitim görmüştür. Buna karşılık Sovyetler de Libya'ya yönelik yatırımlarda bulunmuştur. Yeraltı ve yer üstü kaynaklara ait tesisler açılmış, Libya ordusuna destek amacıyla silah ve teçhizat sağlanmıştır. Rus lider Putin devrinde de iyi ilişkiler doğrultusunda Libya'nın bir miktar borcu silinmiştir. Arap Baharı sonrası Libya'ya yönelik BMGK kararına çekimser kalan Rusya, rejim değişikliğinin karşısında olmuştur (Karakaya & Çelik, 2021).

Kaddafi sonrası ekonomik ve siyasi çıkarları zedelenen Rusya politikalarında değişikliğe gitmiştir. 2014 yılından sonra Libya'da kaosun artmasıyla daha aktif politikalar izlenmesi hedeflenmiştir. BM tarafından tanınan meşru hükümet UMH yerine Hafter desteklenmektedir. Rusya'nın buradaki amaçları Akdeniz'de askeri bir üs ile bölgede var olmak, enerji ve göç konularında etkili bir aktör olma ve Mısır-BAE-Suudi Arabistan gibi ülkeleri ABD güdümünden çıkarmaktır. Bu doğrultuda Ocak 2017'de Hafter'in Bingazi'de karşıladığı Rus uçak gemisinde bir görüşme gerçekleşmiş, teröre karşı mücadele vurgusu yapılmıştır (Demir, 2020).

Hafter'in saldırıları ve güvenlik endişeleri sebebiyle ABD'nin askerlerini geri çekmesinden faydalanan Rusya, çok sayıda Wagner paralı askerlerini bölgeye yerleştirmiştir. Türkiye'nin desteği ile UMH'nin ilerlemesi ve Hafter'e gönderilen paraların Malta'da yakalanması üzerine Rusya büyük imaj kaybına uğramıştır. 2020'de yapılan ateşkese rağmen Rusya bölgedeki askeri varlığını devam ettirmiştir. Ek olarak bölgedeki siyasi etki alanını artırmak için yapılacak olan genel seçimlerde Seyfülislam Kaddafi'yi destekleme yoluna gidilmiştir (Uzunöner & Çıkrıkçı, 2023).

Türkiye

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda Libya'yı topraklarına katması ve 20. yüzyıla kadar yönetmesi Türkiye'nin günümüzde Libya'ya verdiği değer tarihi sebebi olarak gösterilmektedir. Cumhuriyet kurulduktan sonra da yakın ilişkiler devam etmiş, bağımsızlığını kazanan Libya 1952 yılında resmen tanınmıştır. Kaddafi devrinde de iş birliği sürmüştür, hatta 1974 yılındaki Kıbrıs Harekatı'nda Türkiye'ye uygulanan ambargoyu delerek ekonomik yardım yapılmıştır. İki ülke arasındaki mal ve hizmet ihracatı 2000'li yıllarda da yüksek seviyelerde seyretmiştir (Güneş, 2022).

Arap Baharı'nın ilk zamanlarında NATO operasyonuna insani yardım noktasında katılan Türkiye, Kaddafi'nin de içinde olduğu bir çözüm hedefinde olmuştur. Ancak gelişen olaylarla birlikte Trablus'taki Ulusal Konsey'i tanımış ve büyükelçiliğini açan ülkelere katılmıştır. Hafter'in 2014'te sahaya çıkmasının ardından Türkiye siyasi İslamcı bloğa yardımlarını sürdürmüştür, 2015'te UMH'ye desteğini açıklamıştır. Türkiye'nin bu politikalarının diğer sebepleri arasında Akdeniz'in doğusunda hatırı sayılır aktörlerden olma isteği de gösterilmektedir (Demir, 2020).

Öte yandan Yunanistan, BAE, Mısır ve İsrail Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de dar bir kıyıya hapsedmek için birlikte hareket etmişlerdir. Bunların sonucunda daha aktif olmak isteyen Türkiye, Libya ile 2019 Kasım'da "Doğu Akdeniz'de Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakatı" imzalamıştır. Böylece iki ülkenin deniz sınırları belirlenmiş ve Türkiye Doğu Akdeniz'deki haklarını güvence altına almıştır. Hem enerji konusunda hem de bölgedeki güç mücadelesinde önemli kazanım elde edilmiştir. Ardından Ocak 2020'de TBMM'de Libya tezkeresi onaylanmış, Hafter'in sahada istediği sonuçları almasının önüne geçilmiştir. Türkiye'nin varlığı UMH'nin Hafter karşısında elini güçlendirmesinin yanında Rusya'nın da bölgedeki aktifliğini sınırlamaktadır (Güneş, 2022).

Doğu Akdeniz'deki enerji faaliyetlerinin en önemlilerinden biri de hidrokarbon arama çalışmalarıdır. Ekim 2022'de Trablus'ta görüşen iki ülke yetkilileri hidrokarbon konusunda mutabakat muhtırası imzalamıştır. Bunun yanında ekonomi, enerji ve askeri konularda da anlaşmalar imzalanmıştır (Duman, 2022).

Avrupa Ülkeleri

Libya'nın Avrupa kıtasına coğrafi yakınlığı sebebiyle hem Avrupa Birliği (AB) hem de AB'den farklı politikalar izleyen ülkeler açısından ekonomi, enerji ve güvenlik konuları Libya ile ilişkilerin gündemini belirlemektedir. Ancak genel olarak bakıldığında ortak bir politika eksikliği açık bir şekilde görülmektedir.

2011 sonrası süreçte Kaddafi'nin yıkılmasının ardından AB Libya Ulusal Konseyi'ni desteklemiş ve maddi yardımlarda bulunmuştur. Daha bu noktada başlayan Avrupa ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları, Hafter'in de sahaya çıkmasıyla artarak devam etmiştir. 2015'teki "Libya Siyasi Anlaşması" ile AB Libya'nın meşru temsilcisi olarak Trablus merkezli UMH'yi tanımıştır. Libya'nın AB için önemine bakacak olursak, enerji güvenliği, ekonomik ilişkiler ve göç konularının öncelikli olduğunu söylemek mümkündür. AB ve Libya arasındaki ithalat oranının büyük çoğunluğunu enerji oluşturmaktadır. Enerjinin yanında göç konusu da AB'nin politikalarını şekillendiren bir diğer meseledir. Libya'dan İtalya kıyılarına geçerek Avrupa'ya ulaşan göç akımını

engellemek isteyen AB, aşırı sağ ve popülist hareketlerin etkisiyle bu konuda adımlar atmamak zorunda kalmıştır. Mültecilerin Avrupa'ya geçişini engellemek adına UMH'ye sahil güvenliğinin sağlanması için eğitim ve maddi yardımlarda bulunulmuştur. Bunların yanında Libya'nın istikrara kavuşması AB'nin endişe ettiği konuların azalmasına neden olacaktır. Bu yüzden arabuluculuk faaliyetlerine girişmek isteyen AB'nin henüz istediği başarıyı sağlayamadığı görülmektedir. Başarısızlığın nedeni olarak özellikle Fransa ve İtalya'nın Libya konusundaki görüş ayrılıkları ön plana çıkmaktadır (Alkanat, 2020).

BM'nin 1973 sayılı kararı ile müdahalenin öncülüğünü üstlenen Fransa, Kaddafi rejimi unsurlarına karşı operasyona girişmiştir. Daha sonra operasyon NATO'ya devredilmiş, Fransa UGK'yi tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Serrac hükümetine desteğini açıklayan Fransa, Hafter'e verdiği desteği başlarda gizlese de Macron iktidarı açık bir şekilde Hafter'e desteğini belirtmiştir. Bu desteğin nedenleri arasında Hafter'in terörle mücadelesi, doğal kaynakların korunması ve sınır güvenliğini sağlama düşünceleri bulunmaktadır. Bu şekilde Libya'daki ekonomik, siyasi ve askeri konulardaki çıkarlarını koruduğunu düşünen Fransa sömürgeci geçmişinin de etkisiyle bölgede varlığını sürdürme hedefindedir (Demir, 2020).

Libya krizinde Fransa ile ters düşen İtalya, coğrafi ve tarihi yakınlığının olması nedeniyle bölgedeki gelişmelerden en çok etkilenen ülkelerdendir. Libya'da enerji konusunda ülke çıkarlarını devam ettirmek isterken bir yandan da mülteci problemine karşı çözüm olması için UMH'ye destek vermektedir (Karakaya & Çelik, 2021).

Bölge Ülkeleri

Libya krizinde doğrudan ya da dolaylı etkisi olan aktörler arasında bölgedeki diğer ülkeler de gelmektedir. Bunların da başını BAE, Mısır ve Suudi Arabistan çekmektedir. Bu aktörlerin Libya'daki gelişmelere bakış açısı AB'ninkine paralel olarak bölgesel güvenlik ve enerji güvenliği eksenindedir. Arap Baharı'nda olduğu gibi Libya'da da halkın demokrasi taleplerine karşı olan BAE ve Suudi Arabistan, burada da otoriter düzenden yanadırlar. Ayrıca enerji konusunda da ülke çıkarlarına göre hareket ederek en fazla payı alma hedefindedirler (Demir, 2020).

Libya'daki iç savaştan direkt etkilenen bir ülke olan Mısır, sınır güvenliğini koruma adına pek çok önlem almıştır. Önlemlere rağmen terör örgütü üyelerinin ve kaçakların ülkeye girişine engel olamamıştır. Ek olarak Arap Baharı sonrası Libya'da çalışıp ülkeye döviz sokan Mısırlıların işlerini bırakması üzerine Mısır ekonomisi ciddi şekilde etkilenmiş ve iki ülke arasındaki ticarete düşüş yaşanmıştır. Ayrıca bölgede Müslüman Kardeşler ideolojisinin etkisini azaltmak ve teröre yer vermemek için Hafter'e askeri destek sağlanmaktadır. Benzer şekilde Suudi Arabistan da Hafter'in yanında olan ülkelerdendir. Bölgede otoriter bir rejim isteyen Arabistan, desteğini Şeyh Rabi el-Mehdalli'ye bağlı milis kuvvetler üzerinden sürdürmektedir. Bölgede siyasi olarak aktif olma politikasını enerji kaynaklarını ve stratejik avantajlarını kullanamayan meşru bir hükümet eksikliği üzerine kurmaktadır. Son olarak BAE de Libya denklemine yer edinmek üzere Suudi Arabistan ile hareket ederek Hafter'e desteğini açıklamıştır. Askeri, siyasi ve ekonomik konularda yardımlarını esirgemeyen BAE, Hafter'e insansız hava aracı tedarikini de sağlamıştır (Karakaya & Çelik, 2021).

Stratejik Hedefler ve Uygulama

Bu bölümde genel hatlarıyla Libya krizine çözüm olabilecek adımlara yer verilecektir. Bu doğrultuda ilk ele alınması gereken krizi oluşturan faktörleri incelemektir. 42 yıllık Kaddafi iktidarı sonrası ülkenin demokrasiye geçişinde engel olan nedenlerin başında kabilecilik anlayışı gelmektedir. Nüfusun büyük kısmının siyasi ilişkileri kabile bağları üzerinden oluşmaktadır. Zawiye, Warfala, El Magariha ve El Zuwayya kabileleri Libya'nın önde gelen kabilelerindedir. Bunların arasındaki çekişmeler Libya'nın milli bilincinin oluşturulmasındaki en büyük engellerden birisi olarak gösterilmektedir. Kaddafi sonrası barışa yönelik diyalogun gerçekleşmesini zorlaştıran kabilelerin etkisi şehirleşmeyle birlikte azalsa da önemini yitirmemiştir (Işık, 2020).

Bu noktada yapılması gereken kabilelerin sosyal ve siyasi hayatta hem kendi içinde hem de diğer insanlarla arasında eşit şekilde muamele görmesi ve güçlerinin azaltılmasıdır. Bu sayede herkes eşit vatandaşlık kapsamında kendisini Libya devletinin bir ferdi olarak görebilir ve milli birliğin oluşması sağlanabilir. İstikrarlı bir siyasi yapı, sosyal hayata katılımı teşvik ve güçlü bir askeri sistem ile bu sorunun büyük oranda aşılacağı muhtemeldir.

Libya krizindeki belki de en önemli faktör iki başlı bir hükümet sisteminin olmasıdır. BM ve diğer ülkeler nezdinde yapılan arabuluculuk girişimlerinin sonuçsuz kalmasının altında yatan sebeplerin başında bu durum gelmektedir. Örneğin 2020 yılının başında düzenlenen Berlin Konferansı'nda oluşturulan Libya Siyasi Diyalog Forumu mekanizmasından çıkan "Yol Haritası" adımları büyük oranda uygulansa da nihai aşama olan seçimlerin gerçekleştirilmesi mümkün olamamıştır. Bu yüzden Libya'nın tek bir hükümet tarafından yönetilerek güveni ve huzuru sağlayamaması sorunu devam etmektedir. Bunu aşmak için öncelikle iki tarafın da müdahil olduğu anayasanın hazırlanması, bu anayasa doğrultusunda hükümetin kurulması, kurulan hükümetin ülkenin iç ve dış sorunlarını çözmesi için gerekli ortamın hazırlanması ve başta BM olmak üzere diğer uluslararası örgütlerin ve devletlerin bu sürece destek olması gerekmektedir. Böylece siyasi sorunun en önemli kısmını tamamlamak mümkün olacak ve krizin aşılmasındaki engeller kalkacaktır.

Son olarak bir diğer faktör ise Libya'daki dış güçlerin varlığıdır. Coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları sebebiyle stratejik önemi büyük olan Libya, Arap Baharı olayları sonrası Kaddafi'nin düşüşüyle istikrarsız bir ortama dönüşmüş ve pek çok devlet ve örgütün fayda sağlamak istediği bir ülke haline gelmiştir. Bu durum da halihazırdaki sorunları daha da büyütüştür. Rusya Akdeniz'de üs edinme fırsatı bulurken ABD ise bölgede etkisi olan bir Rusya istememektedir. Avrupa ülkeleri enerji ve göç konularına yoğunlaşırken Türkiye istikrarın sağlanması ve güçlü bir aktör olma yolunda adımlar atmıştır. Yine bölgedeki diğer ülkeler de soruna bir şekilde dahil olmuş, Libya'daki durum daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Tüm bunları çözmek için BM aracılığıyla dış müdahalelerin ülkeye etkisini azaltma çabalarına girişilmesi gerekmektedir. Libya'nın durumu için toplanan konferanslara benzer şekilde krizde dolaylı ya da doğrudan etkisi olan tüm tarafların toplanıp güven ve istikrar ortamının sağlayacağını taahhüt etmeleri gerekmektedir. Böylelikle bağlayıcı bir Libya kararı ile herkesin kabul ettiği ve direkt sorunlara yönelik adımların atılabileceği muhtemel gözükmektedir.

Sonuç

Bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren demokrasi anlayışını kazanamayan Libya, birçok etmenin de devreye girmesiyle bir kaos ortamına dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinden çıkıp Batılıların kontrolüne girdikten sonra 1951 yılındaki Birleşmiş Milletler kararına kadar egemenliğini eline alamamıştır. 1969 yılında da Kaddafi'nin darbeyle başa geçmesi 2011 yılına kadar ülkeyi bir arada tutsa da o tarihten itibaren ülke içi karışıklıklar uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Milliyetçi ve sosyalist fikirler etkisinde kalan Kaddafi, devrilene kadar ülkeyi bu doğrultuda yönetmiştir. Yönetim anlamında tamamen gücü eline geçirdiğinde ise 1974 yılında Zawara Beyanı ile diktatörlüğünü ve şeriat hukukuna geçildiğini ilan etmiştir. 2011 yılında başlayan Arap Baharı olaylarının ülkeye sıçraması durumu daha da şiddetlendirmiş ve iki farklı hükümetin, kabilelerin ve dış müdahalelerin ortasında kalınmıştır. Diğer iç karışıklık yaşayan ülkelerin aksine Libya iç savaşı mezhepsel ya da rejim değişikliği boyutunda olmaktansa güç boşluğunu doldurma noktasında ilerlemiştir. Kaddafi'nin 42 yıllık otoriter rejimi sonrası oluşan güç boşluğu, ülke içi ve dışı aktörlerin ilgisini çekmiş, bu boşluğu doldurmak için harekete geçmelerine sebep olmuştur.

BMGK kararı ile harekete geçen NATO üyeleri, Libya'yı Kaddafi rejiminden kurtarmış ve iç savaşı sonlandırmıştır. Ardından 2012'de seçimler yapılmış, Ulusal Güçler İttifakı seçimden galip çıkmıştır. Bazı milis grupların silah bırakmaması ve Kaddafi bürokratlarının siyasetten menedilmesi gibi olaylar ülkede idari ve sosyal anlamda suların durulmadığını göstermekteydi. Bu doğrultuda 2014'te darbe ilan yapan Halife Hafter Trablus'ta Temsilciler Meclisi adında bir hükümet kurmuştur. Bu noktadan itibaren Libya'da ikili yönetim durumu ortaya çıkmıştır. Bir yanda BM tarafından tanınan meşru yönetim Ulusal Mutabakat Hükümeti ve bir yandan da Hafter güçleri bulunmaktaydı. Uluslararası arenada büyük çoğunluk UMH'yi tanısa da Hafter'in tarafını tutan pek çok ülke de bulunmaktadır. Özellikle Batılı ülkeler ve Türkiye-Katar UMH'nin yanındayken Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Mısır ise Hafter'in tarafında yer almaktadır. Başlangıçta ülkenin önemli şehirlerini kontrolü altına alan Hafter, Türkiye ve Katar'ın Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne askeri ve finansal konulardaki ciddi desteğiyle pozisyonunu kaybetmeye başlamıştır. Öte yandan Amerika da önceleri 'geriden liderlik' pozisyonundayken daha sonraları Hafter'e karşı pozisyon almaya başlamıştır.

Sonraki yıllarda da ülke içinde devam eden çatışmalar 2020 yılındaki ateşkesle sona erme noktasına yaklaşmıştır. Aralık 2021'de seçimlerin yapılması konusunda bir oturum gerçekleşmiş ancak birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle istenilen sonuca varılamamıştır. BM'nin çabaları ile siyasi diyalog aranarak bir 'Yol Haritası' belirlenmiş ve birleşik bir hükümet yapısı için çabalanmıştır. Bu kapsamda Temsilciler Meclisi'nin de onayıyla Milli Birlik Hükümeti resmen kurulmuştur. Ülke genelinde yapılması planlanan seçimler Yüksek Seçim Kurulu Komisyonu kararı ile ileri bir tarihe ertelenmiş ancak halen seçimler gerçekleştirilmemiş ve belirsizlik süreci devam etmektedir.

Libya sorununa genel olarak bakıldığında siyasi ve sosyal ilişkilerin oluşmasındaki kabilecilik etkisi, Kaddafi rejiminin ülkede bıraktığı tahribat, ülkede oluşan ikili hükümet durumu ve dış aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri ön plana çıkmaktadır. Buradan hareketle Birleşmiş Milletler ve uluslararası kamuoyunun gerek

bölgedeki etkili ülkelerle gerek Libya içi aktörlerle iletişime geçerek kaos ortamının sona ermesini sağlama yönünde baskı yapmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada Libya'nın içinde bulunduğu durum Stratejik-Diyalog modeli yöntemi ile incelenmiş ve muhtemel çözüm senaryoları ele alınmıştır. Başlangıçta Libya'yı bu günlere getiren sürece değinilmiş, ardından çatışmaya taraf olan aktörlerin incelemesi yapılmıştır. Daha sonra ise uygulama adımı ele alınabilecek çözüm önerilerinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda son olarak söylenmesi gereken evrensel insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğünü tanıyan tek bir Libya meşru hükümetinin ülkenin başlıca sorunlarını çözmeye yönelmesinin tüm taraflar için son derece olumlu bir sonuç olacağıdır.

Kaynaklar

Aghayev, E., (2013), Analysis and background of the “Arab Spring” in Libya, *European Researcher*, 39(1-2), 193-198.

Alkanat, A. (2020). *Avrupa Birliği'nin Libya Politikası*, SETA Perspektif, 261.

AP News. (2019). *Trump Calls Libyan Commander Pushing to Seize Tripoli*.

Bağcı, H., (2014), —Önsöz Yerine: Çatışma Analizii, (der) Akyeşilmen, Nezir, *Barışı konuşmak. Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*. Ankara, ODTÜ Yayıncılık, s. 5.

Caner, C., & Şengül, B. (2018, Haziran). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları içinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(6).

Davidson, J. VE Wood, C. (2004), —A Conflict Resolution Model. || *Theory Into Practice*, 43(1), s. 6.

Demir, M. (2020). *Libya'da 2011 Sonrası Siyasal Süreçlerde Dış Aktörlerin Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Doğmuş, L. (2016). *Libya: Darbenin Pençesinden Silahlı Devrime 17 Şubat Devrimi'nin Tarihi*. İstanbul: Ekin.

Duman, Ö. (2022). Uluslararası Hukuk Açısından Libya'daki İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12 (2), 21-43.

Düzsöz, E. (2021). Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9 (2), 295-330.

Güneş, A. (2022). *Arap Baharı Sonrası Dönemde Libya'da Yaşananlar ve TürkiyeLibya İlişkilerinin Analizi*. Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar.

Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı Ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 263-291.

İşık, M. (2020). *Libya'da Kabileler ve Güçler*. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/libyada-kabileler-ve-gucler-kose-yazisi-17994>

- Karaaslan, H. (2023). Uluslararası Bir Sorun Olarak Libya Krizi: Libya'daki Kırılgan Güvenlik Ortamı Üzerine İç ve Dış Etkenler Bağlamında Bir Değerlendirme. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 8 (1), 225-259.
- Karakaya, İ. & Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6 (1), 175-192.
- Mustafalı, S. (2020). *Stratejik- Diyalog Modeli Kapsamında Dağlık Karabağ Sorununa Çözüm Önerisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sand, S. (2011, Ekim 28). *Kurşuna Dizip Toprağa Gömmüşler*. Deutsche Welle. Retrieved from <https://p.dw.com/p/12ifR>
- Şentuna, T. (2019). Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, 215-239.
- Taşçı, U. N. (2021). Batı'nın Başarısız Libya İmtihani: Seküler Bir Askeri Diktatörü Proxy'den Surrogate'ye Evriltmek. *Tezkire Dergisi*, 75-76.
- Uzunöner, M. E. & Çıkrıkçı, T. (2023). Türkiye, ABD Ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14 (64), 11-56. DOI: 10.59281/turkiz.1205348
- Yılmaz, K. (2022). Çatışma çözümleri perspektifinden devlet-içi çatışmaların incelenmesi: Çatışma Çarkı modeli üzerinden Suriye iç savaşının analizi. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(2), 19-45.

Structured Abstract

Libya, which has not been able to gain the understanding of democracy since its independence, has turned into a chaos environment with the intervention of many factors. After leaving the domination of the Ottoman Empire and entering the control of the Westerners, it could not take its sovereignty until the United Nations decision in 1951. Although Gaddafi's coup in 1969 held the country together until 2011, domestic conflicts have turned into an international problem since then. Gaddafi, who was under the influence of nationalist and socialist ideas, ruled the country in this direction until he was overthrown. When he took full power in terms of administration, he declared his dictatorship and the transition to sharia law with the Zawara Declaration in 1974. The spread of the Arab Spring events that started in 2011 to the country worsened the situation and two different governments were caught in the middle of tribal and foreign interventions. Unlike other countries experiencing internal turmoil, the Libyan civil war has progressed to fill the power vacuum rather than being sectarian or regime change. The power vacuum that emerged after Gaddafi's 42-year authoritarian regime attracted the attention of domestic and foreign actors and caused them to take action to fill this vacuum.

Taking action with the UNSC decision, NATO members saved Libya from the Gaddafi regime and ended the civil war. Then, elections were held in 2012, and the National Powers Alliance won the election. Events such as the fact that some militia groups did not lay down their arms and Gaddafi bureaucrats were banned from politics showed that the waters in the country were not settled in administrative and social terms. In this direction, Khalifa Haftar, who declared a coup in 2014, established a government called the House of Representatives in Tripoli. From this point on, the situation of dual administration has emerged in Libya. On the one hand, there was the UN-recognized legitimate government, the Government of National Accord, and on the other hand, the Haftar forces. Although the majority in the international arena recognizes the GNA, there are also many countries that support Haftar. Especially Western countries and Turkey-Qatar are on the side of the GNA, while Russia, the United Arab Emirates, Saudi Arabia and Egypt are on the side of Haftar. Haftar, who initially took the important cities of the country under his control, started to lose his position with the serious support of Turkey and Qatar to the Government of National Reconciliation in military and financial matters. On the other hand, while America was in the position of "leader from behind", it later started to take a position against Haftar.

Continuing conflicts within the country in the following years came to an end with the ceasefire in 2020. A session on holding elections was held in December 2021, but due to some disagreements, the desired result could not be reached. With the efforts of the UN, a 'Road Map' was determined by seeking political dialogue and efforts were made for a unified government structure. In this context, the National Unity Government was officially established with the approval of the House of Representatives. Elections planned to be held throughout the country have been postponed to a later date with the decision of the Supreme Election Board, but the elections have not yet been held and the uncertainty process continues.

When we look at the Libyan problem in general, the influence of tribalism in the formation of political and social relations, the destruction left by the Gaddafi regime in

the country, the dual government situation in the country and the acting of external actors in line with their own interests come to the fore. From this point of view, the United Nations and the international public should put pressure on the influential countries in the region and with the actors in Libya to ensure the end of the chaos environment.

In this study, the situation in Libya was examined using the Strategic-Dialogue model method and possible solution scenarios were discussed. At the beginning, the process that brought Libya to these days was mentioned, and then the actors involved in the conflict were examined. Then, solution suggestions that can be considered in the implementation step are mentioned. In this regard, the last thing that needs to be said is that a single Libyan legitimate government that respects universal human rights and recognizes the rule of law and aims to solve the country's main problems will be an extremely positive result for all parties.

A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan

Afganistan'daki Taliban İslam Emirliği Sistemi Üzerine Bir İnceleme

Sayed Nasim BAHMAN

PhD Student at Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, ORCID: 0000-0002-2543-170X, e-mail: sayed.bahman@ogr.sakarya.edu.tr

Abstract

The Taliban's Islamic Emirate system represents an unconventional political model in the contemporary era, characterized by a lack of clear definition regarding its type, nature, and organizational structure. This study aims to provide a clearer understanding of the Islamic Emirate system, especially its nature, structure, and features. The findings of this study show that the Taliban Islamic Emirate system has characteristics such as autocratic-totalitarian tendencies, personalized governance, systematic disregard for the rule of law, patriarchal tendencies, and a tendency to monopolize power. These identified features contribute to a more comprehensive understanding of this enigmatic system.

Keywords: Political System, Islamic Emirate, Afghanistan, Totalitarianism, Rule of Law

Öz

Taliban'ın İslam Emirliği sistemi, türü, doğası ve örgütsel yapısına ilişkin net bir tanım eksikliğiyle karakterize edilen, çağdaş çağda alışılmadık bir siyasi modeli temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı Taliban'ın İslam Emirliği sisteminin, özellikle de temel özelliklerinin, yapısının ve doğasının daha net anlaşılmasını sağlamaktır. Bu araştırmanın bulguları, Taliban İslam Emirliği sisteminin otokratik-totaliter eğilimler, kişisel yönetim, hukukun üstünlüğünü sistematik olarak göz ardı etme, ataerkil eğilimler ve gücü tekelleştirme eğilimi gibi özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Tanımlanan bu özellikler, bir yandan Taliban'ın siyasi çerçevesine ilişkin değerli bilgiler sağlarken, diğer yandan da bu esrarengiz sistemin daha kapsamlı anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Sistem, İslam Emirliği, Afganistan, Totalitarizm, Hukukun Üstünlüğü

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 17.02.2024	Kabul Tarihi / Accepted 15.04.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Bahman, S. N. (2024). A Study of the Taliban Islamic Emirate System in Afghanistan. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 44-54.		

Introduction

Afghanistan has witnessed a tumultuous political history since gaining independence in 1919, marked by the emergence and subsequent collapse of eight distinct political systems. These include absolute monarchy, constitutional monarchy, socialist republic, republic, Islamic state, Islamic Republic, and Islamic Emirate. Notably, the constitutional monarchy, led by Zahir Shah, endured for forty years, contrasting starkly with the relatively short-lived tenure of other systems, which averaged less than a decade. Consequently, Afghanistan's recent history is characterized by a series of political upheavals and system failures, with the collapse of the republican regime on August 15, 2021, standing out as a poignant and tragic event etched into the collective memory of the Afghan populace.

Following the collapse of the republican system and the withdrawal of international forces, the Taliban swiftly seized control of Afghanistan's political landscape on August 15, 2021. Subsequently, they established the Islamic Emirate as the governing model, yet despite almost three years having elapsed since their ascension to power, the Taliban's Islamic Emirate remains unrecognized by the international community and lacks domestic legitimacy. The Taliban's Islamic Emirate system represents an unconventional political model in the contemporary era, characterized by a lack of clear definition regarding its type, nature, and organizational structure. The absence of a precise definition of the Emirate system within the realm of political science complicates efforts to conceptualize the theoretical and empirical underpinnings of the Taliban's political structure. This renders the political system instituted by the Taliban relatively opaque, with scant clarity regarding its structure and operational mechanisms.

Moreover, the Taliban's governance is characterized by a notable absence of formal regulations and laws, aside from limited documentation such as Abdul Hakim Haqqani's "Islamic Emirate and Systems " and the Taliban's "Islamic Emirate Sharia Law," comprising a mere fifteen articles predominantly focused on moral conduct and rudimentary security measures. Notably, the Taliban exhibit a reluctance to formulate comprehensive legal frameworks, relying instead on a simplistic interpretation of religious texts to govern society and administer state affairs, consolidating power under the titular leadership of the Amirul Momineen.

Furthermore, elucidating the ideological underpinnings of the Taliban proves challenging, as the group's doctrine lacks coherence and is rooted in a blend of Ikhwani, Deobandi, Maududi, and Wahhabi influences. While the Taliban's ideological leanings demonstrate affinities with Deobandiyyah and the teachings of Shah Wali Handi and Abul Alai Maududi, their ideological stance remains fluid and elusive, complicating efforts to comprehend the nature and structure of the Taliban's Islamic Emirate system. In light of these complexities, this paper endeavors to offer a preliminary understanding of the Taliban's political system. However, it acknowledges the inherent limitations and calls for sustained, in-depth research to unravel the intricacies of the Taliban's governance model, laying the groundwork for future scholarly inquiry into the enigmatic political landscape of Afghanistan under the Islamic Emirate.

The Historical Background of the Taliban

The term "Taliban" originates from the Arabic root "talaba," meaning to seek or request (Ahmadi, 2011: 40). In Arabic, "talebe" signifies a religious student, while in Persian, it is used to denote the same (Demirel, 2002: 58). Scholars define the Taliban as a group characterized by dogmatic religious beliefs, emerging notably as a militia group in 1994 (Beg, 2001: 205). On October 10, 1994, amidst the Afghan civil war, the "Tehrik Taliban Islami" emerged in Spin Boldak, Kandahar province, primarily comprising students from religious schools (Zahid, 2013). Notably, a significant portion of this group, led by Maulana Samiul Haq of Pakistani Pashtun descent, originated from Darul Uloom Haqqani. Many members hailed from Pashtun communities in southern Afghanistan and were the offspring of refugee families educated in Pakistani schools (Arefi, 1999: 194). Research suggests that the Pakistan Intelligence Service (ISI) played a pivotal role in supporting and guiding the Taliban, providing both military training and financial assistance (Kazemi, 2010: 29-30).

The Taliban swiftly seized control of Kandahar, Afghanistan's second-largest city, on November 12, 1994, encountering minimal resistance. Initially, the Afghan populace harbored optimism, hoping that the Taliban could end the protracted civil strife. However, disillusionment followed as the Taliban enacted increasingly stringent laws, particularly after capturing Kabul in 1996 (Polat, 2006: 5). Subsequently, the Taliban engaged in a protracted conflict with the northern coalition (Mujahedin parties), ultimately securing control over approximately 90% of Afghanistan by 1996 (Ghufran, 2001: 468). During their initial reign, the Taliban received support from Pakistan, Saudi Arabia, and the United Arab Emirates, all of which recognized their government. The Taliban established the Islamic Emirate in Afghanistan in 1996, grounded in Sharia law with a foundation rooted in Hanafi jurisprudence (Ahmadi, 2011: 41). However, their harboring of Osama bin Laden, the leader of Al-Qaeda, strained relations with the United States, culminating in military intervention in October 2001 (Ahmadi, 2011: 43). After the 9/11 attacks, the United States, along with its NATO allies, launched a "war on terror" in Afghanistan with the aim of destroying the al-Qaeda network, changing the political regime, and promoting democratic values (Faheem and Majeed Khan, 2022: 87).

Following the 9/11 attacks, the United States, with the support of the Northern Coalition, launched Operation Enduring Freedom, swiftly toppling the Taliban regime and forcing their retreat to Kandahar and subsequent flight to Pakistan. Despite setbacks, the Taliban began regrouping in 2004, engaging in insurgency and guerrilla warfare, with intensified activity post-2009 (Selim, 2003: 131). Concurrently, clandestine negotiations between the United States and the Taliban commenced, eventually leading to the Doha agreement in 2020, facilitating the withdrawal of U.S. forces in exchange for Taliban commitments (Abbas, 2023: 26). On August 15, 2021, the Taliban effortlessly retook Kabul, marking the collapse of the republican system as President Ashraf Ghani fled. This event marked the Taliban's return to power after two decades, symbolizing a significant shift in Afghanistan's political landscape.

The Nature of the Islamic Emirate

The Islamic Emirate system represents an unconventional political framework in the contemporary era, lacking a specific definition within the field of political science.

Despite this, scholars have identified characteristics of the Taliban government system, commonly categorizing it as totalitarian. Central to this classification is the system's reliance on a single leader, or Amir, as the focal point of authority, resulting in an inherently leader-centric structure where individual rights and participation are marginalized. Consequently, the role of citizens within the Islamic Emirate system is reduced to that of subordinates, predisposing the system to tendencies of tyranny and autocracy (Moheq, 2020).

Furthermore, the Taliban's governance model exhibits a flagrant disregard for fundamental rights and freedoms, such as freedom of expression, assembly, and self-determination. The regime imposes its authority through violence, coercion, and the suppression of dissent, under the guise of religious legitimacy (Fasihi, 2021). Any opposition to the Taliban is construed as an affront to Islamic values, thereby justifying the elimination of dissent through intimidation and terror. This method of governance mirrors characteristics of totalitarianism, as delineated by Hannah Arendt in her seminal work "Totalitarianism." Arendt posits that the creation of fear and terror serves as a primary mechanism for enforcing totalitarian rule, aiming to mold a new type of humanity subservient to the ruling leader's ideology (Arendt: 313). Consequently, the Taliban regime seeks to isolate individuals from societal interactions, fostering an environment of fear and paranoia where dissent is quashed and social cohesion deteriorates (Habibzadeh, 2022).

Moreover, the Taliban's regime exhibits parallels with historical totalitarian regimes, such as Italian fascism, Nazism, and Stalinism, despite differences in the source of legitimacy. While the Taliban's legitimacy derives from a fusion of terrestrial and heavenly mandates, its governance methods and nature bear striking resemblance to those of past totalitarian regimes (Taheri, 2022: 81). Thus, the Taliban's Islamic Emirate can be unequivocally classified as a totalitarian regime, characterized by its authoritarian grip on power and systematic suppression of dissent (Karimi, 2021). In conclusion, the Taliban's regime epitomizes the hallmarks of totalitarianism, characterized by a leader-centric structure, suppression of individual rights, and reliance on fear and intimidation to maintain control. While its source of legitimacy may differ from historical totalitarian regimes, its governance methods and nature align closely with the totalitarian paradigm. Therefore, the Taliban's Islamic Emirate constitutes a full-fledged totalitarian regime, posing profound challenges to the rights and freedoms of the Afghan populace.

The Foundations of the Islamic Emirate

Although the foundations of the Islamic Emirate of the Taliban are unclear and uncertain. But from the statements of prominent Taliban officials, it can be inferred that "Afghanism" and "Islamism" form the foundation of the Islamic Emirate system. As an example, we can mention the statements of Anas Haqqani, one of the leading figures of the Haqqani network and an important member of the Taliban leadership. Anas Haqqani has emphasized many times in his speeches and statements that: "The Islamic Emirate is based on "Islamism" and "Afghanism" (Afghanistan International Report, 2021). To better understand these two foundations (Afghanism and Islamism) of the Emirate system, it is necessary to address them.

Afghanism (Afghanit)

"Afghanit" is one of the main foundations of the Islamic Emirate system. By relying on "Afghanism", the Taliban seeks to assimilate and integrate the identities of other ethnic groups under the ethnic identity of the Pashtuns in Afghanistan. Therefore, for the Islamic Emirate of the Taliban, "Afghanit" is both the basis for exercising power and also the basis of the legitimacy of their political order. The insistence on "Afghanit" is based on the belief that Pashtuns (Afghans) are the majority. The Taliban is a Pashtunist ethnic movement that follows the Pashtun majority based on the principle of "Afghanit" like other Pashtunist movements. Therefore, calling everyone "Afghan" is actually an attempt to simulate or integrate other ethnic identities into the Pashtun (Afghan) identity. The foundation of this attitude was laid by Mahmoud Tarzi in Afghanistan and until today Pashtun rulers follow it at different times despite the ideological differences (Sadiqi, 2022). Emphasizing being "Afghan" and "Afghanit" is actually continuing the process of cultural-identity simulation and denying the pluralism and multi-descent of the Afghanistan society, which is a great injustice to the non-Pashtun peoples of Afghanistan.

Islamism (Islamit)

Although the Taliban's ideology is confused and opaque. However, in the ideology of the Taliban, a mixture of Ikhwani, Deobandi, Maududi, and Wahhabi ideas can be found. Of course, the religious and political thought of the Taliban is most closely related to Deobandiyya and the opinions of Shah Wali Handi, Abul Kalam Azad, and Abul Alai Maududi. Apart from the intelligence nature of the Taliban, which mostly acts as a tool of Pakistan's foreign policy and the intelligence organization of that country's army in line with the depth of that country's strategy, this group has an extremist nature and dogmatic beliefs (Ahmadi, 2023). In fact, from the point of view of the flow of Islamic fundamentalist groups, the Taliban is a downgraded version of the fundamentalism of the Indian subcontinent, especially Pakistan. In a way, it can be said that the Taliban is an updated version of the fundamentalism of the Indian subcontinent, from the point of view of violence and dogmatism. The religious reading of the Taliban group is rooted in the intellectual model of Shah Waliullah Dehlavi and Abul Kalam Azad (Arafi, 1999: 201-202). Shah Waliullah was the founder of the Islamic awakening movement in the Indian subcontinent, and the Deobandi School of Fundamentalism is influenced by his thoughts. The religious school of Deoband established the "Hadith-oriented Hanafism" paradigm, which has distanced itself from the main intellectual tradition of the Hanafi religion. In this new paradigm, the narrative prevails over the intellect (Salehi, 2024: 7). The important consequence of the implementation of the "Hadith-oriented Hanafism" paradigm was the marginalization of intellectual sciences in Deobandi religious schools (Lohlker, 2022:205). According to Shah Wali Dehlawi, the revival of the Islamic caliphate is a fundamental pillar in the Islamization of the society, and he summarizes the creation of the Islamic caliphate in four cases: allegiance, council, installation, and domination. The central point is that Shah Waliullah considered relative and ethnic honor to be one of the ruling characteristics of the Islamic system, which is completely compatible with the current thinking of the Taliban, which considers itself a superior ethnic group (Pashtun). Based on this basis, the Taliban considers the rule of Rani worthy (exclusive) of the Pashtun people, and among the Pashtuns, they consider only the "Durrani" tribe as the chosen people and worthy of this position (Arafi, 1999: 202-203). In terms of its structural

model, the Islamic Emirate of the Taliban is rooted in the caliphate model influenced by the thought of Abul Kalam Azad, the theorist of the Indian Ulama Jamiat. In fact, the Taliban are implementing the "Islamic Emirate" political system in Afghanistan by following the model of Abul Kalam Azad. Therefore, the Islamic Emirate system of the Taliban is intellectually influenced by the thought of Shah Wali Dehlavi and in terms of the structural model, it is influenced by the view of Abul Kalam Azad of India (Arafi, 1999: 203). In fact, the Taliban, with its tribalist and regressive interpretation of Islam, seeks to establish a religious and ethnic totalitarian system in Afghanistan. Taliban's Islam does not have specific standards and characteristics, but has "anti-characteristics". Anti-innovation, anti-modern institutions, anti-democracy, anti-urbanism, anti-pluralism and tolerance, anti-rationalism, anti-women, and the like form the foundation of Islamism desired by the Taliban (Fasihi, 2021).

Indicators of Islamic Emirate System

Based on the intellectual foundations and performance of the Taliban in the last three years in Afghanistan, the indicators of the political emirate system can be recognized. The most important indicators can be listed as follows:

Totalitarianism and Autocracy

The most important features of the Taliban Islamic Emirate system are totalitarianism and autocracy. Because the Taliban, like any other totalitarian system, operates based on violence and discrimination. The Taliban completely ignores religious and ethnic minorities. Taliban opposes any kind of cultural and ethnic diversity. In the same way, it does not hesitate to impose severe restrictions on the freedoms and fundamental rights of citizens. Especially, he brutally suppresses his political opponents. The scope of the Taliban's control and supervision over all aspects of the public and private life of Afghan people is so wide that it includes the appearance (growing a beard) to the prohibition of using medicine to prevent pregnancy (the most private area of life) (UNAMA Report, 2023). In addition, severe acts of repression, torture, arbitrary detention, humiliation, and killing by the Taliban as a method of exercising power and sovereignty depict a real example of a totalitarian system (ACLEDA & APW Report, 2022). In fact, the induction of order based on fear and violence forms the foundation of the relationship between the Taliban Islamic Emirate system and the Afghan society, which is considered one of the distinctive features of a totalitarian system. People's daily life is full of fear and the Taliban's sword of violence and surveillance is possible in the private sphere of every person's life at any moment. In other words, in Afghanistan under the control of the Taliban, society literally does not exist because all aspects of life are under control and society has become an open prison. From home to work, from school to university, from real space to virtual space, from cell phones to cars, and from being alone to being in a group, everyone is inspected and controlled by the Taliban. In such an atmosphere, absolute fear reigns over the soul and spirit of each citizen and people, where not only citizens are deprived of human freedom, but at the same time, they also experience collective psychological torture. Therefore, the Taliban system is based on absolute fear, absolute violence, absolute deprivation, absolute torture absolute obedience, and the destruction of the private sphere (Dawalatyar, 2023).

Single Gender System (Male Patriarchy)

In terms of gender composition, the regime of the Islamic Emirate is a male regime. In the Taliban regime, women and girls are systematically oppressed and discriminated against. For this reason, the Afghan women's movement considers the Taliban to be a sexual apartheid regime, and they ask international institutions to recognize the apartheid against Afghan women. The regime of the Islamic Emirate strongly implements and promotes gender segregation and physical and social segregation between women and men with the legal and institutional framework of the Emirate, with unequal treatment based on gender and cruel discrimination against women (Farhan, 2013). This separation from education to the workplace, from home to recreation has led to the domination of men and the severe deprivation of women. In the Taliban regime, all fields are closed to women, any movement of women is suppressed, and mandatory dress codes are imposed on Afghan women. Afghan women and girls are completely deprived from decision-making and education to economic opportunities (Dawalatyar, 2023). The Taliban regime encourages violence and gender discrimination in the media, schools, universities, mosques, and other public places and considers political representation basically impossible for women. In addition, the Taliban promotes dangerous stigmas and labels, such as women being weak, and mentally deficient, and women's ability to reproduce is limited. The single-gender regime of the Taliban has completely marginalized women through the policy of violence and discrimination, and Afghan women do not enjoy the most basic human rights in the Emirate regime. In the meantime, domestic violence, forced marriages, and other forms of sexual abuse have become normal in the Taliban regime, and any lawsuit to improve women's rights in this regime is impossible.

Lack of Rule of Law

The Islamic Emirate system of the Taliban is completely alien to concepts such as rule of law, constitution, separation of powers, standards of fair trial, and provision of human rights of citizens, and these issues are on the sidelines. After returning to power, the Taliban abolished all legal structures and previous laws dismissed all the employees of the legal system of the previous system, and appointed their own people in their place. In the "Islamic Emirate" system, there is no version and procedure based on the rule of law. The Taliban generally refers to the authority of "Sharia", a term that is sometimes translated as "Islamic law", which is not defined and formulated. In other words, in Afghanistan under the rule of the Taliban regime, there is no real legal system in its strict and principled sense, and as a result, there is certainly no "law" either. It is worth remembering that opposition to modern laws in Afghanistan has a long history. The opposition to modern laws first appeared in Afghanistan when Shah Amanullah Khan took the initiative to modernize the legal system in Afghanistan. Shah Amanullah Khan implemented the program of modern reforms in all fields, including the legislative field. Before Shah Amanullah Khan, the legal system of Afghanistan was completely Sharia-based, fiqh and fatwa-based (Salehi, 2024: 34). Nevertheless, the legal order in the Islamic Emirate of the Taliban relies more on the order of the invisible leader of this group in the first step, and in the next step it is based on the speeches and statements of the Taliban officials, which are mostly confused, incomprehensible and ambiguous expressions (Maley, 2023). The lack of codified law and the lack of a legal mechanism based on a fair trial has made it difficult to achieve justice in the Taliban Islamic Emirate system and

has brought about a kind of legal anarchy. The findings of the Rawadari institution show that the standards of fair trial are widely violated in the judicial institutions of the Taliban, and especially women and religious minorities face serious challenges and problems in accessing justice. In dealing with criminal and legal cases, Taliban judges and courts use different traditional methods and procedures, which in most cases do not show justice and fairness (Rawadari Report, 2023).

Person-centered System (Amir-centered)

Contrary to the republican system, which is citizen-centered and the people have the right to determine their own destiny, the Islamic Emirate system of the Taliban is a person-centered (emir-centered) system. In the Taliban Emirate system, people are deprived of the right to participate in determining the ruler (the right to self-determination). In the Islamic emirate system, the ruler has undisputed power. It has been proven in practice that Mullah Hibatullah Akhundzada, the leader of the Taliban in Kandahar, was the absolute factor in making the final decision and was immune to any type of mistake. Based on this, the identity of the emirate system is based on the identity of the emir (ruler) and the order of the emir (ruler). Of all the meanings attributed to Amir (ruler), the closest and most accurate one refers to the one who commands (Moheq, 2020). In this system, the ruler commands, and the people are obliged to obey. The role of the people is reduced to obedience and they no longer have a right in the relations of power and politics. In addition to the person-centeredness of the Islamic Emirate system, there is also the life-long rule of the Amir. As long as the Amir (ruler) is alive, he has the right to rule and command, and there is no mechanism that can remove the Amir (ruler) from power. In other words, there is no peaceful and practical way to remove the power of the ruling Taliban (Amir), in case of committing crimes, corruption, and violation of principles (Naimi, 2020). The famous sentence of English philosopher and historian John Acton that power breeds corruption and absolute power breeds absolute corruption also applies to the lifelong leader of the Taliban. Because being in power for a lifetime brings corruption and leads to autocracy and dictatorship. In other words, the nature of power is indomitable and any person who relies on the seat of power for life cannot ensure justice in society and meet the needs of all people in today's diverse and pluralistic society. Therefore, the leadership structure and nature of leadership in the Taliban Emirate system are not compatible with the realities of the modern world and are more related to the patriarchal era of prehistoric tribal systems.

Ethnocentrism and Exclusivity

The Taliban came into existence at a time when the Pashtuns were in disarray and losing power in Afghanistan. In fact, the emergence of the Taliban means more to restore the traditional and exclusive rule of the Pashtuns (Ahady, 1995: 622). This is why many Afghan writers consider the Taliban to be more of an ethnic movement than a religious movement. (Waaazi, 2002: 55). From the point of view of many Afghan writers, the Taliban have an ethnic agenda and have put on religious robes to fulfill their ethnic agenda. Therefore, the slogan of "religion preservation" and the establishment of an "Islamic government" by the Taliban is a ladder to meet the ethnic demands of this group (Hosseini, 2024). The Taliban think that no matter how much the political order is centralized, rigid iron, and mixed with the veneer of religion, it can be effective in

preserving and consolidating the "traditional and exclusive rule of the Pashtuns". This is why the Taliban are extremely afraid of an open and democratic order. Because in the free order, the foundation of the Taliban's ethnic aspirations will collapse. The stubbornness and standing of the Taliban against the establishment of a comprehensive national government and a decentralized political order in Afghanistan can be interpreted in this context. Emphasis on preserving religious values and establishing an Islamic government is a slogan for the Taliban rather than a firm belief in it. The Taliban pursue their ethnic demands under the guise of political Islam. Religion is a tool in the hands of the Taliban to realize the ethnic claim. Based on this, the fact that the Taliban are Pashtuns and that this group has an ethnic claim is not a secret to anyone. However this cannot necessarily prove that the entire Pashtun community is Taliban (Amini, 2022).

Conclusion

In the annals of political history, few nations have experienced the tumultuous cycle of regime collapses witnessed in Afghanistan over the past century. According to data from the World Bank, Afghanistan ranks among the highest globally in terms of failed political systems. This perpetual instability has severely undermined the country's political, social, economic, and military foundations, rendering it exceptionally fragile and vulnerable. The downfall of the republican system in August 2021 marked the latest episode in this ongoing saga of political upheaval. With the resurgence of the Taliban, Afghanistan has once again transitioned to a new political paradigm, characterized by radical Islamism and tribalism, particularly rooted in Pashtun ethnicity, known as the Islamic Emirate. This system, however, stands in stark opposition to democratic principles, embodying totalitarianism and religious-ethnic autocracy. Over the past two years, the Taliban's rule has demonstrated an overreliance on the arbitrary decisions of its leadership, flouting the rule of law and basic human rights. The regime's oppressive tactics, including repression, intimidation, public floggings, and systematic discrimination against women, have elicited widespread condemnation both domestically and internationally. Furthermore, the inherent inefficiency of the Taliban Emirate system has exacerbated human rights abuses and institutionalized violence against Afghan citizens. Consequently, the future of Afghanistan's political stability and the well-being of its people remain uncertain. A bright future for Afghanistan seems elusive in the immediate term, as the country continues to grapple with the enduring legacy of political turmoil and authoritarian rule.

References

- Abbas, H. (2023). *The Return of the Taliban*, New Haven: Yale University Press.
- ACLED & APW. (2022). *Tracking Disorder During Taliban Rule in Afghanistan*, A joint report of the The Armed Conflict Location & Event Data Project and the Afghan Peace Watch, April 2022.
- Afghanistan International. (2021). *Anas Haqqani: The Islamic Emirate is based on "Islamism" and "Afghanism"* (انس حقانی: امارت اسلامی بر «اسلامیت» و «افغانیت» استوار است), news quote, AFINTL, <https://www.afintl.com/20210915166706>,
- Ahady, A. (1995). The Decline of the Pashtuns in Afghanistan, *Journal of Asian Studies*, vol. 35, no.7, 621-634.

- Ahmadi, A. (2011). *Taliban Movement in Religious History and Sociological Dimensions* (Din Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi). (Unpublished Master's Thesis), Konya: Selçuk University Institute of Social Sciences, Yök tez Merkezi.
- Ahmadi, Y. (2023). *Taliban From Action to Thought* (طالبان از عمل تا اندیشه), Etilaatroz, <https://www.etilaatroz.com/175732/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%B9%D9%85%D9%84-%D8%AA%D8%A7-%D8%A7%D9%86%D8%AF%DB%8C%D8%B4%D9%87>,
- Arefi, M A. (1999). *Religious and Ethnic Foundations of Taliban* (مبانی مذهبی و قومی طالبان), *Political Science Quarterly*, Year 1, no. 4, 191-212.
- Amini, S. (2022). *Taliban; A religious Movement with Ethnic Claim* (طالبان؛ جریانی دینی با (داعیه قومی), *Hasht-e Subh*, <https://8am.media/fa/taliban-a-religious-movement-with-an-ethnic-claim>
- Beg, R. (2001). *Its Name Was Afghanistan, How It Fell into the Hands of the Taliban* (Adı Afganistan'dı, Talibanların Eline Nasıl Düştü), Istanbul: Turan Publishing.
- Dawlatyar, D. (2023). *Sociological Look at the Nature of Taliban and its Devastating Consequences for the Future* (نگاه جامعه شناختی به ماهیت طالبان و پیامدهای ویرانگر آن برای آینده), *Nawidnaw*, <https://nawidnaw.af/?p=2817>, (Access date: 8.1.2024).
- Demirel, E. (2002). *Taliban-Al Qaeda-Laden and the Unshareable Country Afghanistan* (Taliban- El Kaide-Ladin ve Paylaşılamayan Ülke Afganistan), Second Edition, Istanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Faheem, M. and Majeed K. M. (2022). Recognition of the Taliban Government in Afghanistan and International Community, *Strategic Studies*, 42(1), 81-96.
- Farhan, Z. (2013). *Understanding Taliban Through the Prism of Pashtunwali Code*, <https://web.archive.org/web/20140810020924/http://www.cf2r.org/fr/tribune-libre/understanding-taliban-through-the-prism-of-pashtunwali-code.php>,
- Faisihi, A. (2021). *Taliban and political order; From Holy Violence to Holy Society* (طالبان و نظم سیاسی؛ از خشونت مقدس تا جامعه قدسی), *BBC*, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55560114>, (Access date: 5.04.2023).
- Ghufran, N. (2001). The Taliban and The Civil War Entanglement in Afghanistan, *Asian Survey*, 41(3), 462-487.
- Habibzadeh, H. (2022). *Islamic totalitarianism*, *Hasht-e Subh* <https://8am.media/fa/islamic-totalitarianism/>,
- Hosseini, M. A. (2024). *From the Emirate of Abdul Rahmani to the Emirate of Talabani: The revival of the former political system by the Taliban* (از امارت عبدالرحمانی تا امارت طالبانی: احیای نظام سیاسی پیشین توسط گروه طالبان), Etilaatroz, <https://kelkein.ir/15734/%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D9%85%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%AA%D8%A7%D8%A7%D9%85%D8%A7%D8%B%D8%AA-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86%DB%8C/>, (Access date 12.01.2024).

- Karimi, H. A. (2021). *Historical fascism in the form of religious tyranny of the Taliban* (فاشیسم تاریخی در قامت استبداد دینی طالبان), Etilaatroz, <https://www.etalatroz.com/119442/historical-fascism-in-form-of-taliban-religious-tyranny/>,
- Kazemi, S. A. (2010). *Investigating the Socio-Political Contexts of the Formation of the Taliban in Pakistan* (بررسی زمینه‌های سیاسی اجتماعی شکل‌گیری طالبان در پاکستان), Sokhn Tarikh Quarterly, No. 4, 168-116.
- Lohlker, R. (2022). *Re-Reading South Asian Histories; Deobandis, Taliban and Modern Islam*. In Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. vol 112, 201-221.
- Polat, İ. (2006). *September 11 Attacks and the US Intervention in Afghanistan* (11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Afganistan Müdahalesi), Süleyman Demirel University Social Sciences Institute, Published Master's Thesis, Yök tez Merkezi.
- Rawadari. (2023). *Human Rights Situation in Afghanistan*, Research Report, https://rawadari.org/wpcontent/uploads/2023/08/RW_AFGHumanRights2023_English.pdf?#
- Salehi, A. K. (2024). *An Inquiry into Taliban Theology: Deobandism with a Pashtunwali Flavor*, UK: Afghan Institute for Strategic Studies (AISS).
- Sediqi, A. (2022). *Is It Possible to Build Justice-Oriented Resistance on the Basis of "Afghanism" and "Islamism"?* («اسلامیت» و «افغانیت» بر بنیاد «افغانیت» و «اسلامیت» مقاومت عدالت‌محور کرد؟), Hasht-e Subh, <https://8am.media/fa/can-the-resistance-be-based-on-afghanism-and-islamism/>, (Access date: 21.12.2023).
- Selim, Y. (2003). *AH Afghanistan (AH Afganistan)*, Ankara: TÜRKİYE SAĞLIK İŞÇİLERİ SENDİKASI.
- Taheri, M. H. (2022). *Taliban and the formation of the "Ethno-Religious Leviathan State" in Afghanistan (an analytical-critical review of the "Islamic Emirate" from the perspective of political philosophy)*, Partho Kherad scientific-specialist quarterly, 13(1), 77-102.
- Maley, W. (2023). *Taliban Rule and Anti-Constitutionalism*, Australian Institute of International Affairs, <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/taliban-rule-and-anti-constitutionalism/>, (Access date: 27.01.2024).
- Moheq, M. (2020). *Afghanistan, Emirate or Republic?* (افغانستان، امارت یا جمهوریت؟), BBC, https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints/51617979?fbclid=IwAR24RWvHOum82F13lz_LwnV6nTPr3rgMZOjauyTF2N7Dg4RGXC4ngl2e-0, (Access date: 20.04.2023).
- Naimi, F. (2020). *Taliban and the Republic* (طالبان و جمهوریت), Hasht-e Subh, <https://8am.media/fa/the-taliban-and-the-republic>, (Access date: 7.8.2023).
- Unama (2023). *Human rights situation in Afghanistan*, October-December report, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/english_hr_update_22jan_2024.pdf,
- Waezhi, H. (2002) *Afghanistan and Incomplete Structures of National Identity*. Tehran: Shariati Publications.

Çin'in Küresel Jeoekonomik Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi

*China's Global Geoeconomic Vision:
Belt and Road Initiative in the Context of Goals and Objectives*

Zeki Talustan GÜLTEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-5818-8331, e-mail: talustann@gmail.com

Zeynep Çağla ERİN

Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-3250-7514, e-mail: zeynecagla.erin@gmail.com

Öz

Bu makale, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu önemli girişimin arka planını, hedeflerini ve etkilerini incelemektedir. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in küresel ekonomik etkisini artırmayı amaçlayan büyük bir altyapı ve ticaret projesidir. Makalede, bu girişimin tarihsel kökenleri ve nasıl başladığına dair bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca, girişimin temel bileşenleri olan "kuşaklar" ve "yollar" ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi'nin ekonomik, siyasi ve jeopolitik etkileri de tartışılmaktadır. Bu makale, Çin'in uluslararası sahnede oynadığı büyüekte olan rolünü anlamak ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin küresel, ekonomik ve stratejik önemini vurgulamak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Kuşak ve Yol Girişimi, Ticaret, Jeopolitik, Jeoekonomi

Abstract

This article provides a comprehensive overview of China's Belt and Road Initiative (BRI), examining its background, objectives, and impacts in detail. The BRI is a major infrastructure and trade initiative aimed at increasing China's global economic influence. It also delves into the historical origins of the project and its initiation. Additionally, it elaborates on the key components of the project, known as "belts" and "roads." The article discusses the economic, political, and geopolitical implications of the BRI. It is designed to enhance understanding of China's growing role on the international stage and emphasize the global economic and strategic significance of the Belt and Road Initiative.

Keywords: China, Belt and Road Initiative, Trade, Geopolitics, Geoeconomy

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 26.10.2023	Kabul Tarihi / Accepted 29.11.2023
Bu makaleye atf için / To cite this article Gülten, Z. T. ve Erin, Z. Ç. (2024). Çin'in Küresel Jeoekonomik Vizyonu: Amaçlar ve Hedefler Bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 55-77.		

Giriş

Çin, son yıllarda küresel ekonomik sahnede önemli bir değişim ve dönüşüm yaşayan bir aktör olarak öne çıkmıştır. Nitekim bu durum da Çin'in jeopolitik önemini kayda değer ölçüde arttırmıştır. Bu değişimin temelleri, 1978 yılında Deng Şiaoping tarafından başlatılan dışa açılım politikasıyla atılmıştır. Deng Şiaoping'in öncülüğünde gerçekleşen bu politika değişikliği, Çin'in ekonomik stratejisini radikal bir şekilde değiştirmiş ve ülkeyi kapalı ekonomisinden küresel ekonomi sahnesinin önemli bir oyuncusu haline getirmiştir (Shambaugh, 2016).

Küresel jeopolitik ve jeoekonomide Çin, hem diğer aktörlerin iç işlerine karışmama hem de aktif olarak askeri bir çatışmanın içerisinde bulunmama durumunun yaratmakta olduğu imajla birlikte yumuşak gücünü gün geçtikçe arttırmaktadır. Zira Çin, küresel politik ilişkilerde kazan-kazan temelli ilişkileri ön plana alan bir devlettir. Özellikle Şi Cinqing'in Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in yumuşak gücünü artırma hedefine odaklanan önemli bir stratejik adımı temsil etmektedir. Bu girişim, Çin'in ekonomik ve siyasi etkisini bölgesel ve küresel düzeyde genişletmeyi amaçlamaktadır (Üngör, 2023).

Bu bağlamda Çin, ekonomi konsepti ile birlikte kendi kalkınmasını sağlamaktadır. Nitekim Kuşak ve Yol Girişimi de hem uluslararası rekabetin hem de bloklaşma siyasetinin artmakta olduğu bir dönemde işbirliği köprüleri hayata geçirebilme açısından oldukça öneme haiz bir yapı meydana getirmektedir. Ayrıca Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, öz sermaye yetersizliği, risk yönetimi ve sürdürülebilirlik gibi finansman sorunlarına yönelik çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirebilme kapasitesine sahiptir.

Deng Şiaoping'in dışa açılım politikası, Çin'i yabancı yatırımı teşvik etmeye, dış ticareti arttırmaya ve uluslararası ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu politika değişikliği sonucunda Çin ekonomisi hızla büyümüş ve özellikle 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik kriz sonrasında büyüme hızını artırmıştır (Hung, 2008). Bu dönemde, Çin ekonomisi Japonya'yı geride bırakarak (Zhou ve Hu, 2012) dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiş, bu da Çin'in uluslararası düzende daha etkili bir rol oynamaya başladığının bir işareti olmuştur (BBC, 2011).

Çin'in ekonomik yükselişi sadece ekonomik bir hikaye değil, aynı zamanda jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik birçok boyutu olan karmaşık bir süreci yansıtmaktadır. Bu yükseliş, uluslararası ilişkilerde yeni gerilimlere ve rekabetlere yol açmıştır. Birçok analist, Çin'in ekonomik olarak 2050 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'ni geride bırakabileceğini tahmin etmektedir (Wang ve Liu, 2019, s.262), bu da uluslararası sahnede yeni bir denge değişiminin gerçekleşeceğini göstermektedir (World Data, n.d.).

Çin'in bu çarpıcı yükselişini ve küresel rekabetin farklı yönlerini incelemek için Kuşak ve Yol Girişimi'ne odaklanılmıştır. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in küresel bir oyuncu olarak konumunu güçlendirmeye yönelik büyük bir stratejik girişimdir. Bu girişim, bir dizi ekonomik koridor, altyapı projeleri ve ticaret ağlarını içermektedir ve Çin'in küresel ekonomiye entegrasyonunu artırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in uluslararası arenada daha fazla etkinlik kazanma stratejisinin bir parçası olarak da görülmektedir (Akdağ, 2019). Girişimin, çok taraflı finansman kuruluşları, özel sektör yatırımcıları ve hükümetler arasında işbirliği sağlama yeteneği, finansman

sorunlarını aşmak için gerekli olan kaynakları mobilize etme konusundaki kapasitesini artırabilir.

Kuşak ve Yol Girişimi, küresel ekonomi açısından büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda Çin'in diğer ülkelerdeki etkisi ve küresel iddiaları bağlamında da son derece kritiktir. Özellikle Çin'in barışçıl diplomasi hedefleri açısından Kuşak ve Yol Girişimi'nin büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılabilir. Bunun yanı sıra, bu girişim Çin-Batı ilişkilerinin gelişmesine ve küresel gerilimin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Genel olarak, Kuşak ve Yol Girişimi, Pekin'in küresel hedefleri açısından hayati bir rol oynamaktadır.

Makale, Çin'in ekonomik yükselişi ve uluslararası rekabetin dinamikleri konusunda daha fazla anlayış sağlamayı ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin bu büyük dönüşümdeki kritik rolünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu girişimin etkileri, amaçları ve gelecekteki olası sonuçları daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, bu girişimin küresel ekonomik ve jeopolitik dengelere olan etkisi değerlendirilmiş, böylece Çin'in uluslararası sahnede oynadığı giderek artan rolü daha efektif bir biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmanın hipotezi Çin'in küresel ekonomik yükselişi ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin, uluslararası ekonomik sahnede etkisini artırarak küresel ekonomik dengeleri değiştirdiğidir. Çalışmanın temelinde, Çin'in bu stratejik adımlarıyla birlikte uluslararası rekabet dinamiklerini etkileyerek, ülkenin ekonomik ve jeopolitik açıdan daha etkili bir aktör haline gelmesine neden olacağı yönündeki hipotezin doğrulanması veya çürütülmesi için detaylı analiz ve veri tabanlı araştırmalara odaklanılacaktır. Bu çerçevede, Çin'in küresel ekonomik yükselişi ile Kuşak ve Yol Girişimi'nin etkileri üzerine odaklanılarak, uluslararası ilişkilerdeki değişimleri ve küresel ekonomik dengelerdeki potansiyel etkileri anlamak amacıyla kapsamlı bir araştırma yapılacaktır.

Kuşak ve Yol Girişimi

Kuşak ve Yol Girişimi'nin Kısa Tarihi

2012 yılında göreve başlayan Şi Jinping, Çin'in ekonomik başarısını yükseltmek amacıyla vizyoner stratejiler benimsemiş ve aynı zamanda dış politikada daha aktif ve etkili bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu, Çin'in küresel arenada daha etkili bir oyuncu haline gelme yolunda attığı önemli bir adımı temsil etmektedir. (Erol ve Koyuncu, 2022) Kuşak ve Yol Girişimi, yine Çin Devlet Başkanı Şi Cinping tarafından 2013 yılında Orta Asya devletlerine gerçekleştirilen ziyaretlerin ardından duyurulmuştur (Chan ve diğ., 2023). Öncesinde, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) on sekizinci Ulusal Kongresi 2012 yılı Kasım ayında Pekin'de gerçekleştirilmiştir (China, 2012). Bu kongre, Çin'in çevre ülkelerle olan ilişkilerini ele almış ve ülkenin net bir çevre stratejisine sahip olmadığını belirtmiştir (Jash, 2016). Kongrede, ekonomi ve çevre temelli yeni bir strateji oluşturulması gerekliliği vurgulanmış ve bu doğrultuda kararlar alınmıştır. Çin Devlet Başkanı Şi Cinping, 2013 yılı Eylül ayında Kazakistan'ın Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı" kavramını gündeme getirmiş ve bu girişimin işbirliği yoluyla inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Johnston, 2018).

Bu açıklama, Kuşak ve Yol Girişimi'nin temellerini atmış ve proje fikri ilk kez kamuoyuna sunulmuştur. Aynı yılın Ekim ayında Şi Cinping, Endonezya parlamentosunda yaptığı bir konuşmada da Pekin'in Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği

(ASEAN) ile denizler üzerindeki işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan “21. Yüzyılın Deniz İpek Yolu” girişimi koordineli bir şekilde hayata geçirmeye hazır olduğunu belirtmiştir (Cibulka ve diğ., 2019). Bu açıklamalar, Kuşak ve Yol Girişimi'nin temel fikirlerinin oluştuğu ve projenin Çin'in bölgesel ve küresel işbirliği stratejisinin bir parçası olarak geliştirildiği dönemi işaret etmektedir. Girişim, Çin'in ekonomik etkisini genişletme, ticaret yollarını güçlendirme ve bölgesel işbirliğini teşvik etme amacını taşımaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in dış politika ve ekonomi stratejilerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (一带一路”与对外开放新模式, 2014).

Kuşak ve Yol Girişimi'nin evrimi, Çin'in çevresel diplomasi alanındaki adımlarıyla yakından ilişkilidir. Çin tarihinde ilk defa düzenlenen “Çin'in Çevre Diplomasisi Forumu” adlı toplantıda, İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projelerine büyük vurgu yapılmış ve bu girişimin hayata geçirilmesiyle Çin'in çevre ülkelerle olan diyalogunu güçlendirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu önemli forumdan çok kısa bir süre sonra, ÇKP Merkez Komitesi Üçüncü Genel Oturumu sona erdiğinde, her iki girişimin de birleştirilerek kısaca “Kuşak ve Yol Girişimi” olarak adlandırılmasına karar verilmiştir. Bu karar resmi bir bildirme ile ilan edilmiş ve Kuşak ve Yol Girişimi, Çin devletinin resmi bir stratejisi haline gelmiştir (Cheng, 2016, s.311).

Gelişmeler, girişimin Çin'in iç politika ve dış ilişkiler stratejilerinin merkezinde yer aldığını ve büyük önem taşıdığını göstermiştir. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in küresel ekonomik etkisini artırmayı, ticaret yollarını güçlendirmeyi ve bölgesel işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan stratejik vizyonun bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Girişim, Çin'in uluslararası sahnede daha aktif bir rol oynamasına olanak sağlamış ve birçok ülkeyle işbirliği fırsatları sunmuştur. Kuşak ve Yol Girişimi'nin resmi statü kazanması, Çin'in bölgesel ve küresel düzeydeki ekonomik ve politik etkisini artırma çabalarının bir yansımasıdır ve projenin gelecekteki gelişmeleri ve etkilerini daha da önemli kılmaktadır (McBride, 2023).

Kuşak ve Yol Girişimi'nin Amacı

Çin tarafından 2021 tarihinde yayınlanan bildiride, Kuşak ve Yol Girişimi'nin amaçları ve hedefleri belirtilmiştir: (Minister of Foreign Affairs of People's Republic of China, 2021).

1) Kuşak ve Yol Girişimi ve Çin'in Temel Değerleri: Pekin hükümeti, Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde barışı, birlikteliği, şeffaflığı ve kapsayıcılığı, karşılıklı faydayı ve öğrenmeyi savunmaktadır. Bu girişim, temel olarak siyasi güveni, ekonomik bütünlüğü ve kültürün kapsayıcılığını benimseyerek birçok alanda koordinasyonu hedeflemektedir. Girişim hem sorumluluğun hem de çıkarların paylaşıldığı bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi, bu sebeple mütakabiliyet bağlamında karşılıklı güveni, anlayışı ve paylaşımı artırmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, girişimin kazan-kazan ilkesi çerçevesinde barışa giden bir yol tesis etmeyi amaçladığını vurgulamaktadır. Temel değerler, Kuşak ve Yol Girişimi'nin sadece ekonomik bir girişim olmanın ötesinde, bölgesel ve küresel işbirliğinin bir simgesi olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

Girişim, Çin'in uluslararası ilişkilerde savunduğu prensiplere dayalı olarak şekillenmektedir ve bölgesel kalkınma ile kültürel etkileşimi teşvik etme amacı

taşımaktadır. Bu durum, girişimin sadece ekonomik getirileri değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal sonuçları da dikkate aldığını göstermektedir. Çin, kazan-kazan çözümlerine ulaşmak için altyapı darboğazlarının giderilmesine yardımcı olmak üzere uzun dönem sermayesindeki karşılaştırmalı avantajını kullanmaya yeni başlamıştır, Çin uzun dönem sermayesi tedarikçileri arasında geç kalmış bir ülkedir. Bu bilgiler doğrultusunda Çin, ulus ötesi birleşme ve satın almalar açısından 2008 yılında net bir tedarikçi olmaya başlamıştır. Doğrudan yabancı yatırım açısından, Çin'in 2016 yılında 183 milyar dolar ile ABD'den sonra ikinci sırada yer alan Dışa Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımı (OFDI), iki yıl üst üste girdileri aşmıştır. Buna ek olarak Çin, EXIM Bank ve Yeni Kalkınma Bankası aracılığıyla önemli miktarda denizaşırı kredi sağlamıştır (Lin ve Wang, 2017). Yeni Kalkınma Bankası, her biri yüz bin dolar nominal değere sahip bir milyon hisseye bölünmüş 100 milyar dolarlık başlangıç sermayesine sahiptir. Yeni Kalkınma Bankası'nın kurucu üyeleri, 10 milyar dolarlık ödeniş sermayeye karşılık gelen yüz bin hisse ve 40 milyar dolarlık çağrılabilir sermayeye karşılık gelen dört yüz bin hisse dahil olmak üzere toplam 50 milyar dolarlık beş yüz bin hissenin ilk aboneliğine sahip olmuştur. Banka üyeliği Birleşmiş Milletler üyelerine açık olma özelliği ile kazan-kazan işbirliğine açıklığı pekiştirmektedir (New Development Bank, 2023).

Ülkeler**	Talep Edilen Hisseler	Taahhüt Edilen Sermaye (Milyar Dolar)	Taahhüt Edilen Sermaye Toplam (%)
Brezilya	100,000	100,000	% 18.98
Rusya	100,000	100,000	% 18.98
Hindistan	100,000	100,000	% 18.98
Çin	100,000	100,000	% 18.98
Güney Afrika	100,000	100,000	% 18.98
Bangladeş	9,420	9,420	% 1,79
Mısır	11,960	11,960	% 2,27
BAE	5,560	5,560	% 1,06
Dağıtılmamış Paylar	473,060	473,060	
Genel Toplam	1,000,000	1,000,000	% 100

Tablo 1: Yeni Kalkınma Bankası'ndaki Hissedarlıklarına Göre (New Development Bank, 2023)

2) İpek Yolu Ekonomi Kuşağı: Çin'in İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu girişimleri, coğrafi olarak uzak bölgeleri bir araya getirme hedefiyle ortaya çıkmış önemli girişimlerdir. Bu projeler, Çin'i Orta Asya, Rusya ve Avrupa ile birleştirme amacını taşımaktadır. Aynı zamanda, Pekin'i Orta Asya ve Asya'nın Batısı boyunca Hint Okyanusu'yla Güney Asya'ya bağlama hedefiyle yola çıkmıştır. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nun güzergahlarından biri, Güney Çin Denizi ile Hint Okyanusu yolunu takip ederek Çin kıyısından Avrupa'ya doğru uzanmaktadır. Diğer bir güzergah ise Güney Çin Denizi yoluyla Çin kıyısından Güney Pasifik'e ulaşacak şekildedir. Bu projeler, Çin'in deniz yolu ve kara yolu bağlantılarını güçlendirerek, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına doğru uzanan büyük bir bağlantı ağı oluşturmayı hedeflemektedir. İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu, bölgesel işbirliği ve ticareti artırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bu projeler, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve farklı kültürler arasındaki arttırma amacıyla altyapıyı güçlendirmeyi planlamaktadır. İki ucu,

* Uruguay, Arjantin, Etiyopya, İran ve Suudi Arabistan'ın 1 Ocak 2024'te katılması beklenmektedir.

biri Doğu Asya'ya diğeri Avrupa'ya uzanan bu projeler, Çin'in küresel ekonomideki rolünü güçlendirmesine ve bölgesel kalkınma ile işbirliğini teşvik etmesine olanak sağlamaktadır. Girişim, Çin'in dış politikasının önemli bir bileşeni haline gelmiş ve uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri şekillendiren önemli faktörlerden biri olmuştur (Bocutoğlu, 2017).

3) Uluslararası Ulaşım ve Ekonomik Bağlantılar: Kuşak ve Yol Girişimi, kara yolları üzerinde uluslararası ulaşım güzergahlarından faydalanarak büyük bir ekonomik bağlantı ağı oluşturmayı hedeflemektedir. Girişim, çeşitli ülkelerin merkezi ve önemli şehirlerine dokunarak bölgesel ve uluslararası ticareti artırmayı amaçlamaktadır. Bu sayede Çin, ekonomik olarak büyük öneme sahip bölgelerle doğrudan temas kurma fırsatı elde etmiştir. Kuşak ve Yol Girişimi ayrıca Çin-Moğolistan-Rusya ve Çin-Orta Asya-Batı Asya koridorları gibi kara yolu bağlantılarını inşa etmeye odaklanmıştır. Bu koridorlar, farklı bölgeleri ekonomik olarak birbirine bağlama amacını taşımaktadır ve söz konusu bölgeler arasında ticaretin kolaylaştırılmasını sağlamaktadır.

Deniz taşımacılığı açısından da Kuşak ve Yol Girişimi büyük bir öneme sahiptir. Girişim, deniz yoluyla Çin'in en büyük ve önemli limanlarını bağlayarak verimli, güvenli ve sorunsuz ulaştırma güzergahları inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda Çin'in, Çin-Pakistan ve Bangladeş ile Çin-Hindistan-Myanmar ekonomi koridorları gibi önemli işbirlikleri bulunmaktadır. Bu işbirlikleri, deniz ticaretinin artırılmasına ve bölgesel ekonomik entegrasyonun hızlanmasına katkı sağlamaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in ekonomik etkisini genişletme ve bölgesel işbirliğini teşvik etme çabalarının bir parçası olarak büyümeye devam etmektedir. (Gharayagh-Zandi, 2018) Bu girişim, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve farklı ülkeler arasında daha fazla bağlantı kurulması için önemli bir platform sunmaktadır. Çin Kuşak ve Yol Girişimi, finansman konusundaki tüm zorlukları kesinlikle aşabilecek güce sahiptir.

4) Altyapı Geliştirme ve Devletler Arası Bağlılık: Kuşak ve Yol Girişimi, geçtiği ülkelerin altyapılarını geliştirmelerini amaçlayarak hem kara ve deniz hem de hava yolları üzerinden güvenli bir güzergah oluşturmayı hedeflemektedir. Bu girişimin temel amacı, devletler arasındaki bağlılığı artırmaktır. Girişim, altyapı gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Katılımcı ülkeler, yolların, limanların, havaalanlarının ve demiryolu hatlarının iyileştirilmesi ve genişletilmesi yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Bu, bölgesel ve uluslararası ticaretin kolaylaştırılmasına yardımcı olurken, aynı zamanda ulaşımın güvenliğini artırmayı hedeflemektedir. Girişim aynı zamanda yatırım kolaylığı sağlamayı da kendine amaç edinmektedir.

Katılımcı ülkeler arasında ticaretin artırılması için düzenlemeler ve standartlar oluşturularak serbest ticaret bölgeleri oluşturulmaktadır. Bu, iş dünyası için daha elverişli bir ortamın yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Devletler arasında siyasi güven inşa etme de yine Kuşak ve Yol Girişimi'nin, önemli vizyonlarından biridir. Girişim, katılımcı ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlayarak bölgesel istikrarın güçlendirilmesini hedeflemektedir (Wang ve diğ., 2020). Ayrıca, bu girişimin kültürel etkileşim ve paylaşımı artırma potansiyeli vardır. Katılımcı ülkeler arasında kültürel değişim programları ve işbirliği projeleri, farklı kültürlerin daha yakından tanınmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Çin'in temel hedeflerinden biri, birleşik ve büyük bir pazar oluşturarak kültürel değişimi ve entegrasyonu teşvik etmektir. Bu girişim, farklı bölgeler arasında ticareti artırarak kültürel etkileşimi arttırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Çin hem küresel hem de yerel pazarlardan faydalanmayı hedeflemektedir ve girişime dahil olan devletler arasında karşılıklı güveni tesis etmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu girişimi yenilikçi bir sermaye girişimi olarak değerlendirmek önemlidir (McBride, 2023).

Diğer yandan, Asya Bölgesi'nin gelecek on yıl içinde borçlanma yöntemiyle altyapı harcamalarını artırması beklenmektedir. Bu, bölgenin yıllık 900 milyar dolarlık bir altyapı yatırımına ihtiyaç duyabileceği anlamına gelmektedir. Çin, bu miktarı karşılayabilmek için ciddi bir finans ve yatırım kaynağı yaratmaya çalışmaktadır. Bu, girişimin bölgesel altyapı gelişimine önemli bir katkı sağlayabileceğini göstermektedir (McBride, 2023). Çin Kuşak ve Yol Girişimi, finansman ile ilgili sorunların üstesinden gelme kapasitesine sahip olup, uluslararası işbirliği ve yatırım olanaklarıyla bunları etkili bir şekilde çözebilme kapasitesine sahiptir.

Sonuç olarak, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi hem karadan hem de denizden Doğu Asya, Orta Asya, Batı Asya, Afrika ve Avrupa'nın birbirine bağlanmasını amaçlayarak stratejik kalkınmaları teşvik etmek istemektedir. Bu girişim, ekonomik, kültürel ve siyasi etkileriyle bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir girişim olarak kabul edilmektedir. (Sacks, 2021)

Kuşak ve Yol Girişimi'ne Dahil Olan Devletler

Kuşak ve Yol Girişimi'nin etkisi oldukça geniş kapsamlıdır. Haziran 2023 itibariyle toplamda 152 ülke ve 32 uluslararası organizasyonu içine alan bu girişim, (Belt and Road Portal, 2023) dünya çapında büyük bir yankı uyandırmaktadır. Bu ülkelerin bir kısmı girişime zaten dahil olmuştur. Bir kısmı ise gelecekte katılmayı düşünmektedir. Ayrıca, girişimin ilgisini çektiğini belirten ülkeler de bulunmaktadır. Bu, Kuşak ve Yol Girişimi'nin uluslararası düzeyde büyük bir ilgi ve katılım gördüğünü göstermektedir. Bu girişim kapsamındaki ülkelerin toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) miktarının dünya GSYİH'sinin %40'ını oluşturması da girişimin ekonomik etkisini vurgulamaktadır.

Bu ülkeler arasındaki işbirliği ve ticaret, dünya ekonomisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, Kuşak ve Yol Girişimi sadece katılımcı ülkeler için değil aynı zamanda küresel jeoekonomiye de büyük bir etki yapmaktadır. Veriler, girişimin sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte büyük bir öneme sahip olduğunu ve farklı ülkeler arasında işbirliğini teşvik etmeyi amaçladığını göstermektedir. Kuşak ve Yol Girişimi, bu geniş katılım ve ekonomik etki ile Çin'in uluslararası liderlik rolünü ve bölgesel kalkınmayı teşvik etme çabalarını yansıtmaktadır (Sacks, 2021).

Kuşak ve Yol Girişimi'ne dahil olan ve dahil olmayı düşünen devletlerin kapsamlı bir listesi aşağıda sunulmuştur. Bu ülkelerin her biri, girişimin coğrafi ve ekonomik açıdan geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir. Girişime katılan ülkeler, girişimin bölgesel ve küresel işbirliği için önemli bir platform olduğunu kabul etmektedirler. Bu da girişimin geniş kapsamlı bir uluslararası katılımı teşvik ettiğini ve Çin'in liderliği altında büyümeye devam ettiğini yansıtmaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi'nin coğrafi kapsamı, dünya genelindeki birçok ülkeyi birleştirerek ekonomik ve ticari bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Green Finance & Development Center, 2023).

Güney Asya: Afganistan, Bangladeş, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka,

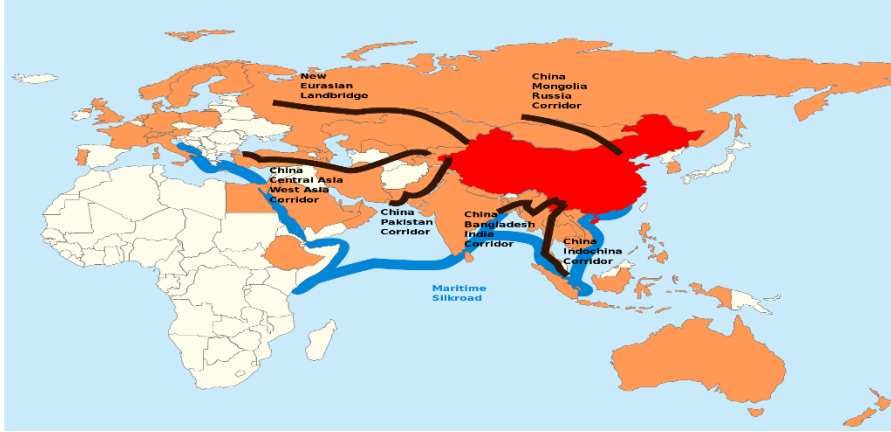
Avrupa & Orta Asya: Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çekya, Estonya, Gürcistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Hırvatistan, İtalya, Kazakistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Kırgızistan Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Moldova, Özbekistan, Polonya, Portekiz, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna, Yunanistan.

Sahra Altı Afrika: Angola, Botsvana, Burundi, Çad, Ekvator Ginesi, Eritre, Etiyopya, Fildişi Sahili, Gabon, Gambiya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Güney Afrika, Güney Sudan, Kenya, Kabo Verde, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Lesotho, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Moritanya, Mozambik, Namibya, Nijerya, Ruanda, Seyşeller, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Togo, Uganda, Zambiya, Zimbabve.

Ortadoğu & Kuzey Afrika: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Cibuti, Fas, Irak, İran, Katar, Kuveyt, Lübnan, Libya, Malta, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Umman, Yemen.

Latin Amerika & Karayipler: Antigua ve Barbuda, Arjantin, Barbados, Bolivya, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Grenada, Guyana, Jamaika, Kosta Rika, Küba, Nikaragua, Panama, Peru, Surinam, Şili, Trinidad ve Tobago, Uruguay, Venezuela.

Doğu Asya & Pasifik: Brunei, Cook Adaları, Doğu Timor, Endonezya, Fiji, Filipinler, Güney Kore, Kribati, Kamboçya, LAOS, Malezya, Mikronezya, Moğolistan, Myanmar, Niue, Papua Yeni Gine, Samoa, Singapur, Solomon Adaları, Tayland, Tonga, Vanuatu, Vietnam, Yeni Zelanda.

Görsel 1: Kuşak ve Yol Girişimi Haritası (Belt And Road Initiative Map, 2023)

Kuşak ve Yol Girişimi'ne Dahil Olma Sürecindeki Devletler

Kuşak ve Yol Girişimi'ne dahil olma sürecindeki devletler, girişimle ilgilenen ve katılımı düşünen ülkelerdir. Bu ülkeler, girişimin potansiyel faydalarını değerlendirmekte ve katılım konusunda çalışmalar yapmaktadır. Kuşak ve Yol Girişimi, katılımı teşvik etmek ve girişime daha fazla ülkenin dahil olmasını sağlamak amacıyla aktif bir şekilde tanıtılmaktadır. Bu girişime katılmayı düşünen ülkeler, ekonomik, ticari ve altyapı projelerinin avantajlarından faydalanmayı hedeflemektedirler. Bu nedenle, Kuşak ve Yol Girişimi'ne dahil olma sürecindeki devletler, girişimin potansiyel etkilerini ve

avantajlarını dikkate almaktadır. Bu ülkeler, girişime katılımlarıyla bölgesel ve küresel işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Avrupa & Orta Asya: Avusturya, Romanya, Rusya, Romanya.

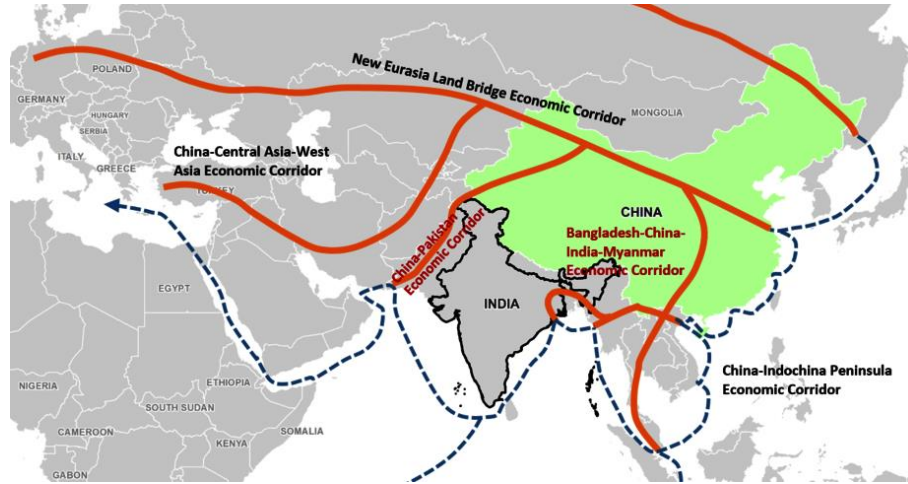
Afrika: Benin, Kongo Cumhuriyeti, Komorlar, Nijer

Kuşak ve Yol Girişimi Yatırımları

Söz konusu girişim içerisinde farklı ekonomik koridorlar da bulundurmaktadır. Bu koridorlar farklı ülkelerden geçmektedir ve farklı güzergahlara sahiptir. Nitekim bu koridorlar ana Kuşak ve Yol Girişimi'nin birer kollarıdır ve her birinin kendi içerisinde geçtiği güzergahlara göre ayrı bir önemi vardır.

Çin, 1978 yılında Deng Şiaoping ile başlattığı dışa açılma politikasıyla birlikte çok daha küresel bir vizyon benimsemeye başlamış ve özellikle geliştirilen bu politika, ekonomik açıdan güçlenmeye odaklanmıştır. Dışa açılma politikası, Çin ekonomisinin hızla büyümesine yol açmış ve bu büyüme, 2000'li yıllarda somut sonuçlar vermiştir (Fouré, Bénassy-Quéré, & Fontagné, 2010).

Buna ek olarak, birçok analist ve akademisyen, Çin'in 2050 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) geçerek dünyanın en büyük ekonomisi olacağını tahmin etmektedir. (Economist, 2023) Bu büyüme, Pekin ile Washington arasında büyük bir küresel rekabet yaratmıştır. İki ülke arasındaki rekabet, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik boyutlarda önem taşımaktadır. Bu rekabetin önemli bir bileşeni ise Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile uluslararası arenada göze çarpmaktadır.

Görsel 2: Kuşak ve Yol Girişimi Ekonomik Koridorları (All roads lead to Beijing, 2023)

Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomi Koridoru (CMREC)

Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomi Koridoru (CMREC), bölgenin üç önemli ve lider aktörü tarafından onaylanması nedeniyle oldukça kritik ve stratejik bir öneme sahiptir. Bu koridor, 11 Eylül 2014 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleşen Çin-Rusya-Moğolistan Zirvesi'nde Çin Devlet Başkanı Şi Cinping tarafından önerilmiştir (Soni, 2018).

Şi Cinqing'in işbirlikleri geliştirme ve yeni ekonomik koridorlar inşa etme önerisi, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Moğolistan Devlet Başkanı Tsakhiagiin Elbegdorj tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Bu, projenin hayata geçirilmesi için önemli bir adım olarak kabul edilmiştir (Genç, 2019).

CMREC, coğrafi olarak büyük bir alanı kapsamaktadır. Başlangıç noktası Çin'in kuzeyindeki Pekin-Tianjin-Hebei üçgenidir ve bu noktadan itibaren Hohhot üzerinden Rusya'ya doğru uzanmaktadır. CMREC iki temel güzergahı içermektedir. Bu güzergahlar Çin'in önemli şehirlerinden geçerek Rusya sınırına ulaşmaktadır. Bu koridor, bölgesel ve küresel ticaretin artırılması ve bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. CMREC, bölgedeki ülkeler arasında ekonomik bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bu koridor bölgesel ve küresel stratejik öneme sahip bir girişim olarak kabul edilmektedir ve katılımcı ülkeler arasında işbirliği ve ticaretin artırılmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, CMREC, bölgesel istikrarı ve ekonomik büyümeyi teşvik etmeye yönelik önemli bir girişim olarak öne çıkmaktadır (Taldybayeva, 2019).

Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (NELBEC)

Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunları, "Şanghay Beşlisi" adı altında yapılan devlet başkanları zirvesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu bölgesel işbirliği ve diplomatik başarılar, Çin'in küresel etkisini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Kazakistan ile Çin arasındaki sınır sorununun çözülmesi, bu iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmekte ve bölgesel istikrarı teşvik etmektedir (Erol, 2004).

Ancak Çin'in etkisi sadece siyasi çözümlerle sınırlı kalmamıştır. Çin'in kıyı kentleri Lianyungang ve Rizhao'dan, Hollanda'nın Rotterdam ve Belçika'nın Anvers kentine kadar uzanan 11.800 kilometrelik bir demiryolu bağlantısı da büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu koridor, Kazakistan, Rusya, Belarus, Polonya ve Almanya gibi önemli ülkelerin üzerinden geçerek otuzdan fazla ülkeyi kapsamaktadır ve bu demiryolu güzergahı Yeni Avrasya Kara Köprüsü üzerinde bulunmaktadır. (Sarwar, 2018).

Çin ile Avrupa arasındaki ticareti hızlandırmak amacıyla kullanılan bu güzergah, Belarus üzerinden geçerek yüklerin Kazakistan, Rusya, Belarus ve Polonya aracılığıyla Çin ile Almanya arasında çok daha hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamaktadır. Geleneksel deniz yolu taşımacılığına kıyasla daha hızlı ve verimli bir seçenek sunan bu demiryolu, Çin'in yumuşak gücünün ekonomik ve ticari boyutunu da vurgulamaktadır.

Özellikle, bu demiryolu güzergahı Yeni Avrasya Kara Köprüsü üzerinde bulunmaktadır ve Çin ile Avrupa arasındaki ticareti hızlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu güzergah, Belarus üzerinden geçerek yüklerin Kazakistan, Rusya, Belarus ve Polonya aracılığıyla Çin ile Almanya arasında çok daha hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamaktadır (Sarwar, 2018). Bu, geleneksel deniz yolu taşımacılığına kıyasla daha hızlı ve verimli bir seçenek sunmaktadır.

Bu demiryolu bağlantısı, bölgesel ve küresel ticaretin artırılmasına katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Aynı zamanda, bu koridorun kullanılması, lojistik maliyetleri azaltırken çevre dostu bir ulaşım alternatifi sunmaktadır. Bu nedenle, Çin'den

Avrupa'ya uzanan bu demiryolu bağlantısı, ticaret ve ekonomik işbirliği açısından büyük bir öneme sahiptir (Sarwar, 2018).

Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomi Kuşağı (CCWAEC)

Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC), Çin'in Arap Yarımadası da dahil olmak üzere geniş bir coğrafi alanı kapsayan ve Orta Asya ile Batı Asya arasındaki güzergahlara referans veren önemli bir yapı sunmaktadır. Bu koridor, toplamda on yedi Asya ülkesine ulaşabilme potansiyeline sahiptir ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin Avrupa'ya uzanan ikinci ayağı olarak kabul edilmektedir (Fulton, 2016).

CCWAEC, antik İpek Yolu güzergâhını takip eden bir dizi altyapı projesi ile Çin'i Akdeniz ve Basra Körfezi gibi stratejik bölgelere bağlama amacını taşımaktadır (Sorin-George ve Catalin, (2018). Bu, bölgesel ve küresel ticaretin artırılmasını, ekonomik işbirliğini teşvik etmeyi ve enerji kaynaklarına erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing, 5 Haziran 2014 tarihinde bu koridorun temel unsurlarını belirlemiş ve yatırım, enerji, ticaret ve altyapı gibi öncelikli işbirliği alanlarını önermiştir. Bu ağ, Çin'in Xinjiang Eyaleti'nden başlayarak Orta Asya'yı da içine almakta ve İran ile Suudi Arabistan gibi önemli ülkeleri de içermektedir (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2014).

Bu koridor bölgesel istikrarı teşvik ederken beraberinde ekonomik büyümeyi de desteklemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu bölgedeki ülkeler arasında daha yakın işbirliği ve bağlantıları teşvik ederek enerji kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılmasına katkı sağlamaktadır. CCWAEC, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir rol üstlenmesini yansıtan stratejik bir girişimdir (Decker, 2018).

Çin-Pakistan Ekonomi Koridoru (CPEC)

Çin Başbakanı Li Keqiang'ın 2013 yılında Pakistan ve Hindistan'a yaptığı ziyaretler, Çin'in bölgesel ekonomik koridorları oluşturma önerilerini içermiştir. Bu öneriler, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) ve Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomi Koridoru (BCIMEC) gibi büyük altyapı projelerini içermektedir (Sahoo & Bhunia, 2014).

Özellikle CPEC, Çin'in kuzeybatısındaki Sincan eyaletinden Pakistan'ın Gwadar limanına kadar uzanan yaklaşık 3.000 kilometrelik bir yol ağı ve altyapı projesini içermektedir. Bu proje, Çin'in ekonomik altyapı ihtiyaçlarını karşılamak ve özellikle enerji üretim tesislerini sağlamak amacıyla Pakistan ile işbirliği yapmayı hedeflemektedir. CPEC, Çin'in enerji kaynaklarına erişimini kolaylaştırırken, Pakistan'ın altyapı geliştirme ve ekonomik büyümeyi teşvik etme çabalarına büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu koridor, Çin'in Batı Asya ile daha yakın ticaret ve bağlantılar kurmasına da olanak tanırken, bölgesel işbirliğini teşvik etmek amacıyla önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde, BCIMEC de bölgesel işbirliği ve altyapı projelerinin bir parçası olarak Çin'in Güney ve Güneydoğu Asya ile daha yakın ilişkiler kurmasını amaçlayan bir girişimdir. Bu projeler, Çin'in bölgesel ve küresel ekonomik entegrasyonunu destekleyen stratejik adımları temsil etmektedir (Akber, 2015).

Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC), iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın merkezinde yer almaktadır. CPEC, 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing ve

Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif arasında imzalanan bir anlaşmayla başlatılmıştır. Proje, Pakistan'ın Gvadar Limanı'nı Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne bağlayan ve çeşitli altyapı projelerini içeren geniş kapsamlı bir girişimdir (Abid ve Ashfaq, 2015). Bahsi geçen koridor, Güney Asya'da önemli bir rol oynamaktadır. Bu koridor, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nin kritik bir parçasıdır. Aynı zamanda Çin-Pakistan ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Güney Asya, tarihsel olarak hegemonya mücadelelerine sahne olmuştur. Pakistan da bölgedeki emperyal stratejilerin kesişme noktası olarak görülmektedir. Çin'le ilişkileri oldukça iyi olan Pakistan, Kuşak ve Yol Girişimi'ni güçlü bir şekilde desteklemektedir. CPEC, bölgenin az gelişmişlik koşullarını hafifletmek ve enerji açığını gidermek için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu koridor, altyapı yatırımları ve endüstri merkezleri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Altyapı projeleri, ticari uygulanabilirlik ilkesi doğrultusunda hayata geçirilmektedir. Ayrıca, özel ekonomik bölgelerin oluşturulmasıyla Pakistan'ın dünyayla ekonomik bağlarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. CPEC, Güney Asya'da yeni bir jeopolitik dönemi başlatmaktadır (Gökten, 2019).

CPEC, ikili ülke arasındaki stratejik ortaklığın önemli bir yansımasıdır. Pakistan'ın ekonomik kalkınmasını ve bölgesel bağlantılarını güçlendirmeyi hedefleyen proje, 2023 yılının Temmuz ayı itibarıyla "10. Yılı" doldurmuştur (Global Times 2023). Projenin başarıya ulaşabilmesi için yukarıda sayılan zorlukların üstesinden gelinmesi ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenmesi oldukça önemlidir.

Pakistan'ın enerji açığının giderilmesi önemli bir husustur. Bu nedenle CPEC, Pakistan'ın enerji açığını gidermek adına önemli bir potansiyele sahiptir. Enerji projeleri, özellikle kömür, hidro, güneş ve rüzgâr enerjisi projeleri Pakistan'ın enerji ihtiyacını karşılamak için tasarlanmıştır. Ayrıca Pakistan'ın altyapı geliştirmeleri de önem arz etmektedir. Bu nedenle CPEC, Pakistan'ın altyapısını geliştirmek için önemli yatırımlar içermektedir. Kara ve demir yolu, petrol, gaz ve bilgi iletişim altyapıları gibi projeler, ülkenin ulaşım ve iletişim ağını güçlendirmektedir.

CPEC projesinin toplam yatırım miktarı yaklaşık olarak 50 milyar dolar civarındadır. Bu yatırım, özellikle Çin'in batısındaki Sincan eyaletinin Himalayalardaki kara bağlantılarını Arap Denizi'yle birleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. CPEC, geniş bir altyapı ağı içermektedir ve yaklaşık 3.000 kilometrelik bir yol ağından, Pakistan'daki Gvadar Limanı'na kadar uzanan demiryolu hattına ve iki ülke arasındaki bir petrol boru hattına kadar çeşitli bileşenleri kapsamaktadır. Bu altyapı projeleri, bölgesel ticareti kolaylaştırmayı, lojistik maliyetleri azaltmayı ve enerji kaynaklarına erişimi artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca, CPEC çerçevesinde güneş enerjisi ve hidroelektrik santrali yapımına da yatırımlar yapılmaktadır. Bu, enerji üretim kapasitesini artırarak Pakistan'ın enerji ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. CPEC, Çin ve Pakistan arasındaki stratejik işbirliğini güçlendirmenin yanı sıra bölgesel işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan büyük bir altyapı projesi olarak kabul edilmektedir. Bu proje, iki ülke arasındaki ticareti artırırken bölgesel kalkınmaya da katkı sağlamaktadır (Derruder, 2018).

Ayrıca CPEC'in eğitim, sağlık ve konut gibi sosyal refahın üç boyutu üzerindeki etkisi de dikkate değerdir. Eğitimde %3.85, sağlıkta %4.74 ve konutta %8.6 oranında bir büyüme öngörülmektedir. Bu da Pakistan'daki yaşam standartlarında önemli bir artış anlamına gelmektedir. CPEC projelerinin en fazla etkilediği bölgeler arasında Belucistan,

Sind ve Pencab yer almaktadır. Bu bölgelerdeki yoksulluk ve işsizlik oranları, ayrıca insanların yaşam kalitesi diğer bölgelere kıyasla önemli ölçüde iyileşecektir. Ayrıca, eğitim sektörünün yeniden yapılandırılması ve bölgesel istikrarın sağlanması da önemli bir zorluktur. Projenin Pakistan tarafında başarılı olması için ekonomik büyüme ve istikrarın yanında eğitimde yapılandırmanın sağlanması gerekmektedir (Haq ve Farooq, 2016).

Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomi Koridoru (BCIMEC)

Söz konusu ekonomik koridor, Çin Başbakanı Li Keqiang'ın Pakistan ve Hindistan ziyaretlerindeki önerileri doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Bu koridor, Çin'in güneybatısındaki Kunming şehrini Myanmar'ın Mandalay şehri, Bangladeş'in başkenti Dakka ve Hindistan'ın Batı Bengal Eyaleti'nin başkenti Kalküta ile bağlantı yolları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu girişimin temel amacı, ticaret, yatırım, altyapı, sermaye ve toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmektir (Sahoo & Bhunia, 2014).

Bu alandaki iş birliği, bölgenin kalkınmasına önemli katkılarda bulunurken, aynı zamanda projeye dahil olan ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmektedir. Bu koridor, bölgesel ve küresel ticareti teşvik ederken, altyapıyı geliştirerek lojistik maliyetleri azaltmaya yardımcı olmaktadır. BCIMEC özellikle Bangladeş ve Myanmar gibi ülkeler için ekonomik fırsatlar sunmanın yanı sıra, dış kaynaklara ihtiyaç duyan ülkeler için de önemli sermaye yatırımları sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. (Uddin, 2023) Bu koridor, bölgesel işbirliği ve entegrasyonu teşvik eden önemli bir inisiyatifdir ve bölgedeki ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çin-Hindiçini Bölgesi Ekonomi Koridoru (CICPEC)

Çin-Hindiçini Bölgesi Ekonomi Koridoru (CICPEC), ilk olarak Çin Başbakanı Li Keqiang tarafından 2014 yılının sonunda Bangkok'ta düzenlenen Büyük Mekong Alt Bölgesel Ekonomik İş birliği Zirvesi Beşinci Liderler Toplantısı'nda önerilmiştir. Bu zirvede, kapsamlı bir ulaşım ağı kurulması ve sanayi alanlarında işbirliği yapılması gibi hedefler öngörülmüştür. Li, bu projeler için iş birlikleri kurma ve fon yaratma konularına da vurgu yapmıştır. Ayrıca, sürdürülebilir ve koordineli bir şekilde sosyo-ekonomik gelişmeyi teşvik etmenin önemi üzerinde durulmuştur (The State Council Information Office The People's Republic of China, 2020).

Bu önerinin ardından, 26 Mayıs 2016 tarihinde Güneydoğu Asya ülkeleri ile Kuşak ve Yol Girişimi perspektifinde başka bir anlaşma imzalanmıştır. CICPEC'in temel amacı, Çin'i, Hindiçini Yarımadası'nda bulunan ASEAN ülkeleri ile birleştirerek Çin ile ASEAN ülkeleri arasındaki ticareti ve iş birliğini artırmaktır. Bahse konu olan bu proje, bölgesel işbirliği ve entegrasyonun bir parçası olarak büyük bir öneme sahiptir ve bölgedeki ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemektedir (Decker, 2018).

Çin-Myanmar Ekonomi Koridoru (ÇMEK)

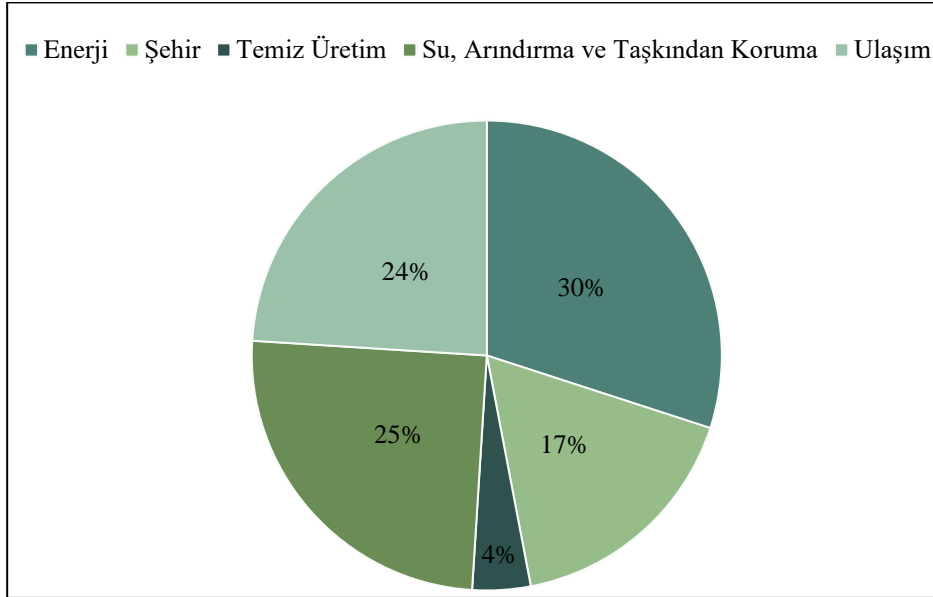
Çin-Myanmar Ekonomi Koridoru (ÇMEK), Çin'in Myanmar'a ait olan Kyaukpyu Limanı'na erişmeyi hedeflediği bir proje olarak ön plana çıkmaktadır. Bu proje sayesinde Çin, Bengal Körfezi'nde bulunan mavi ekonomik koridora erişebilme potansiyeline sahip olacaktır. Ayrıca, ÇMEK projesi, Hindistan ile yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle belirsizliği sürmekte olan Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (CIPEC) Koridoru'na alternatif bir yol sunma amacını taşımaktadır ((Bian, Li, Nan, Lei, & Zhang, 2022).

Bu projenin ayrıca Malakka Boğazı'nın stratejik önemini azaltma potansiyeli bulunmaktadır. Çin, Malakka Boğazı'nın daralmış sularında yaşanan güvenlik ve lojistik sorunlarına alternatif bir yol sunarak bu bölgedeki bağımlılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Çin, bu proje kapsamında Myanmar'a önerdiği 24 projeden sadece 9 tanesinin Myanmar tarafından kabul edildiğini görmüştür. Bu kabul edilen projeler arasında Kyaukpyu Özel Ekonomik Bölgesi, Kaçin ve Şan eyaletlerindeki Myitkyina, Muse ve Kanpiketi sınır ticaret bölgeleri, Singapur'un iki katı büyüklüğünde yeni bir şehir yakınında inşa edilecek olan bölge ve Muse-Mandalay Demiryolu Hattı gibi önemli projeler bulunmaktadır. Bu projeler, ÇMEK'in önemli bileşenlerini oluşturarak Çin ve Myanmar arasındaki iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. (Mark, Overland, & Vakulchuk, 2020) Stratejik konum ve inşa projelerindeki finansman kapasitesinin başarısı doğrultusunda Çin'in başarısını güvence altına alacağı söylenebilir.

Sonuç olarak, Çin, dünya çapında önemli bir güç haline gelmiştir ve Kuşak ve Yol Girişimi, bu küresel vizyonun bir sonucu olarak uluslararası ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, Pekin'in jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik gücünün artmaya devam edeceği ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin bu süreçte kritik bir rol oynayacağı öne sürülebilir.

Kuşak ve Yol Girişimi'nin Finansmanı

Kuşak ve Yol Girişimi'nin finansmanı, Çin'in 2014 yılında başlattığı İpekyolu Ekonomik Kuşağı Fonu ile desteklenmektedir. Çin, bu fona toplamda 40 milyar dolarlık bir kaynak tahsis etmiştir. Ayrıca, 2014 yılının Kasım ayında Çin, toplamda 50 milyar dolarlık bir yatırım yaparak Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurmuştur. Çin, bu projeyi finanse etmek için toplamda 1 trilyon dolar değerinde hükümet fonu ayırmıştır (Fallon, 2015).

Görsel 3: Yeni Kalkınma Bankası'nın Kredi Onaylarının Sektörlere göre Dağılımı (New Development Bank, 2023)

2020 ve 2021 yıllarında, Kuşak ve Yol Girişimi'ne önemli yatırımlar yapılmıştır. 2020 yılında projeye toplamda 60,5 milyar dolar yatırım gerçekleştirilirken, 2021 yılında da

59,5 milyar dolarlık bir yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların bir kısmı yeşil enerji ve petrol alanlarına yönlendirilmiştir. Özellikle 2021 yılında, kömür projelerine finansman sağlanmamıştır. Bu da projenin daha sürdürülebilir enerji kaynaklarına odaklandığını göstermektedir (Görsel 3). Çin, bu finansman ve yatırımlarını genellikle Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yönlendirmiş bu vesileyle de bölgelerde projenin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlanmıştır (Green Finance & Development Center, 2022).

2013 ile 2022 yılları arasında, Çin bankaları tarafından finanse edilen altyapı projelerinin toplam miktarı, projeye katılan ülkelerde yaklaşık olarak 890 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Bu büyük miktarın finansmanında en öne çıkan banka, “Asya Altyapı Yatırım Bankası” olarak bilinmektedir. Bir diğer önemli finansör banka ise Yeni Kalkınma Bankası (NDB) veya diğer adıyla BRICS Bankası’dır (Biswar, 2018).

Çin’in politika bankaları da projenin finansmanında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bankalar arasında Çin İhracat Bankası ve Çin Kalkınma Bankası bulunmaktadır. Özellikle bu iki bankanın, projenin en büyük ve en önemli finansörleri olduğu bilinmektedir. Bu bankaların, projeye kaynak sağlama konusundaki kararlılıkları ve kapasiteleri, Kuşak ve Yol Girişimi’nin uygulanmasını desteklemekte önemli bir etken olmuştur (Week in China, 2023).

Kuşak ve Yol Girişimi’nin Karşılaşması Muhtemel Sorunlar ve Eleştiriler

Asya-Pasifik Bölgesi’nin küresel rekabetin merkezi haline gelmesi, bölge devletlerinin güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu durum Pekin Yönetimi’nde söz konusu devletleri iç ve dış sorunlarının Çin’e yansiyebileceği endişesine neden olmaktadır. Bu tür bir gelişme, Kuşak ve Yol Girişimi üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. Fakat ne olursa olsun Çin, Kuşak ve Yol Girişimi ile uluslararası finansmanı etkili bir şekilde yönlendirecek donanımına sahiptir.

Ayrıca, 24 Şubat 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı (Brunk & Hakimi, 2022) ve ülkelerin ABD, Çin, Rusya ve Kuzey Kore gibi devletler arasında taraf seçme zorunluluğu, projeyi olumsuz etkileyebilir. Çin, küresel tedarik zincirinin tepesinde yer almaktadır (Shih, 2020) ve Batı ile önemli ekonomik ilişkilere sahiptir. Ukrayna Savaşı, küresel ticareti olumsuz etkilemektedir ve Pekin’in Moskova ile olumlu ilişkileri, Batı Bloğu ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle Ukrayna Savaşı’nın devam etmesi, girişimin önündeki önemli bir sorun olabilir. Kuşak ve Yol Girişimi’nin finansman kapasitesinin güçlü olması, Ukrayna Savaşı gibi küresel ticareti olumsuz etkileyen faktörlere karşı dayanıklılığını göstermektedir. Pekin’in olumlu ilişkileri, girişimin başarısını artırabilir ve bu nedenle Ukrayna Savaşı’nın devam etmesinin bu büyük projenin kararlılığını test etmektedir.

Dunford (2021), Çin’in dış yardım modeline ve kalkınma konusundaki Batı-merkezci yapıya olan tarihsel bakışı incelemektedir. Dunford, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) Kalkınma Yardımı Komitesi (DAC) aracılığıyla gerçekleşen Batı-merkezci kalkınma modeli ile Çin’in amaçları, prensipleri ve uygulamalarındaki farkları ortaya koymaktadır. Dunford’a göre Çin, ithalatçı ülkeleri daha fazla kendi başına yeten hale getirmeyi amaçlamaktadır ve yarı-sömürgecilik deneyimini yansıtmaktadır. Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) projeleri aracılığıyla borç tuzağı diplomasisine bulaştığı

iddialarına karşı temkinli olunması gerektiğini savunmaktadır. Çin'in KYG faaliyetleri ve Çin Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı'nın kuruluşu Batı düzeniyle sadece tamamlayıcı değil, aynı zamanda rekabet etme arzusuna işaret etmektedir. Fakat Çin'e karşı geliştirilen söylemler, Çin'in Batı-merkezci liberal sisteme meydan okumasının kapsamına yapısal sınırlandırmaktadır (Dunford, 2021). Bu hususta tarihsel bağlam incelendiğinde KYG'nin finansmanı ve Çin'in kalkınma modeli paralellik göstermektedir. Çin'in KYG'yi desteklemek için mobilize ettiği mali kaynaklar, kazan-kazan fikrini ön gören yardımlar, kalkınma finansmanı, ticari krediler ve özel fonlar olmak üzere toplam beş türde yatırım kaynağı bulunmaktadır. Özellikle KYG kapsamında desteklenen altyapı projeleri doğrudan yabancı yatırım hususunda ele alınmaktadır. Bu durumda Çin'in kazan-kazan işbirliği fikrince yatırımla desteklediği ülkeler ekonomik dinamikler için değerli ve inovatif fırsatlar sunmaktadır (Dunford, 2021).

Kuşak ve Yol Girişimi'nin "borç tuzağı" söyleminin yayılmasına dair, son zamanlarda önemli bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Borç diplomasisi ya da uyumsuz kalkınma olarak adlandırılan söz konusu girişimin, borç tuzağı sıfatına uygun olup olmadığı, Lai, Lin ve Sidaway (2020) tarafından 2007 finansal krizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kriz, en çok etkilenen ülkelerde on yıl süren bir kemer sıkma dönemine yol açmıştır çünkü yırtıcı kredi verme pratiği sergileyen ve bu borçları "yatırım" içine sokan bankalar, kamu fonlarıyla kurtarılmak zorunda kalmışlardır. Benzer şekilde, muhtemelen erken 1980'lerdeki "Üçüncü Dünya borç krizi", 1970'lerde Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinden ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki belirli hükümetlerden batıdaki ve Japon bankalarından büyük miktarlarda borçlanan bir on yılın ardından bir borç tuzağı haline gelmiştir. Söz konusu ülkeler 1980'lerdeki ekonomik durgunluk ve faiz oranı artışlarının ardından faizleri ödeyemez hale gelmiş ve kredilere iflas etmeye başlamışlardır. Bu hususta yapısal uyum getirilmiş ve Bretton Woods kuruluşları tarafından tanımlanan neoliberalizme olan güveni pekiştirmiştir (Lai, ve diğ., 2020).

Girişimde yer alan bazı gelişmemiş ülkelerin düşük kredi notlarına sahip olmaları, Çin'den aldıkları kredileri ödemediği sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durum da Çin'in finansal olarak olumsuz etkilenme potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin yaşayabileceği maddi sorunlar politik olarak Çin karşıtlığına yol açabilecek bir dinamik oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Dahası, projede yer alan Orta Doğu ülkelerinin birçoğunun istikrarsız bir yapıya sahip olması, girişim için riskli bir durum yaratabilir. Bu nedenle bu tür güvenlik ve istikrarsızlık sorunları, girişimin başarısını etkileyebilir. Fakat bu gibi olumsuzluklar Kuşak ve Yol Girişimi'nin adaptasyon yeteneğini gösterme fırsatı sunmaktadır. Girişim, gelişmekte olan ülkelerin finansal sorunlarını ele almak için esnek ve işbirlikçi yaklaşımlar benimseyerek, bu ülkelerin kredi notlarını artırma potansiyeline sahip olabilir. Bu hususta bahsi geçen ülkelerin finansal sorunları, Çin'in finansal sağlığını tehdit etmek yerine daha fazla işbirliği fırsatlarına dönüşebilir. Ayrıca, Orta Doğu'daki istikrarsızlık sorunları, Çin'in bu bölgedeki yatırımlarını daha dikkatli bir şekilde yönlendirmesine ve bu ülkelerle işbirliğini sürdürebilmesine yardımcı olabilir. Bu şekilde, girişimin başarısı için güvenlik ve istikrarsızlık sorunlarına uygun çözümler bulunabilir.

Sonuç ve Bulgular

Kuşak ve Yol Girişimi, dünya genelinde önemli bir girişim olarak kabul edilen ve sadece ticari değil, aynı zamanda kültürel, askeri ve stratejik açılardan büyük bir etki potansiyeli taşıyan bir girişimdir. Bu girişim, tarihsel olarak İpek Yolu'nun canlandırılması amacını taşımakla birlikte, basitçe tarihi bir ticaret yolunun yeniden canlandırılmasından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in uluslararası arenada finansal nüfuzunu artırmayı, uluslararası prestijini yükseltmeyi ve küresel imajını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Girişim, Çin'in ekonomik büyümesini sürdürmesine ve uluslararası ticaretin merkezine yerleşmesine olanak tanırken, aynı zamanda Çin'in askeri ve stratejik pozisyonunu da güçlendirmektedir. Yeniden canlandırılan İpek Yolu güzergahları, Çin'e hem kara hem de deniz yoluyla dünya genelinde daha etkin bir erişim sağlamaktadır. Bu da Çin'in jeopolitik etkinliğini artırırken uluslararası ilişkilerde daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanımaktadır.

Kuşak ve Yol Girişimi aynı zamanda kültürel bir etkileşim platformu olarak da işlev görmektedir. Proje, farklı kültürler arasında daha fazla etkileşim ve paylaşımı teşvik ederek, kültürel anlamda zenginleşmeye ve insanlar arasında daha yakın ilişkilere yol açabilir. Bu, küresel çapta bir anlayış ve işbirliği ortamı oluşturabilir.

Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in küresel düzeyde liderlik rolünü pekiştirmeyi, ekonomik büyümesini sürdürmeyi ve dünya genelinde daha fazla etkileşim ve işbirliği sağlamayı hedeflemektedir. Bu girişim, sadece ticaret yollarını canlandırmakla kalmamakta aynı zamanda kültürel, askeri ve stratejik boyutlarda dünya genelinde büyük bir etkiye sahip olabilecek kapsamlı bir küresel girişim olarak dikkat çekmektedir. Bu girişim, tarihsel olarak İpek Yolu'nun canlandırılmasını hedeflemesiyle başlayarak, Çin'in küresel liderlik rolünü pekiştirme, ekonomik büyümeyi sürdürme ve dünya genelinde daha fazla etkileşim ve işbirliği sağlama amacını içerisinde barındırmaktadır.

Girişimin en önemli sonuçlarından biri, Çin'in uluslararası finansal nüfuzunu artırmasıdır. Kuşak ve Yol Girişimi, birçok ülkeye yatırım yapma ve altyapı projelerini finanse etme fırsatları sunmaktadır. Bu da Çin'in ekonomik etkinliğini artırmaktadır.

Ayrıca, girişimin askeri ve stratejik boyutları da dikkate değerdir. Yeniden canlandırılan İpek Yolu güzergahları, Çin'e kara ve deniz yoluyla dünya genelinde daha etkin bir erişim sağlamaktadır. Bu da Çin'in jeopolitik konumunu güçlendirmekte ve uluslararası ilişkilerde daha fazla ağırlık taşımasına yardımcı olur.

Kuşak ve Yol Girişimi aynı zamanda kültürel anlamda da önemli etkiler yaratmaktadır. Farklı kültürler arasında daha fazla etkileşim ve paylaşım teşvik edilerek, kültürel zenginliklerin birbirine aktarılması ve insanlar arasında daha yakın ilişkilerin geliştirilmesi mümkün hale gelmektedir.

Kaynaklar

Abid, M., & Ashfaq, A. (2015). CPEC: Challenges and opportunities for Pakistan. *Journal of Pakistan Vision*, 16(2), 142-169.

- Akber, A. L. I. (2015). China Pakistan Economic Corridor (CPEC): Prospects and challenges for regional integration. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 7(1), 1-15.
- Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi . *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* , 9 (1) , 65-96 . DOI: 10.20493/birtop.558276
- “All roads lead to Beijing”, *IPS Journal*, <https://www.ips-journal.eu/regions/asia/all-roads-lead-to-beijing-2111/>, (Erişim Tarihi: 07.10.2023).
- “Belt And Road Initiative Map”, *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Belt_and_Road_Initiative, (Erişim Tarihi: 07.10.2023)
- Bian, J., Li, A., Nan, X., Lei, G., & Zhang, Z. (2022). Dataset of the mountain green cover index (SDG15. 4.2) over the economic corridors of the Belt and Road Initiative for 2010-2019. *Big Earth Data*, 6(1), 77-89.
- Biswas, R. (2018). China's Belt and Road Initiative. In: *Emerging Markets Megatrends*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78123-5_6
- Bocutoğlu E. (2017). Çin'in “Bir Kuşak-Bir Yol” Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler, *Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies*, 265-270.
- Brief: China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2021* (2022). Green Finance & Development Center. <https://greenfdc.org/brief-china-belt-and-road-initiative-bri-investment-report-2021/>
- Brunk, I. W., & Hakimi, M. (2022). Russia, Ukraine, and the future world order. *American Journal of International Law*, 116(4), 687-697.
- Chan, V. C., Hui, Y. F., Hui, D., & Vafadari, K. (2023). *Heritage Conservation and China's Belt and Road Initiative*. Taylor & Francis.
- Cheng, L. K. (2016). Three questions on China's “Belt and Road Initiative.” *China Economic Review*, 40, 309–313. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2016.07.008>
- China and Pakistan celebrate 10th anniversary of CPEC, laud benefits. (2023). *Global Times*. <https://www.globaltimes.cn/page/202307/1295392.shtml>
- China overtakes Japan as world's second-biggest economy. (14 Şubat, 2011). *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/business-12427321>
- Chinese premier arrives in Thailand for GMS meeting[1]- Chinadaily.com.cn*. (19 Aralık 2014). https://www.chinadaily.com.cn/world/2014livisitkst/2014-12/19/content_19123648.htm.
- Cibulka F., Ganesan N., Aiyara T., & Lim T. W., (2019), *China and Southeast Asia in The Xi Jinping Era*. Lexington Books.
- Countries of the Belt and Road Initiative*, (2023). Green Finance & Development Center, <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>
- Decker V. D., (2018). *The Geoeconomics Behind The Belt and Road Initiative How the Bri Is Shaping A New Geoeconomic Order*, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.

- Derruder B., (2018). *Connectivity Along Overland Corridors of the Belt and Road Initiative*, World Bank Group, 1-73.
- Dunford, M. (2021). China's Belt and Road Initiative and its Implications for Global Development. *ACTA VIA SERICA*, 6(1), 91–118.
- Erol, M. S. (2004). Orta Asya'da Güvenlik Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1), 85-112.
- Erol, M. S. & Koyuncu, M. C. (2022). Çin'in İnci Dizisi Stratejisi . *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* , 6 (1) , 41-66.
- Fallon, T. (2015). The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia. *American Foreign Policy Interests*, 37(3), 140-147. DOI: 10.1080/10803920.2015.1056682.
- Foure, J., Benassy-Quere, A., & Fontagne, L. (2010). *The world economy in 2050: a tentative picture*. Paris: CEPIL.
- Full text: Constitution of Communist Party of China (14 Kasım 2012), *China.org.cn*. http://www.china.org.cn/china/18th_cpc_congress/2012-11/16/content_27138030.html
- Fulton, J. (2016, November). An analysis of two corridors in China's one belt one road initiative: China-Pakistan and China Central-West Asia. In *Proceedings of International Conference on Inter-Regional Connectivity: South Asia and Central Asia* (pp. 43-49).
- Genç A., (2019), Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Çin, s.19-44., *Bir Kuşak Bir Yol Projesi Kavramlar, Aktörler, Uygulamalar*, (Der.: Serdar Yılmaz) Astana Yayınları, Ankara.
- Gharayagh-Zandi D., (2018) "Iran's Perspective on Europe, Iran and Turkey Triangular Interdependencies: Based on BRI Initiative", *International Symposium on China's West Asian Strategies and Belt and Road Initiative-BRI*, Ankara.
- Gökten, K. (2019). Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği. *Fiscaoeconomia*, 3(1), 160.
- Haq, R., & Farooq, N. (2016, 13-15 Aralık). Impact of CPEC on Social Welfare in Pakistan: A District Level Analysis. *32nd Annual General Meeting and Conference*, Munich.
- How is Belt and Road being funded?, (2023). *Week in China*. <https://www.weekinchina.com/chapter/belt-and-road/how-is-belt-and-road-being-funded/>
- Hung, H. (2008). Rise of China and the global overaccumulation crisis. *Review of International Political Economy*, 15(2), 149-179. DOI: 10.1080/09692290701869654.
- International Bank Association. (2023). *Finance: Bank Collapses Revive Uncomfortable Memories of 2008 Financial Crisis*. <https://www.ibanet.org/bank-collapse-memories-2008-financial-crisis>.
- Jash, A. (2016). China's 'One Belt, One Road': A Roadmap to 'Chinese Dream'? *IndraStra Global* (2), 2016.
- Johnston, L. A. (2018). The Belt and Road Initiative: What is in it for China? *Asia & the Pacific Policy Studies*, 6(1), 40–58. <https://doi.org/10.1002/app5.265>

- Lai, K. P. Y., Lin, S., & Sidaway, J. D. (2020). Financing the Belt and Road Initiative (BRI): Research agendas beyond the “debt-trap” discourse. *Eurasian Geography and Economics*. <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1726787>
- Lin, J. Y., & Wang, Y. (2017). Development beyond aid: Utilizing comparative advantage in the Belt and Road Initiative to achieve win-win 68-1(2).
- List of countries that have signed a joint “Belt and Road” cooperation document with China. (2023). *Belt and Road Portal*. <https://www.yidaiyilu.gov.cn/p/77298.html>
- Mark, S., Overland, I., & Vakulchuk, R. (2020). Sharing the spoils: Winners and losers in the Belt and Road Initiative in Myanmar. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 39(3), 381-404.
- Mcbride, J. (3 Şubat 2023). China’s Massive Belt and Road Initiative. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/background/chinas-massive-belt-and-road-initiative>.
- Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. (2021) “*Report on the Findings and Recommendations from the Meetings of the Advisory Council of the Belt and Road Forum for International Cooperation in 2019 and 2020*”. <https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbxw/202112/P020211218394332617729.pdf>.
- New Development Bank. (2023). Capital Structure & Subscription. *New Development Bank*. <https://www.ndb.int/about-ndb/shareholding/>
- Premier Li Keqiang Holds Talks with Pakistani President Asif Ali Zardari and Interim Prime Minister Mir Hazar Khan Khoso, Stressing Consolidation of China-Pakistan Traditional Friendship and Promotion of Comprehensive Practical Cooperation. (n.d.). Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/gjhdq_665435/2675_665437/2757_663518/2759_663522/201305/t20130524_520146.html
- Sacks. (24 Mart 2021). Countries in China’s Belt and Road Initiative: Who’s In And Who’s Out. *Council of Foreign Relations*. Retrieved March 2, 2023, from <https://www.cfr.org/blog/countries-chinas-belt-and-road-initiative-whos-and-whos-out>
- Sahoo, P., & Bhunia, A. (28 Nisan 2014). BCIM Corridor a game changer for South Asian trade | East Asia Forum. *East Asia Forum*. <https://www.easiaforum.org/2014/07/18/bcim-corridor-a-game-changer-for-south-asian-trade/>
- Sarwar, F. (2018). China’s One Belt and One Road: Implications of ‘New Eurasian Land Bridge’ on Global Power Play in the Region. *NUST Journal of International Peace and Stability*.
- Shambaugh, D. (2016). Çin küreselleşme yolunda: kısmi güç. (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Shih, W. C. (2020). Global supply chains in a post-pandemic world. *Harvard Business Review*, 98(5), 82-89.

- Soni, S.K. (2018). China–Mongolia–Russia Economic Corridor: Opportunities and Challenges. İçinde: Deepak, B. (Editör) *China's Global Rebalancing and the New Silk Road*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5972-8_9
- Sorin-George, T., & Cătălin, G. (2018). Chinese economic pragmatism: The belt and road initiative. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 18(2), 70-74.
- Taldybayeva, D. (2019). *Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru: Tarafların Menfaatleri*. Akhmet Yassawi Üniversitesi ERI Haftalık Bülten, (195).
- The 18th National Congress of the Communist Party of China (2012). *China.org.cn*. http://www.china.org.cn/china/18th_cpc_congress/node_7167318.htm
- The 50 largest economies in the world. (n.d.). *Worlddata.info*. <https://www.worlddata.info/largest-economies.php>
- Uddin, S. S. (2023). 9 Bangladesh and the Belt and Road Initiative. *China and Eurasian Powers in a Multipolar World Order 2.0: Security, Diplomacy, Economy and Cyberspace*.
- Üngör, Ç. (2023). Chinese Vaccine Diplomacy in the Eastern Mediterranean: Continuities and Rupture in Beijing's Soft Power Prospects. *Contemporary Review of the Middle East*, 10(1), 62-83. <https://doi.org/10.1177/23477989221143276>
- Wang, Y., & Liu, X. (2019). Is The Belt and Road Initiative A Chinese Geo-Political Strategy? *Asian Affairs*, 50(2), 260–267. <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1602388>
- Wang, C., Lim, M. K., Zhang, X., Zhao, L., & Lee, P. T. W. (2020, April). Railway and road infrastructure in the Belt and Road Initiative countries: Estimating the impact of transport infrastructure on economic growth. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 134, 288–307. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.02.009>
- What are six economic corridors under Belt and Road Initiative?* (2020). The State Council Information Office The People's Republic of China. http://english.scio.gov.cn/beltandroad/2020-08/04/content_76345602.htm
- Xi Jinping Attends Opening Ceremony of Sixth Ministerial Conference of China-Arab States Cooperation Forum and Delivers Important Speech Stressing to Promote Silk Road Spirit and Deepen China-Arab Cooperation*. (2014). Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. https://www.fmprc.gov.cn/eng/gjhdq_665435/2913_665441/2858_663706/2860_663710/201406/t20140609_533940.html
- Zhou, S., & Hu, A. (2021). *China: Surpassing the "Middle Income Trap"* (s. 218). Springer Nature.
- ”一带一路”与对外开放新模式. (20 Eylül 2014). https://finance.ifeng.com/a/20140920/13130977_0.shtml.

Structured Abstract

The Belt and Road Initiative (BRI), introduced by Chinese President Xi Jinping in 2013, represents a significant shift in China's foreign policy and economic strategy. Emerging as a response to the need for a more cohesive and comprehensive approach to China's relations with neighboring countries, the BRI has evolved into a cornerstone of China's regional and global cooperation efforts. This structured abstract examines the historical context and development of the Belt and Road Initiative, highlighting its significance in China's diplomatic and economic strategies.

The Beijing government advocates for peace, inclusiveness, transparency, mutual benefit, and learning within the framework of the BRI. This project primarily aims to foster cooperation in various domains by embracing political trust, economic integrity, and cultural inclusivity. The BRI seeks to create a society where both responsibilities and interests are shared. In this context, the project aims to enhance mutual trust, understanding, and sharing in the context of reciprocity, emphasizing its goal of establishing a path to peace within the framework of the win-win principle. These core values ensure that the BRI is not merely an economic endeavor but also a symbol of regional and global cooperation. The project is shaped in alignment with the principles advocated by China in international relations and aims to promote regional development and cultural interaction. This underscores that the project considers not only economic gains but also political and social outcomes.

China's Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road initiatives represent significant endeavors aimed at uniting geographically distant regions. These projects seek to connect China with Central Asia, Russia, and Europe, while simultaneously linking Beijing to South Asia through the Central Asia-West Asia corridor. One of the routes of the 21st Century Maritime Silk Road extends from the South China Sea, through the Indian Ocean, toward Europe along China's coast. Another route follows the South China Sea route to reach the South Pacific from China's coast. These projects aim to create a vast network of connectivity stretching across Asia, Europe, and Africa by enhancing both maritime and overland connections. The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road aspire to boost regional cooperation and trade while also strengthening infrastructure to promote economic growth and cultural interaction. These projects enable China to play a more substantial role in the global economy and encourage regional development and cooperation. They have become an integral part of China's foreign policy, shaping international relations dynamics.

The BRI aims to create a significant economic connectivity network by leveraging international transportation routes over land. The project intends to enhance regional and international trade by touching upon central and major cities in various countries. This allows China to have direct access to economically significant regions. The BRI also focuses on building land transportation links such as the China-Mongolia-Russia and China-Central Asia-West Asia corridors. These corridors aim to connect different regions economically and facilitate trade between them. From the perspective of maritime transportation, the BRI holds substantial significance. The project aims to create efficient, secure, and seamless transportation routes by connecting China's major and vital ports through sea routes. In this context, important collaborations include the China-Pakistan

and China-Bangladesh economic corridors. These collaborations contribute to increased maritime trade and regional economic integration. The BRI continues to grow as part of China's efforts to expand its economic influence and promote regional cooperation. This project provides a vital platform for facilitating international trade and establishing greater connectivity between different countries.

The BRI aims to create a secure route over land, sea, and air by enhancing the infrastructure of the countries it traverses. The primary objective of the project is to increase connectivity between states. The BRI holds substantial importance in terms of infrastructure development. Participating countries seek to promote economic growth by improving and expanding roads, ports, airports, and railway lines. This not only facilitates regional and international trade but also enhances transportation security. The project also aims to ease investment by creating a favorable business environment. Regulations and standards for increasing trade among participating countries and establishing free trade zones will be developed. This fosters a more favorable environment for businesses. The BRI also aims to build political trust between states. By enhancing diplomatic relations among participating countries, the project seeks to strengthen regional stability. Additionally, the project has the potential to increase cultural interaction and sharing. Cultural exchange programs and cooperation projects among participating countries can contribute to better understanding and awareness of diverse cultures.

One of China's key objectives is to promote cultural exchange and integration by creating a unified and vast market. This project aims to increase trade among different regions, fostering cultural interaction. Moreover, China aims to benefit from both global and local markets and seeks to establish mutual trust among participating states. It is essential to consider this project as an innovative capital initiative. On the other hand, over the next decade, it is expected that the Asia-Pacific region will increase its infrastructure spending through borrowing. This implies that the region may require an annual infrastructure investment of \$900 billion. China is making significant efforts to create a substantial source of finance and investment to meet this demand. This indicates that the project has the potential to make a significant contribution to regional infrastructure development.

In conclusion, China's Belt and Road Initiative seeks to promote strategic development by uniting East Asia, Central Asia, West Asia, Africa, and Europe both by land and sea. With its economic, cultural, and political impacts, this project is widely regarded as a significant initiative at regional and global levels.

2016'da Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası'nda Gerçekleştirilen Devlet Duması Seçimini Yeniden Düşünme: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve*

Rethinking 2016 Election of the State Duma in the Russian Federation and the Crimean Peninsula: A Cultural Sociological Framework

Vildane ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü,
ORCID: 0000-0002-1534-9948, e-mail: vildaneozkan@gmail.com

Öz

Makalenin amacı, 18 Eylül 2016 tarihinde Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası'nda gerçekleştirilen Devlet Duması seçimini kültürel sosyolojik bir çerçevede çözümlemektir. Çözümleme; seçim boykotu ve hileleri, yeni seçim sistemi, muhaliflerin durumu, seçim sonuçlarını tanıyan ve tanımayan ülkelerin açıklamaları vb. gibi ulusal ve uluslararası değişkenler göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. 2016 seçimleri, Rusya tarafından referandum oyunuyla ilhak edildikten sonra Kırım'da yapılan ilk Devlet Duması seçimi olması dolayısıyla önemlidir. Çünkü bu seçimle birlikte yeni bir politik ve toplumsal-kültürel süreç başladı. Makale, bir yandan nitel araştırma yönteminin görüşme ve gözlem teknikleriyle elde edilen birincil verilere, diğer yandan akademi ve medya kaynaklarından elde edilen ikincil verilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 2016 Devlet Duması Seçimi, Rusya Federasyonu, Kırım Yarımadası, Rekabet Simgesi, Rus Yayılmacı Kültür

Abstract

The aim of the article is to analyze the State Duma election held in the Russian Federation and the Crimean Peninsula on September 18, 2016, within a cultural sociological framework. The analysis is done by taking into account national and international variables such as the election boycott and fraud, the new election system, the situation of the opponents, statements of countries that recognize and do not recognize the election results, etc. The 2016 elections are important because they were the first State Duma elections held in Crimea after being annexed by Russia via referendum game. Because with this election, a new political and socio-cultural process started. The article is based on primary data obtained through the interview and observation techniques of the qualitative research method, on the one hand, and secondary data obtained from academic and media sources, on the other hand.

Keywords: 2016 State Duma Election, Russian Federation, Crimean Peninsula, Competition Symbol, Russian Expansionist Culture

*Makale, yazar tarafından 2016'da Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen Duma seçimleri sonrasında kaleme alınarak *Sorgulama Zamanı Düşünce Topluluğu* sayfasında blog yazısı olarak yayınlanan taslak bir yazının, araştırma makalesine dönüştürülerek geliştirilmiş halidir.

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 25.11.2023	Kabul Tarihi / Accepted 20.05.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Özkan, V. (2024). 2016'da Rusya Federasyonu ve Kırım Yarımadası'nda Gerçekleştirilen Devlet Duması Seçimini Yeniden Düşünme: Kültürel Sosyolojik Bir Çerçeve. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 78-104.		

Giriş

Rusya Federasyonu (Rusya, RF), 21 cumhuriyet, 46 eyalet (oblast), 9 kenar (kray), 3 federe kent, 4 otonom ilçe (okrug) ve bir otonom eyaletten oluşmaktadır. Bununla birlikte 16 Mart 2014 tarihinde Ukrayna'nın sınırları içinde yer alan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde düzenlenen "referandum oyunu" ile Kırım yarımadası Rusya tarafından ilhak edildiğinden beri, Moskova merkezli resmi rakamlar yarımadayı "Kırım Cumhuriyeti" adı altında ekleyerek RF'nin cumhuriyet sayısını 22 olarak (Konstitutsiya Rossiyskaya Federatsii, y.k.a) göstermektedir. Böylece Rusya Federasyonu, 84 federe birimden oluşmakta ancak resmi rakamlar bu sayıyı, Kırım'ı dâhil ederek 85 olarak göstermektedir.¹

Ancak günümüzde Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok ülke, Kırım'ı Ukrayna'nın bir parçası olarak tanımayı sürdürmekte olup Rusya'nın bir parçası olarak tanımamaktadır. Bu doğrultuda söz konusu ülkeler, Rusya tarafından Kırım'da gerçekleştirilen 18 Eylül 2016'daki Devlet Duması seçimlerini de tanımamaktadırlar.

Rusya Federasyonu parlamentosu, iki kanattan oluşur: Yasama işlevi ağır basan alt kanat Devlet Duması (kısacası: Duma) ve temsil ile danışma işlevi ağır basan üst kanat Federasyon Konseyi. Devlet Duması, beş yılda bir yapılan seçimle kurulmakta olup 450 milletvekilinden oluşur. Federasyon Konseyi ise federal birimlerin her birinin iki senatör göndermesiyle kurulmakta olup 168 üyeden oluşmaktadır. Ancak yukarıda sözü edilen referandumdan sonra Kırım'dan gönderilen senatörlerle birlikte Federasyon Konseyi'nde 170 üye (Konstitutsiya Rossiyskaya Federatsii, y.k.b) yer alır.

Yönetim hiyerarşisindeki sıralamada Devlet Başkanı ve Başbakan'dan sonra, üçüncü etkili konum Federasyon Konseyi Başkanı'na aittir. Yarı başkanlık sistemiyle yönetilen RF'de seçim sonrasında hükümeti, Devlet Başkanı kurmaktadır.

Bu makalede, 18 Eylül 2016 tarihinde Rusya Federasyonu ve Kırım yarımadasında gerçekleştirilen Devlet Duması seçimleri, bazı toplumsal-kültürel değişkenler bağlamında kültürel sosyolojik bir çerçevede çözümlenmektedir. Çözümleme; seçim boykotu ve hileleri, yeni seçim sistemi, muhaliflerin durumu, seçim sonuçlarını tanıyan ve tanımayan ülkelerin açıklamaları vb. gibi ulusal ve uluslararası değişkenler göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. 2016 seçimleri, Rusya tarafından referandum oyunuyla ilhak edildikten sonra Kırım'da yapılan ilk Devlet Duması seçimleri olması dolayısıyla önemlidir. Çünkü bu seçimle birlikte günümüzde de devam eden yeni bir politik ve toplumsal-kültürel süreç başlamıştır. Makale, bir yandan nitel araştırma yönteminin

---

¹ 3 Ekim 2022 tarihinde, Devlet Duması milletvekilleri tarafından Ukrayna'nın dört bölgesinin daha Rusya Federasyonu'na dâhil edilmesine ilişkin bir yasa onaylandı. Söz konusu dört bölge şöyledir: Sözde Donetsk Halk Cumhuriyeti, sözde Luhansk Halk Cumhuriyeti, Zaporijya/Zaporozje ve Herson. 5 Kasım 2022 tarihinde ise RF Devlet Başkanı Vladimir Putin söz konusu yasayı imzaladı. Ukrayna'dan koparılan dört bölgenin Rusya'ya tümüyle dâhil edilmesinin, 1 Ocak 2026'ya kadar sürecek bir geçiş dönemiyle gerçekleştirilmesi planlandı (Duma, 2022). Bu nedenle söz konusu dört bölge (Donetsk, Luhansk, Zaporijya, Herson), RF Anayasası'nda henüz Rusya'nın bir toprağı olarak gösterilmemektedir. Ancak Kırım, 2014'ten beri RF Anayasası'nda Rusya'nın bir toprağı olarak gösterilmektedir.

görüşme ve gözlem teknikleriyle elde edilen birincil verilere, diğer yandan akademi ve medya kaynaklarından elde edilen ikincil verilere dayanmaktadır.

2016'daki Duma seçimlerinde iki temel rakibin birbirlerine karşı kullandıkları rekabet simgeleri (bkz. *Görsel 1* ve *Görsel 2*), söz konusu seçimi görsel düzlemde özetlemektedir.

Görsel 1: Rus İktidarının (Birleşik Rusya Partisi) Seçim Sürecindeki Temel Simgesi Aziz Georgi (Jurnal FOMA, 2023)

Rus kültüründe Aziz Georgi; zafer, cesaret ve gücü simgelemektedir (Galinskaya, 2010: 90). SSCB dönemi hariç, 1472'den beri Rusya'nın devlet armasında yer alan Aziz Georgi simgesi (bkz. *Görsel 1*), Rusya bayrağından daha baskın ve yaygın biçimde kullanılmaktadır. Örneğin bozuk paraların üzerinde, çeşitli okulların simgesi olarak, seçim sandıkları üzerinde vs. Bu simge, bir yandan Bizans döneminde yaşadığı varsayılan Georgi (Yuri) adlı bir Hıristiyan azizi ve onun kötülüğe karşı mücadelesini ifade etmektedir; diğer yandan, atın üstündeki "iyilik" in temsili Moskova'yı, atın ayakları altında mızrakla öldürülen "kötülük"ün temsili kanatlı yılan ise zaman zaman değişen düşmanları temsil eder. Atın ayakları altında mızrakla başı ezilen kanatlı yılanın (bazılarına göre ejderhanın), başlangıçta Kazan, Altın Orda, Osmanlı İmparatorluğu, Türkler, vb., günümüzde ise Kazan'la beraber, İstanbul, Anglo-Saksonlar, NATO, liberaller, vb.'yi simgelemekte olduğu söylenebilir. Bu "Aziz Georgi'nin mızrağı ve öldürdüğü kanatlı yılan" simgesi, Rus iktidarı tarafından düşman olarak konumlandırıldığı taraflara karşı bir mücadele simgesi olarak sıkça kullanır.

Görsel 2, Rusya Federasyonu'nun içindeki en ünlü muhalif Aleksey Navalni'nin X hesabı @navalny tarafından 2016'daki seçim sürecinde kullanılan profil görselidir. Navalni, bu görseli "iyilik ve tarafsızlık arasındaki son savaş" olarak tanımlamaktaydı. Görselin üzerindeki #20, Rusya'nın imzalamadığı Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 20. Maddesi'ne atıf yapmaktadır. Rusya, bu maddeyi imzalamamıştır. Muhalif Navalni ve yakın politik çevresi, söz konusu maddenin Rusya tarafından imzalanmasını talep etmekteydi. Bu madde, yasadışı yollarla zenginlik elde edenlerin

cezalandırılmasını öngörmektedir. Bu (bkz. *Görsel 2*), 2016'daki Duma seçim sürecinde muhalefetin temel ismi Navalni'nin kullandığı başlıca simgeydi.

Görsel 2: Rus Muhalefetinin Seçim Sürecindeki Temel Simgesi (Alexey Navalny [@navalny], (2016, 05 Aralık), <https://twitter.com/navalny>, X.)

2021'den beri Navalni, Rusya'da cezaevinde tutuklu bulunuyordu. 16 Şubat 2024'te tutuklu bulunduğu cezaevinde yaşamını yitirdiği bildirildi.

Gündelik Yaşamda ve Dış Politikada Partilerin Görünürlüğü: Birleşik Rusya ve LDPR

Ekim 2015 tarihinde Kızıl Meydan'ın girişinde bulunan Mareşal Georgi Jukov heykeliyle ilgili bir araştırma için, bir haftalığına Moskova'ya gidildi. Moskova'nın merkezinde çok katlı bir binanın bir dairesinde kalındı ve bir haftalık vaktin çoğu araştırma alanı olan kent merkezindeki gündelik yaşamın içinde geçirildi.

Bu bir haftalık süre içinde, Rusya Federasyonu parlamentosunun alt kanadı Devlet Duması'na 2011 yılındaki seçimle girebilmiş dört partiden ikisine rastlandı: Biri "Putin'in partisi" olarak da bilinen iktidardaki Birleşik Rusya partisi ve diğeri o sırada Duma'da en küçük parti konumundaki Rusya'nın Liberal Demokrat Partisi (LDPR).

Görsel 3. Moskova'nın Merkezinde Birleşik Rusya Partisinin Seçim Çadırı (Görsel, Ekim 2015 tarihinde yazar tarafından Moskova'da çekildi / Yazarın Özel Arşivi; bundan sonra: Y.Ö.A.).

Birleşik Rusya partisine rastlayış, yürürken görülen küçük bir çadır aracılığıyla oldu. Kızıl Meydan'a on dakikalık bir yürüme mesafesinde bulunan bir alanda, *Görsel 3*'deki

çadır görülüp fotoğrafı çekildi. Çadırda çalışanlar genç yaş grubundandı ve o sırada gözlemlendiği kadarıyla çadırı geçerken duraklayanlar da benzer yaş grubundandı.

Moskova'da LDPR'ye rastlanması ise, bir hafta süresince kalınan binadaki daireden çıkarken duyulan gürültülü sesler nedeniyle bodrum katına kısaca göz atmakla oldu. Bu sırada seslerin geldiği bodrum katındaki dairenin giriş kapısında Rusya'nın Liberal Demokrat Partisi'nin kısa adı olan "LDPR"nin yazıldığı görülüp bir görseli çekildi (bkz. *Görsel 4*). Kapı girişinin üstünde ise büyük harflerle "Rusya Federasyonu Devlet Duması Milletvekillerinin Yardımcı Birimi" yazmaktadır.

Görsel 4. Moskova'da Çok Katlı Bir Binanın Bodrum Katında LDPR Bürosu (Görsel, Ekim 2015 tarihinde yazar tarafından çekildi / Y.Ö.A.).

Ancak yukarıdaki iki görseli (*Görsel 3* ve *Görsel 4*) 2015'te çekerken, yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşecek olan Devlet Duması seçimiyle ilgili eldeki yazının yazılacağı öngörülmediğinden ve o sırada başka bir araştırma için Moskova'da bulunduğuandan, ne Birleşik Rusya partisinin çadırında bulunanlarla ne de bodrum katında LDPR'nin dairesine girerek içeridekilerle partiler ve Rus seçim kültürü hakkında görüşüp konuşma girişiminde bulunuldu. O sırada araştırma kapsamında dikkat alanına girmemesine rağmen bu iki partinin rastlantıyla görülmesi, Birleşik Rusya ve LDPR'nin Moskova'nın merkezindeki gündelik yaşama nasıl güçlü yerleştiğini bir ölçüde gösterdi ve aynı zamanda 2016 yılındaki Duma seçiminde elde ettikleri güçlü sonuçları biraz daha anlaşılır kıldı.

Bunların dışında, Moskova'daki gündelik yaşam, 2003'ten beri iktidarda bulunan Birleşik Rusya partisinin değer olarak yaydığı simgelerle örülüdür: Örneğin Hitler'e karşı Sovyet Ordusu'nun zaferini vurgulayan siyah ve turuncu renkten oluşan "Aziz Georgi şeridi", iç ve dış turistlerin uğrak yeri olan hediyelik eşya dükkânlarında Putin'in resminin olduğu hediyelik eşyalar, Putin'in yönetiminde referandum oyunuyla yeniden ilhak edilen Kırım'ın "bir Rus toprağı" olduğu vurgusu, ayrıca yeni popüler televizyon dizilerinde duvarda asılı duran Putin'in portresi vb.

LDPR'nin ise genellikle o dönemki lideri Vladimir Jirinovski'nin saldırgan, çığırkan, gülünç, kışkırtıcı ve faşizan söylemi ile gündeme geldiğini belirtmek gerekir. 6 Nisan 2022'de yaşamını yitirene kadar Jirinovski'ye, örneğin televizyonlardaki tartışma programları, radyo programları, üniversitelerdeki söyleşilerde vs. neredeyse kesintisiz olarak saldırgan ve çığırkan söylemini kullanırken rastlamak mümkündür. Yaşamını

yitirene kadar Jirinovski'nin üniversitelerde sıklıkla yaptığı söyleşiler göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu saldırgan ve çığırtañ söyleminin, Rusya'da özellikle eğitilmiş genç yaş grubu arasında bir karşılığı olduğu söylenebilir.

Politik bir partinin; simge, slogan, lider ve söyleminin gündelik yaşamda seçmen açısından görünürlüğü, ulaşılabilirliği ve işlevselliği ölçüsünde güç kazandığı söylenebilir. Eşzamanlı olarak tam tersi de söz konusudur. Parti, gücü oranında gündelik yaşamda kültürel değer kodları aracılığıyla varlığını yayıp duyumsatabilmektedir.

Rusya Federasyonu'nda politik partilerin, dış politikaya yönelik ilgileri ve bu ilginin nasıllığı da, partinin gücünü belirleyici bir unsurdur. Birleşik Rusya ve LDPR, Devlet Duması'nda doğrudan dış politikayla ilgilenen iki partidir. 18 Eylül 2016'daki seçim sonucuna göre, Birleşik Rusya partisi tek başına iktidardaki konumunu güçlendirerek korurken, LDPR Duma'daki dördüncü büyük parti konumundan üçüncü büyük parti konumuna geçmeyi başardı. Duma'da bulunan diğer iki parti olan Rusya Federasyonu'nun Komünist Partisi (KPRF) ve Adil Rusya'nın ise büyük ölçüde iç politika üzerine odaklandığı söylenebilir.

18 Eylül'deki Duma seçimi öncesi paylaşılan aşağıdaki X gönderisi, Rusyalı seçmenlerin dış politikaya yoğun ilgisini bir ölçüde resmetmektedir.

Volgograd'da yaşadığını belirten Andrey Pyatov (@andreyvlz) adlı bir X [2016'daki adıyla: Twitter] kullanıcısı, 31 Temmuz 2016 tarihinde şu iletiyi paylaştı: “Ruslar benzin fiyatı, seçim, anayasa ile ilgilenmez, sadece Ukrayna faşizmi, Türk domatesi ve ABD dışışlerini bilirler.” İlk bakışta bir abartı olarak algılanabilecek olan bu ileti, esasında Rusyalı nüfusun toplumsallaşma sürecinde iç meselelerle karşılaştırıldığında dış meselelerin ağırlığını bir açıdan dile getirmektedir. Bu X gönderisi, aynı zamanda Rusyalı seçmenin son birkaç yıldır hangi dış politika konularına odaklan(dırıl)dığını da göstermektedir. Ağırlıklı olarak dış politikayla ilgili söylem kullanan partiler, Rusya'da öncelikli bir fırsata sahiptirler. Genel olarak Rusyalı seçmenin, iç politikadaki sorunlardan daha çok dış politikayla ilgilenmesinin teşvik edildiği de söylenebilir.

Dış politika ise aynı zamanda bir “düşman” algısı üretimi ile eşgüdümlüdür. Dış politika üzerinde odaklanan politik partiler dış düşman(lar)ı ve dostları aynı zamanda iç düşman ve dostları da tanımlamaktadır. Rusya'da söz konusu düşman algısı, tarihsel olarak çok güçlüdür ve özellikle eğitim sisteminde kurumsallaşmıştır.

Günümüzde Moskova'nın dış politikası büyük ölçüde Batı-karşıtı bir ilkeye dayanır (Özkan ve Dinç, 2015). Moskova merkezli dış politikanın temel düsturu şöyle özetlenebilir: “Hakikat, Batı'nın tekelinden çıkarılmalıdır.” Batı olarak görülüp bugünkü düşman olarak algılanan “şey”in adının ise Anglo-Saksonlar, Avrupa Birliği, NATO, ABD olduğu, başka bir deyişle “liberalizm” merkezleri olduğu görülmektedir. Kremlin, dış politikada liberal Batı'yı düşman olarak konumlandırırken, bu tutumun bir uzantısı olarak iç politikada iktidar ve iktidara sadık muhalif partiler (örneğin LDPR, KPRF, Adil Rusya, Vatan, Yurttaş Platformu), 18 Eylül 2016'daki Duma seçimine katılan liberal eğilimli özellikle Elma ve PARNAS partilerini dış uzantılı iç düşman olarak konumlandırmıştır.

Dış politika konusunda Birleşik Rusya ile neredeyse tümüyle uzlaşan LDPR'nin adındaki “liberal” ve “demokrat” sözcükleri soru işareti yaratabilir. Ancak LDPR partisinin

adındaki “liberal” ve “demokrat”, Rusya’da “liberal ve demokrat oluşumların bastırılmadığı” sanısı yaratmak için sadece bir örtüdür. Dolayısıyla adına rağmen LDPR, liberalizmi ve demokrasiyi değil doğrudan muhafazakâr Birleşik Rusya partisinin liberalizm ve demokrasi karşıtı politikasını gütmektedir. Ayrıca yaşadığı dönemde lideri Jirinovski'nin açıkça kullandığı faşizan söylemleri nedeniyle LDPR, faşist bir oluşum olarak tanımlanabilir (bu konuda bkz. Umland, 2010).

Ayrıca Rusya Federasyonu'ndaki yerli Türk halkları tarafından zaman zaman dile getirilen ekonomi, hukuk ve politikada “biraz daha eşitlik” talepleri de Moskova tarafından genellikle düşmanca algılanıp olabildiğince bastırılmaktadır. Aynı doğrultuda Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndaki yerli Türklerle ilişki ve etkileşimleri de Moskova tarafından “düşmanca” konumlandırılmaktadır. Çünkü böyle bir kültürel ilişki ve etkileşimin artışı, Rusya'daki Türklerin Ruslaşmalarını engelleyecek güçlü bir etken olarak görülmektedir. LDPR'nin eski lideri Jirinovski'nin Rusya'daki yerli Türkleri “hayvanlara” benzeterek yaptığı aşağılayıcı sözleri bulunmaktadır. Buna göre, yani Jirinovski'nin dışlayıcı yaklaşımına göre, Rusya'daki yerli Türkler, Ruslaşmadıkları ölçüde “hayvan olarak kalacaklar”dır.

Karışık Seçim Sistemi, Seçim Barajı ve Tarihinin İşlevleri

18 Eylül 2016 tarihinde Rusya Federasyonu parlamentosunun alt kanadı Devlet Duması ve bölgesel parlamentoların neredeyse yarısında erken seçime gidildi. 2016'daki Duma seçimi, “karışık sistem” adı verilen bir uygulama ile gerçekleştirildi. Yaklaşık iki yıl önce 24 Şubat 2014 tarihinde Putin, 2016 yılında gerçekleştirilecek olan Devlet Duması seçimlerinin “karışık sistem” ile gerçekleştirileceğine ilişkin yasayı imzalamıştı. Buna göre 450 sandalyeli Duma meclisinde koltukların yarısı partilere ayrıldı, diğer yarısı ise bireysel adaylar arasında bölündü. Böylece 225 sandalye, partilerin aldıkları oy oranına, diğer 225 sandalye de dar bölge sistemiyle en çok oy alan bireysel adaylara dağıtıldı.

Rusya Federasyonu'nda daha önce 1995 ile 2005 yılları arasında uygulanan karışık sistem, iktidar partisinin gücünü arttırmada işlevsel olmuştu. 2016 Duma seçimi için karışık sistemin yeniden getirilmesiyle birlikte diğer birkaç uygulamanın aşağıdaki temel işlevlerinden söz edilebilir:

1) Karışık seçim sisteminin işlevi: Batı'nın uyguladığı yaptırımların Rusya'da yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle iktidardaki Birleşik Rusya, halktaki popülarlığını bir ölçüde kaybetmişti. Kremlin'in hem iç hem dış düşman güçlere karşı gücünü yeniden toparlama ve artırma isteği sonucunda yeniden getirilen karışık seçim sistemi, iktidardaki Birleşik Rusya'nın gücünü arttırmada işlevsel olmuş iken, muhalif partilerin etkisini azaltmıştır. Buna rağmen Birleşik Rusya'nın yerel bölgelerde diğer partilerden güçlü adaylar karşısında zorlandığı örnekler de oldu; dar bölge seçimlerinde özellikle yaklaşık 50 adayda zorlandığı Rus medyasında yazılıp çizildi (Rbc, 2016).

Birleşik Rusya partisi, popülarlığını kaybetme durumuyla karşı karşıya olduğu için bireysel adayların bireysel niteliklerine vurgu yapılmasına ve adayların partiye bağlarının görünmez kılınmasına dayanan karışık seçim sisteminden güçlenmek için yararlandı.

Bir önceki Duma seçiminde, yani Aralık 2011'deki seçimde o kadar çok seçim hilesi kaydedilip somut olarak açığa çıkarılmıştı ki, yaklaşık 50,000 kişi Moskova'da seçim

hilelerine karşı isyan etmişti. Kimi yorumcuların verdiği sayıya göre, Birleşik Rusya, 2011’de seçim hilesi yapmamış olsaydı %10 daha az oy alırdı. Ancak Birleşik Rusya, 2016’da da seçim hileleri nedeniyle seçim sonrasındaki protestoları göze alamazdı, çünkü hem Batı dünyasının uyguladığı yaptırımlar, hem de özellikle Ukrayna ve Suriye’deki askeri harekâtları nedeniyle, 2011’deki gibi birçok kentte patlak veren on binlerce kişinin katıldığı protestolarla uğraşmaya güc ayırmak istemezdi. Putin’in, daha önceki yıllarda uygulanmış olan ve iktidar partisinin açıkça oy oranını arttıracak görünen karışık seçim sistemini bu nedenlerle imzaladığı söylenebilir. Böylece partiye sadık olan adayların bireysel olarak seçime girmesine izin verildi. Başka bir deyişle görünürde “bireysel ve bağımsız” olan ancak gerçekte Birleşik Rusya partisine sadık olan adaylar seçilebildi. Kaçınılmaz olan ve neredeyse her seçimde sistematik olarak uygulanan seçim hilelerine karşı, iktidar partisi kendini koruyordu, çünkü açığa çıkması durumunda seçim hilesi, Birleşik Rusya’yı değil, sözde “bireysel bağımsız” adayı bağlayacaktı.

2) *Seçim barajının indirilmesinin işlevi:* Karışık sistem apaçık olarak iktidar partisi Birleşik Rusya’nın işine yarayacağı için, bu konudaki eleştirileri yumuşatmak ve/veya bertaraf etmek istediği için, Putin’in seçim barajını da %7’den %5’e indirdiği söylenebilir. Ancak seçim bloklarının kurulması yasaklandı. Seçim barajının düşürülmesi, küçük muhalif partilere biraz fırsat sağlar gibi görünse de, karışık seçim sisteminin getirilmesi ve seçim blokları yasağı barajın düşürülmesiyle gelen söz konusu fırsatı muhaliflerden geri almaktadır.

%3 ya da daha fazla oy alan partiler, devletten seçim kampanyaları için mali yardım alabilirdi.

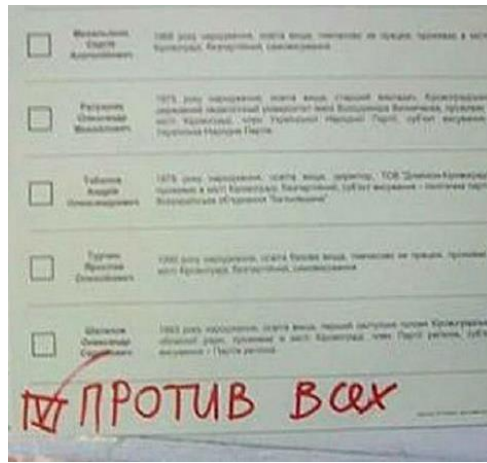
4 Eylül tarihli bir görüşmede (Vtsiom, 2016), Kremlin’e bağlı Bütün-Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezi’nin (BÜRKAM / VTSİOM / ВЦИОМ) genel müdürü Valeriy Fedorov, seçim öncesinde %5 barajını küçük partilerin aşamayacağını, yine de aşan olsa bile Duma’da mutlak azınlıkta kalacağını ifade etmiş, ayrıca seçmenin oyunun çok değerli olduğunu ve bunu bir boşluğa atmak istemeyeceği yorumunda bulunmuştu. Dolayısıyla Fedorov, seçmene küçük partilere değil, büyük partilere oy vermesi çağrısında bulunmuş oldu.

Kremlin’e bağlı BÜRKAM, yeni partilerin barajı aşma olasılığıyla ilgili olumsuz değerlendirmede bulunurken; Kremlin’e muhalif Levada araştırma merkezi, yeni partilerle ilgili olumsuz değerlendirme yapmak yerine daha çok iktidardaki Birleşik Rusya partisiyle ilgili olumsuz değerlendirme yaparak iktidar partisinin düşen oyları (Adamova, 2016) üzerine vurgu yapmayı tercih etti.

3) *Seçim tarihinin işlevi:* 2016’daki seçim tarihi, 4 Aralık’tan 18 Eylül’e değiştirildi. Söz konusu değişikliğin de seçim sonucuna etkisi olduğu söylenebilir. Rusya Federasyonu’nda 18 Eylül’de birçok seçmen, yurt içi ya da dışında tatile çıkmakta ve/veya tarlalarda ürünlerinin hasadını yapmaktadır. Ayrıca bu tarihte henüz okullar da açılmaz, böylece öğrenciler seçim sonrasında olası protestolar için sokaklarda olmak yerine evlerinde ailelerinin yanında bulunacaktı. Böylece genç seçmen, akran ve arkadaş çevresinin etkisi yerine daha çok ailenin etkisi altında kalacaktı. Bu koşulların ise genç seçmeni, protesto etmek için gerekli ilişkiler ağından/ortamından şu ya da bu ölçüde uzaklaştırdığı söylenebilir.

4) “Herkes karşı” seçeneğinin kaldırılması: Daha önceki seçimlerde oy kâğıtlarında “herkes karşı” (protiv vseh) seçeneği bulunmaktaydı, ama 2016 seçiminde kaldırıldı. Bu seçeneğin kaldırılmasının temel nedeni, “herkes karşı”yı işaretleyecek seçmen sayısının yüksek olması öngörüldüğünden olabilir. Ayrıca seçime karşı Kırım'daki Tatar Türklerinin boykotunun ve Rusya'nın başka yerlerinde öngörülen seçim boykotlarının kayıtlı hale getirilmesi engellenmek istenmiş olabilir. Buna karşın internete seçim sonrası düşen bir görselde (bkz. 5. Görsel), bir seçmenin oy kâğıdına kendi kalemıyla “herkes karşı” yazarak, seçimde “herkes karşı” seçeneğinin kaldırılmasına karşı çıktığını ve oyunu yine de “herkes karşı”ya verdiğini göstermektedir. Elbette bu seçmenin oyu geçersiz sayılacaktır. Rus seçim kültüründe oy pusulalarındaki “herkes karşı” seçeneği, pusuladaki hiçbir parti ya da kişiye oy vermeyenlerin ve bu oy vermeme davranışlarını da iktidara iletmeyi göstermektedir.

Görsel 5. Bir Seçmenin Eliyle Oy Kâğıdına “Herkes Karşı” Seçeneği Ekleyip, Eklediği Seçeneği İşaretleyerek Görselini Paylaşmasına Bir Örnek (Görsele X'teki paylaşımlar üzerinden ulaşıldı / Y.Ö.A.).

Seçim Yarışına Dâhil Edilen Partiler

2011'deki Duma seçimi yarışına 7 parti dâhil edilmişken, 2016'da bu sayı iki katına çıktı ve toplam 14 partiye, Merkezi Seçim Komisyonu tarafından 2016 Duma seçimine katılma izni verildi. Söz konusu partiler için seçim öncesi yeterli sayıda imza toplama zorunluluğu da getirilmedi. Aşağıda, 18 Eylül 2016'daki Devlet Duması seçimine katılan partilerle ilgili kısa açıklama verilmektedir. Parti adlarının hemen yanında verilen ağ bağlantıları, partilerin internetteki resmi sayfalarıdır.

Duma'ya girebilenler:

1) Birleşik Rusya (<http://er.ru/>): Milliyetçi ve sağ muhafazakârdır. Parti, tek başına iktidar konumunu sürdürdü. “Putin'in partisi” olarak bilinmektedir.

2) Rusya Federasyonu'nun Komünist Partisi (KPRF, Komünist Parti) (<https://kprf.ru/>): Komünist, milliyetçi ve Stalincidir. SSCB'nin dağılmasından beri lideri Gennadiy Zyuganov'un koltuğu bırakmadığı KPRF'nin değişim talepleri yüzünden bölünerek küçüldüğü söylenebilir. Zyuganov'a göre, “ilk komünist İsa'dır, çünkü yoksulları korumuş”tur. Ayrıca Zyuganov'a göre komünizmin Ortodoks Hıristiyanlık ile çatışacak bir nedeni de yoktur (Kotlyar, 2021). Bu görüşü nedeniyle “Ortodoks Hıristiyan Komünist” olarak eleştirilmiştir.

3) Rusya'nın Liberal Demokrat Partisi (LDPR) (<http://ldpr.ru>): Yayılmacı, aşırı-sağ milliyetçi, faşist, panslavcı ve popülisttir. Şu ya da bu ölçüde Türkçe de bilen eski lideri Jirinovski, sıklıkla ve apaçık olarak Türk düşmanlığı içeren söylemler de kullanmıştır. Doktora tezini Jirinovski'nin partisi üzerine yazan Alman akademisyen Andreas Umland (2016), 2016'daki Duma seçimi sonucunu "Jirinovski'nin yeniden dirilişi" olarak yorumladı. Umland, LDPR'yi Rusya'nın hem en büyük hem parlamentodaki tek faşist örgütü olarak tanımlamaktadır. Jirinovski'nin yaşamını yitirdiği 2022'den beri ise parti lideri Leonid Slutskiy'dir.

4) Adil Rusya (<http://www.spravedlivo.ru/>): Sosyal demokrat olarak bilinmektedir. Birleşik Rusya partisine Duma'daki en muhalif parti olarak konumlandırılrsa da yine de iktidarın sadık muhalifleri arasında yer aldığı söylenebilir.

Seçim sonrasında Adil Rusya'nın lideri Sergey Mironov, Adil Rusya'nın geleneksel olarak Rusya'nın doğusunda, Sibirya ve Ural'da etkili olmadığını belirtti (Gamov, 2016).

Duma'ya ilk kez girebilenler:

5) Vatan (<http://www.rodina.ru/>): Aşırı Rus milliyetçisi ve muhafazakârdır. Partinin lideri, bireysel aday listesinden Duma'ya girdi.

6) Yurttaş Platformu (<http://ppgprf.ru/>): Muhafazakâr ve ekonomik olarak liberal görünümündür. Partinin lideri olan Başkurt Cumhuriyeti'nden Türk kökenli Rifat Şayhutdinov, bireysel aday listesinden Duma'ya girdi.

Duma'ya giremeyenler:

7) PARNAS (Halkın Özgürlüğü Partisi) (<https://parnasparty.ru/>): Liberal-demokrat, Avrupa yanlısı ve komünizm karşıtıdır. Parti, ne seçim barajını aşıp Duma'ya girebildi, ne de bireysel aday listesinden Duma'ya aday gönderebildi. Resmi lideri, eski başbakanlardan Mihail Kasyanov'du. Kasyanov, Putin'in başkanlığı döneminde başbakanlık yapmıştı. Partinin simgesel liderlerinden biri, Avrupa'ya kaçan ve Rusya dışında yaşayan siyasi muhalif Mihail Hodorovski'dir. 2004'te Rusya'nın en zengin kişisi olarak bilinen Hodorovski, 2006'da iflas eden dünyanın en büyük petrol şirketlerinden Yukos'un başkanıydı. Hodorovski, devlet mülklerini özelleştirmeye çalışıyordu. 2003 yılında politikaya gireceğini açıkladıktan kısa bir süre sonra, vergi kaçakçılığı ve dolandırıcılıkla suçlanarak tutuklandı, suçlamaları reddetti ancak 14 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Uluslararası Af Örgütü vb. Batı merkezli örgütler, Hodorovski'yi destekledi ve onu düşünce mahkûmu olarak tanımladı. Batı'nın da desteği ile Hodorovski, 2013 yılında serbest bırakıldı ve Rusya'dan Almanya'ya kaçtı. Uzun bir süredir eşi ve çocukları ile birlikte İsviçre'de yaşamaktadır.

8) Elma (<http://www.yabloko.ru/>): Liberal-demokrat ve Avrupa yanlısıdır. Parti, ne seçim barajını aşıp Duma'ya girebildi, ne de bireysel aday listesinden Duma'ya aday gönderebildi. Kentli liberal demokratların en köklü muhalif partisi Elma, 2011'deki seçimde de yaklaşık %3 oy alarak o yılki %7 barajının altında kalmıştı.

Uluslararası çapta ünlü Rus blogcu Varlamov (2016), seçim öncesinde kendi blogunda Elma için oy kullanacağını açıklamıştı.

9) Rusya'nın Vatanseverleri (<http://www.patriot-rus.ru/>): Demokratik, sosyalist ve milliyetçidir. Parti, ne seçim barajını aşip Duma'ya girebildi, ne de bireysel aday listesinden Duma'ya aday gönderebildi.

10) Rus Çevreci Partisi “Yeşiller” (<http://greenparty.ru/>): Çevrecidir ve merkez partidir. Parti, seçim barajını aşamadı. Bireysel aday listesinden Duma'ya aday da gönderemedi.

11) Büyüme Partisi (<https://rost.ru/>): Liberal muhafazakârdır. Parti, ne parti düzeyinde, ne de bireysel aday düzeyinde Duma'ya girebildi.

12) Rusya'nın Komünistleri (<http://komros.info/>): Komünist, Marksist ve Leninist'tir. Parti, ne seçim barajını aşip Duma'ya girebildi, ne de bireysel aday listesinden Duma'ya aday gönderebildi. Kimi yorumculara göre, Zyuganov'un lideri olduğu ve Duma'da ikinci büyük parti konumundaki Komünist Parti'nin güçlenmesine engel olmak için Putin, çeşitli stratejiler üretmektedir. Örneğin Putin'in Rusya'nın Komünistleri adlı partiyi Zyuganov'un Komünist Partisi'ne seçenек olarak ya da onu küçültmek ve komünistleri parçalamak için oluşturduğu yönünde iddialar ortaya atıldı. 18 Eylül 2016'daki seçim öncesinde Zyuganov'un yardımcısı Valeriy Raşkin hakkında “üniversite diploması ve spor madalyası sahtekârlığı” yaptığı konusu gündeme getirildi. Raşkin sahtekârlık yapmadığı, ekonomi diploması ve spor madalyasının gerçek olduğuna ilişkin bir kanıt ya da belge ileri sürememişti. Raşkin'in diploma sahtekârlığını ortaya çıkarmaya çalışan görünürdeki eyleyici, Rusya'nın Komünistleri partisiydi.

13) Adalet İçin Rus Emekliler Partisi (<http://www.ppps.ru/>): Toplumsal muhafazakâr eğilimdeki bu partinin varlığı, Rusya Federasyonu'nda yaşlı nüfusun oranının arttığını da göstermektedir. Parti, Duma'ya giremedi.

14) Yurttaşın Gücü (<http://gr-sila.ru/>): Liberal ve çevreci muhafazakârdır. Parti, seçime girip Duma'ya giremeyen partilerden biri oldu. Bireysel aday düzleminde de Duma'ya aday gönderemedi.

Birleşik Rusya ve LDPR, dış politika ağırlıklı seçim propagandası yürütürken, Komünist Parti (KPRF) ve Adil Rusya büyük ölçüde iç politika ağırlıklı seçim propagandası yürütmüştür. Muhalefette görünen Komünist Parti, LDPR ve Adil Rusya'nın, iktidar partisi Birleşik Rusya'ya sadık oldukları da söylenebilir. Duma parlamentosunda iktidara sadık bir muhalefetten söz edilebilir. Başka bir deyişle söz konusu üç muhalif partinin muhalefetinin büyük ölçüde sözde muhalefet olduğu söylenebilir.

22 Eylül 2016'da Putin tarafından LDPR'nin faşist söylemli lideri Jirinovski, Atayurduna Hizmet Madalyası ile ödüllendirildi. Söz konusu madalyanın dereceleri de bulunmaktadır, Jirinovski'ye ikinci derecedeki yüksek onur madalyası takıldı.

Seçim sonuçlarına göre, Devlet Başkanı Putin, artık Duma'daki diğer üç partinin desteğini aramaksızın anayasayı değiştirebilirdi. Diğer yandan, kâğıt üzerinde muhalefette görünen üç parti, birçok konuda, özellikle de dış siyasetle ilgili konularda Birleşik Rusya'yı onaylamaktaydı. Bunlar “gerçek muhalefet”ten daha çok “sistemin muhalefeti” olarak bilinirler. Ama içeride Birleşik Rusya'nın rakipleridir ve bazen onu “yüksek sesle” eleştirirler. Örneğin Jirinovski, 2016'daki Duma seçimlerinde çalınan oylar için Birleşik Rusya'yı suçladı ve “Birleşik Rusya senden nefret ediyorum” dedi (Siberian BEAR, 2016). Ancak Jirinovski, doğrudan Putin'i eleştirmekten hep sakınmıştır.

Vatan ve Yurttaş Platformu partileri, Duma'ya ilk kez girebildiler, ancak sadece bireysel aday listelerinden parti liderlerini Duma'ya gönderebildiler. Diğer yandan Vatan ve Yurttaş Platformu partilerinin de Devlet Başkanı Putin'e sadık partiler olduğu görülmektedir.

Yurttaş Platformu'nun lideri Rifat Şayhutdinov, Başkurt Cumhuriyeti'nde aldığı oylarla Duma'ya girebildi. Başkurt Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'ndaki federe Türk cumhuriyetlerinden biridir. Rusya Federasyonu'nda Rus kimliğinin tarihsel olarak kurumsallaşmış ezici varlığını bilenler, Türk cumhuriyetlerinden üstelik Türk kökenli birinin nasıl bir parti lideri olarak Duma'ya girebildiğini sorabilirler. Bunun en azından birbiriyle ilişkili şu iki nedenden kaynaklandığı söylenebilir: 1. Rusya Federasyonu'ndaki yerli Türklerin temsilinin olmayışı ile ilgili sorunların gündeme getirilişini bertaraf etmek için bir göz boyama stratejisi gütmek ve 2. Putin'e bağlı bir oluşum etrafında bunu gerçekleştirmek.

Kremlin, kendine “sadık muhalif Ruslar” ve “sadık Müslümanlar” inşa etmeyi sürdürdüğü gibi, kendine “sadık Türkler” inşa etmenin koşullarını da sürekli yeniden üretmeye çabalamaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse:

2015'in sonlarında Başkurt Cumhuriyeti, Ankara merkezli Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'ndaki (TÜRKSÖY) gözlemci üyelikten ayrıldığını bildirdi. 24 Kasım 2015'te Türk jeti tarafından Rus bombardıman uçağının düşürülmesi sonrasında Rusya tarafından çıkarılan sorunlar silsilesinde, TÜRKSÖY'da gözlemci konumunda bulunan Rusya Federasyonu'ndaki altı federe Türk cumhuriyetinden dördü, TÜRKSÖY'dan Rusya'nın tarafını tutmak zorunda kalarak ayrıldı. Ancak Rusya'ya rağmen ayrılmayan cumhuriyetler, Tataristan ve Yakutistan (Saha) oldu. Ayrılmak zorunda kalanlar ise Başkurt, Tuva, Altay ve Hakasya federe cumhuriyetleridir.

Kremlin, Putin ve Birleşik Rusya üçlüsünün politikalarına karşı en muhalif politik oluşumlara bakılacak olursa, bunlardan birinin PARNAS partisinin olduğu söylenebilir. Örneğin 2016'daki Duma seçiminde PARNAS'ın eyleme geçirdiği muhalif uygulamalarından biri, Kırım'da seçim sandığı açmaması oldu.

2011 yılındaki Duma seçimine PARNAS'ın katılması Merkez Seçim Komisyonu tarafından reddedilmişti. 2016'da ise, Duma seçimine katılmasına izin verilip verilmeyeceği tartışıldı ve izin çıktıktan sonra da kimileri buna oldukça şaşırılmıştı. Ancak PARNAS'ın Duma'ya girişinin önüne tüm engeller konulduktan sonra, 2016'daki seçime katılmasına izin verildiği söylenebilir. Merkez Seçim Komisyonu tarafından PARNAS'ın Duma seçimine girmesine yönelik çıkarılan iznin, Kremlin'in muhaliflerine karşı özgürlükçü ve demokrat görünmek istemesi olduğu söylenebilir. Ayrıca Kremlin, PARNAS'ın önüne özellikle karışık seçim sistemi ile tüm engelleri koyduktan sonra, “yarıştı ve kendi kazanamadı” imgesi yarattı.

Duma'ya giremeyen ancak 18 Eylül 2016'daki seçime katılan partiler arasında PARNAS'ın doğrudan işbirliği yaptığı ve neredeyse aynı ideolojik duruşa sahip olduğu parti Elma'dır. Ancak birlikte bir blok oluşturamamışlardır, çünkü blok oluşturmaları yasaklandı. Elma ve PARNAS'ın işbirliği içinde bulunduğu araştırma merkezi, Levada'dır. Ancak Levada, seçimlerden önce “yabancı ajan” yasasına dayanılarak yabancı ajan olarak ilan edilmiştir. Rusya'da 2012'de yürürlüğe giren yabancı ajan

yasasına göre, yabancı ajan olarak tanımlanan kuruluşların, seçim öncesi kamuoyu yoklamaları gibi politika kurumunu ilgilendiren açıklamalar yapmaları yasaklandı.

Kremlin'e gerçekten muhalif, üstelik liberal muhalif olan Elma ve PARNAS partileri, Jirinovski'nin LDPR partisinin aksine gerçekten de liberal politikayı desteklemektedirler. Elma ve PARNAS partilerinin Duma'ya girememelerinin temel nedenlerinden biri ise "gerçekten liberal" olmalarıdır. Rusya'da toplumsal-kültürel gerçeklik ortamındaki yaygın başat söylemde "liberal olmak" "vatan haini olmak"la aynı anlama gelmektedir. Gerçek liberaller, Rusya'da başı ezilecek "tescilli düşmanlar" olarak tanımlanmaktadır.

Elma partisinin lideri Emiliya Edgardovna Slabunova, 18 Eylül 2016'daki Duma seçimine katılan 14 parti lideri arasında tek kadın parti lideridir. Slabunova, Başkurt Cumhuriyeti'nde Ufa'da doğmuştur. Ancak Elma'nın seçim listesinde birinci sırada Slabunova değil, Grigori Yavlinski adlı bir erkek aday gösterilmiştir.

Seçime giren 14 partiden sadece iki parti, liderini birinci sırada göstermemiştir. Bunlardan biri yukarıda bahsedildiği gibi Elma iken, diğeri de Yeşiller partisidir.

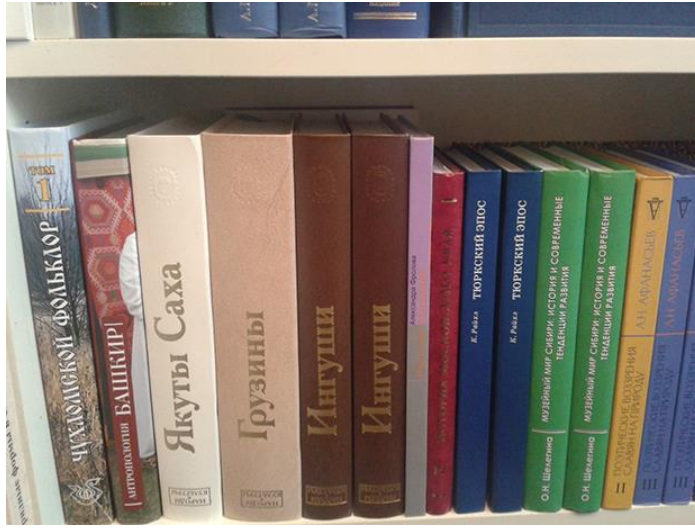
Son yıllarda Putin'in gerçek muhalifleri ya ülke dışına kaçmak zorunda kaldı ya da ülke içinde büyük ölçüde etkisiz hale getirildi. Buna temel örneklerden biri olarak muhalif Boris Nemtsov'un Kremlin karşısında 27 Şubat 2015'te suikasta uğraması gösterilebilir. Nemtsov, 2012 yılından 2015'te öldürülene kadar PARNAS'ın eş başkanlarından biriydi. Nemtsov, Kremlin ve Putin'in Ukrayna politikasını eleştirerek Rusya'nın Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçılara destek için nasıl silah yardımında bulunduğuna yönelik somut kanıtlar toplayıp yayınlamaya çalışıyordu.

2016 Duma seçimine katılmayan muhalif partiler de vardı. Bunların en önemlilerinden biri, hem içeride hem dışarıda popüler muhalif ve aşırı Rus milliyetçisi Aleksey Navalni'nin İlerleme Partisi'ydi. Navalni, 18 Eylül 2016'daki seçimin sonuçları açıklanınca Duma'ya giremeyen partilere yönelik olarak "siz kaybetmediniz, çünkü bu bir seçim değildi" demiştir (Navalni, 2016a). Navalni'nin muhalif eylemleri, esas olarak iç politikada yolsuzluklara karşı mücadele etmek olmasına rağmen, muhalefeti sadece iç politikayla sınırlı değildi, dış politika konusunda özellikle Ukrayna'ya yönelik saldırgan politika konusunda Kremlin'i eleştirmektedir. Navalni ve Hodorovski'nin kendi aralarında kimi konularda (örneğin politik tutukluların hakları, rüşvet ve yolsuzluklar, seçim hileleri vs. konularında) işbirliği yaptıkları da görülmektedir. Navalni, öldürülmeden önce Nemtsov ile de işbirliği yapıyordu.

Burada Navalni'nin muhalifliğini somut olarak anlamak için onun aşırı Rus milliyetçisi olduğunu da vurgulamak gerekir. Navalni, 2007 yılında yayınladığı bir görsel-işitselde esmer Kafkasyalıları haşere ve böceklere benzeterek onlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Navalni, sivrisineklerin sinek vuracağı ile, hamamböceklerinin terlik ile öldürülebileceğini ancak bunların daha büyükleri olan Kafkasyalıların ne sinek vuracağı ile ne de terlik ile öldürülebileceğini, onların sinek ve hamamböceklerinden daha büyük olmaları dolayısıyla ancak silah ile öldürülebileceğini söylüyor ve nasıl öldürülebileceklerini de temsili olarak onlardan birini silahla öldürerek bir görsel-işitselde göstermektedir (bkz. Navalni, 2007).

Bu yaklaşımı göz önüne alındığında, makalenin başında verilen Navalni'nin X hesabında ve internet sitesinde kullandığı “iyilik ve tarafsızlık arasındaki son savaş” simgesinde (bkz. *Görsel 2*) boynu ezilip kırılan sadece Rusya'da yolsuzluk yapan iktidar değil, aynı zamanda Rus olmayan Kafkasyalılar, Orta Asyalılar, vs.'dir.

Rusya'da insan hakları alanındaki en büyük sorunlardan birinin Rus olmayanlara karşı uygulanan ve politik şiddetten sokak şiddetine (Asker, 2010) kadar varan bastırmalar olduğu söylenebilir. Rusya'daki Kafkasyalılara ve Orta Asyalılara olduğu gibi Rusya içindeki yerli halklara karşı da aynı uygulamalar politik alandan hukuk alanına, hukuktan gündelik yaşama kadar görülebilmektedir. Irkçı saldırıların nesnesi olmasının yanı sıra, Rus olmayan yerli halklar aynı zamanda Rus Bilimler Akademisi'nin de araştırma nesnelere biridir (bkz. *Görsel 6*).

Görsel 6. Moskova'da Rus Bilimler Akademisi'nin Rus Dil Enstitüsü'nde yaklaşık 20 metre karelik küçük bir odada yer alan satış raflarındaki kitaplardan bir görseldir. Bu rafta yer kaplayan kitaplardan neredeyse yarısı, Rusya'daki yerli Türkler üzerinedir. (Görsel, Ekim 2015 tarihinde yazar tarafından çekildi / Y.Ö.A.).

Rusya Federasyonu'nda Rus olmayanlar üzerindeki baskıcı uygulamalar konusunda, iktidarın (Birleşik Rusya, Putin ve Kremlin), iktidar dışındaki partilerin (Jirinovski'nin LDPR partisi, Zyuganov'un Komünist Parti'si) ve muhalefetin (aşırı Rus milliyetçileri ve Avrupa yanlısı liberaller) büyük ölçüde uzlaştığı ve ortak zemine sahip olduğu söylenebilir. Putin'in, hayattayken içerideki en temel muhalifi olan Navalni'nin de Rus olmayanlara karşı benzer bir dışlayıcı ve ezici zihniyeti paylaştığı görülmektedir.

Jirinovski, 2016 Duma seçiminden sonra Rusya'nın üç partili sisteme gereksinim duyduğunu söyledi. Putin ise, böyle bir sisteme “olabilir ama düşünmek gerekir” diye yanıt verdi. Ayrıca Jirinovski, üçlü sistemin bir Rus geleneği olduğunu da şöyle anımsattı (İzvestiya, 2016): “Üç kahraman, düz gidiyor, daha sonra sağa ve sola. Düz: Kremlin'dir, sağ: LDPR ve sol da sosyal-demokratlar”. Jirinovski'nin atıfta bulunduğu üçlü gelenek aynı zamanda Kruşçev zamanında özellikle pahalılaştıran vodka şişesini satın almak için üç kişinin bir araya gelip birer ruble koymasına (o sırada bir vodka şişesi, ortalama üç rubledir) olarak da bilinmektedir.

Ancak Batı medyası bunu, Jirinovski gibi “üç partili sistem” değil, “tek partili sistem” olarak yorumladı. Ayrıca Batı medyası, 2016'da Duma seçimiyle ilgili neredeyse her şeyi dalga ve alay konusu yapmıştır. Türk medyası ise 2016'da Duma seçimiyle Batı medyası kadar ilgilenmemiştir.

Seçim Sonuçlarının Kısa Özeti

2016 Devlet Duması seçiminin sonucuna göre başbakan Dmitriy Medvedev'in genel başkanı olduğu ancak “Putin'in partisi” olarak bilinen Birleşik Rusya %54,28; Komünist Parti %13,45; LDPR %13,24 ve Adil Rusya %6,22 oy aldı.

2016'da karışık sistemin uygulandığı seçim sonrasında Birleşik Rusya, Duma'da parti listelerine ayrılan 225 sandalyeden 140'ını, bireysel adaylara ayrılan 225 sandalyeden de 203'ünü alarak 343 sandalye (%76,22) ile tek başına anayasal çoğunluk, başka bir deyişle anayasayı değiştirebilecek çoğunluk elde etti.

Gösterdikleri bireysel adaylarla birlikte diğer partilerin aldığı Duma'daki sandalye sayıları şöyledir: Komünist Parti 42 (%9,34), LDPR 39 (%8,67) ve Adil Rusya 23 (%5,11) sandalye almıştır.

Seçim barajını aşamayan ancak dar bölgeden bireysel adaylar ile Duma'ya giren Vatan %0,22 (1 sandalye) ve Yurttaş Platformu %0,22 (1 sandalye) oy aldı. Duma'ya %0,22 oy ile bir de bağımsız aday girmiştir.

Aşırı Rus milliyetçisi Vatan partisinin lideri, Moskova'nın güneybatısında yer alan Voronej Bölgesi'nden aldığı oy ile Duma'ya girerken, Yurttaş Platformu partisinin lideri de İdil ırmağı ile Ural dağları arasında kalan Başkurt Cumhuriyeti'nden aldığı oy ile Duma'ya girdi. 18 Eylül 2016'da Duma'ya giren altı partinin liderleri arasında sadece Yurttaş Platformu'nun 52 yaşındaki lideri Rifat Şayhutdinov, tek Rus olmayan liderdir.

Seçmenin Katılımı

Merkez Seçim Komisyonu'nun verilerine göre, ülke genelinde 109 milyon 737 bin kayıtlı seçmen için 95 binin üzerinde oy kullanma merkezi açıldı. Yurt dışında yaşayan 2 milyona yakın Rusya yurttaşı için diplomatik temsilciliklerde 371 oy kullanma merkezi kuruldu. 2011'deki Duma seçiminde seçime katılım oranı yaklaşık %60 iken, 2016'daki seçimde bu oran %47,88'e düşmüştür.

Büyük kentlere göre bakıldığında, Merkez Seçim Komisyonu, Moskova'da katılım oranının %20 iken, Aziz Peterburg'da (St. Petersburg) söz konusu oranın %16,1'e indiğini belirtmektedir. Bu en büyük iki kentteki düşük katılım oranına bakıldığında, Rusya'da toplumsal-ekonomik olarak daha güçlü kesimlerin, oy kullanma davranışını daha az gösterdikleri görülmektedir.

2016'daki Duma seçimine seçmenin katılım oranının, ülke genelinde ve büyük kentlerde düşük oluşunun aşağıdaki dört nedeninden söz edilebilir:

1) Seçim tarihi: Seçim tarihinin yaz ayına denk gelmesi, seçmenin oy kullanma davranışını etkilemiştir. Özellikle büyük kentlerdeki zengin nüfusun tatil olanakları nedeniyle yurt dışı ya da içinde seçim sandıklarından uzakta bulunuyor oluşu, daha yoksul kesimlerin ise tarlada ya da yazlıklarında bulunuyor oluşu seçime düşük katılım oranını etkilemiştir.

2) İstikrar isteği: Düşük katılım oranı, seçmenin şu ya da bu ölçüde istikrar isteğinin de göstergesi olabilir. Başka bir deyişle iktidardaki Birleşik Rusya partisinin, dolayısıyla Putin'in politika ve uygulamalarının devamını isteyen seçmen de seçime katılma gereksinimi duymamış olabilir. Çünkü seçimde oy kullanılmaması en fazla iktidar partisi için işlevsel olacaktır.

3) Umutsuzluk: Seçimde oy kullanmakla bir şeyin değiştirilebileceğine yönelik umudun olmayışı, bir kısım seçmenin sandıklara gitmeme davranışını açıklayabilir.

4) Boykot: Kırım'da Tatar Türklerinin büyük çoğunluğu, seçimi boykot ederek seçime katılmadı. Örneğin Kırım'da nüfusunun %90'ından fazlası Kırım Tatarı olan bir bölgede katılım oranı sadece %9 olarak kaydedildi. Ancak başat Rus medyası, söz konusu boykotun varlığını ve etkisini görmezden gelip (Ria Novosti, 2016) çarpıtarak yansıtmıştır.

İktidar ya da iktidara yakın çevreler, düşük katılım oranını meşrulaştırmak için, Batı Avrupa'daki seçimlerde seçmenin düşük katılım oranıyla Rusya'da 2016'daki Duma seçimine düşük katılım oranını karşılaştırmışlardır. Böyle bir karşılaştırma ile seçmenin düşük katılımının, Rusya Federasyonu'ndaki "gelişmişliğin ve güçlenmenin" bir göstergesi olduğu vurgusu yapılmak istenmiştir.

Duma seçiminde 18 Eylül 2016'da uzayda bulunan tek kozmonot Anatoliy İvanişin de oy kullandı (Lenta.ru, 2016).

Türkiye'de 1487 Rusyalı yurttaş oy kullandı (TRT-Ruskiy, 2016). İllere göre: İstanbul ve Bursa'da 593, Antalya ve Alanya'da 486, Ankara'da 364 ve Trabzon'da 44 oy kullanıldı.

Seçimin Meşruiyeti

2016 yılındaki Duma seçimi; seçim hileleri, seçim sonucunu tanımama çağrıları ve seçim boykotları açısından oldukça sorunlu olmuştur:

Seçim hileleri: X'ta bir kullanıcının sorduğu "madem Putin'in partisi, bu kadar çok oy alabiliyor, neden seçim hilesi yapma gereği duyuyor?" sorusu, seçim sürecinde ve sonrasında sorulan sorulardan biri oldu.

Rusya Federasyonu'nda yapılan seçimlerde seçim hileleri o ölçülere varmıştır ki bu konuda hileleri kaydeden ayrıca bir internet sitesi (Karta, 2016a) de açılmıştır. Site ilk önce, 4 Aralık 2011'de on binlerce kişinin katıldığı kitlesel protestolara yol açan seçim hileleri sürecinde açılmıştır. 2016 Duma seçiminde 3,768 seçim hilesi kaydedilirken, 4 Aralık 2011'deki Duma seçiminde söz konusu hile sayısı 7,800 olarak kaydedilmiştir (Karta, 2016b). Seçim hileleri çevrimiçi ortamlarda da kaydedilip paylaşıldı (bkz. Görsel 7).

2011 yılındaki Duma seçimi sırasında sandıklar etrafında yapılan seçim hileleri nedeniyle on binlerce kişi seçim sonrasındaki günlerde sokak protestolarına çıkmıştı. Ancak 2016 yılındaki Duma seçimi sürecinde de birçok seçim hilesi kaydedilmiş olmasına rağmen, seçim sonrası kitlesel sokak protestoları görülmedi. Seçim sandıkları etrafında kaydedilen hile ve yolsuzlukların neredeyse tamamının iktidardaki Birleşik Rusya partisinin yandaşları tarafından yapıldığı görülmektedir. Gözlemcilerin az olduğu bölgelerde seçim yolsuzlukları da arttı. Ancak özellikle ŞİO ve BDT ülkelerinden gelen gözlemciler, Batılı gözlemciler gibi seçim hilelerinden bahsetmediler.

Görsel 7. İlya Novikov, X hesabında Birleşik Rusya partisinin seçim hilesini paylaşmaktadır: “80 adet seçim bülteninde Birleşik Rusya partisi zaten işaretli” (İlya Novikov’un X hesabı (@ilyavnikov), [Ekran alıntısı, 2016].

2011’de Merkez Seçim Komisyonu’nun başkanı Vladimir Çurov’du. Çurov, Kremlin’i eleştiren birçok kişi tarafından 2011’deki Duma seçimini manipüle etmekle suçlanıyordu. 2016’da Duma seçimi sürecinde Merkez Seçim Komisyonu’nun başkanı olarak görev alması için Çurov’un yerine Ella Pamfilova atandı. Putin tarafından atanan Pamfilova, bir hukukçu ve insan hakları eylemcisi olarak çalışmalar yapmıştır. 2011’deki seçim hileleri nedeniyle adı yolsuzluğa karışan Çurov’un yerine, 2016’da Merkez Seçim Komisyonu’na “saygınlık kazandırmak” amacıyla insan hakları alanında çalışmış Pamfilova’nın özellikle seçilerek atandığı söylenebilir. Pamfilova’nın liberal eğilimli olduğunu yazanlar da vardır. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında ise, bir erkek başkan yerine bir kadın başkanın görev yapmasının ayrıca bir “yumuşak güç” işlevinden söz edilebilir.

Pamfilova, 1993’te kurulan Merkez Seçim Komisyonu’nun beşinci başkanıdır. Komisyonun daha önceki başkanlarının görevden getirilmeden önceki ağırlıklı işleri, siyasi, bürokratik ve diplomatik görevlerdi.

Aşırı Rus milliyetçisi Navalni, 2016’daki seçimde 12 milyon sahte oy olduğunu söyledi ve Pamfilova’nın istifasını istedi (Navalni, 2016b). PARNAS ve Elma partileri gibi liberal oluşumlar etrafındaki muhalifler de, Pamfilova’nın istifasını isteyenler arasında yer aldı. Faşizan söylem kullanan Jirinovski, seçim sonrasında bir yerde Birleşik Rusya partisi için çıkan oyların, orada kayıtlı olan seçmen sayısından fazla olduğunu söyleyip isyan etti. Bütün bunlara rağmen Pamfilova, aşırı bir sahtekârlık olmadığı açıklaması yaptı (Eho-Moskvıy, 2016).

Seçim sonuçlarını kısmen ya da tümünden tanımama: 2016’daki Duma seçiminin sonuçları, sandıklar etrafındaki belgelendirilmiş hileler nedeniyle kuşkuyla iken, diğer yandan seçim sonuçlarının bir kısmını hile dışındaki gerekçelerle de tanımayanlar bulunmaktadır. Bu ise doğrudan Kırım’da yapılan Duma seçimi ile ilgilidir.

Türkiye, Ukrayna, Japonya, ABD de dâhil olmak üzere birçok devlet, Kırım'da 2016'da ilk kez yapılan Devlet Duması seçimini tanımadı. Ayrıca Batılı birçok ülke, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (daha çok bilinen adıyla Venedik Komisyonu) da "işgal edilen" yarımadadaki seçimleri gözlemlemeyi reddetti ve Kırım'a gözlemci göndermedi. Çünkü bu ülkelere göre, Kırım Ukrayna'nın bir parçasıdır, Rusya'nın değil.

20 Eylül 2016 tarihinde Ukrayna Parlamentosu ise daha da ileri giderek, 19 Eylül'de Halk Cephesi (Narodniy Front) tarafından sunulan tümüyle "7. Devlet Duması seçimlerini ve sonuçlarını tanımama" yönündeki tasarısını kabul etti. Tasarının kabul edilmesinin nedeni, Devlet Duması seçimlerinin Rusya tarafından referandum oyunuyla işgal edilen Kırım'da da düzenlenmesidir (Şumilin, 2016).

Ukrayna'nın başkenti Kiev'de faaliyetlerini sürdüren Kırım Özerk Cumhuriyeti Savcılığı, Rusya'nın, Ukrayna'nın işgal edilen bölgesi olan Kırım'da parlamento seçimi gerçekleştirmesi ile ilgili dava açtı. Savcılık, davayı Ukrayna Ceza Kanunu'nun 110. Maddesi 2. Fıkrası'na göre açmıştır. Ayrıca Ukrayna, Rusya'nın Ukrayna toprağında düzenlediği seçimleri kınayarak, Kırım'ın işgalini tanımama politikasını sürdüren ülkelerin Kırım'daki seçimlerin de sonuçlarını tanımamaları çağrısını tekrarladı.

Rusya Merkez Seçim Komisyonu'nun yayınladığı bilgiye göre, işgal altındaki Kırım'dan Duma'ya parti listelerinden Kırım'ın sözde Başbakan Yardımcıları Mihail Şeremet ve Ruslan Balbek ve Kırım'ın sözde savcısı Natalya Poklonskaya girdi. Bunun dışında Kırım'dan dört bağımsız aday (Andrey Kozenko, Konstantin Baharev, Svetlana Savçenko ve Dmitriy Belik) Duma'ya milletvekili olarak girdi. Kırım'daki sözde seçim sandıklarından 7 milletvekili Duma'da sandalye kazanmış oldu. Böylece Duma'daki 450 milletvekilinden, söz konusu 7 milletvekilinin Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok ülke tarafından tanınmadığını söylemek gerekir.

Seçim boykotları: Kırım'da Tatar Türkleri, Kırım Tatar Milli Meclisi'nin (KTMM) çağrısı üzerine %90 oranında seçimi boykot etti. KTMM Kırım'daki Tatar Türklerinin en örgütlü kuruluşuydu ve Rus politik otoritesinin politik şiddetine karşı en büyük direnci gösteren oluşumdu. Ancak KTMM, tam da bu direnci nedeniyle 2014 tarihinde Kırım'ın Rusya tarafından işgalinden sonra, yarımadada yasaklandı, ayrıca liderleri de Kırım'dan kovuldu ve girişleri beş yıl süreyle yasaklandı, Tatar Türkleri nüfusu üzerinde kapsamlı politik şiddet uygulandı ve bu uygulama sürdürülmektedir. Kırım'da KTMM zorla kapatıldıktan sonra, Kiev'e taşındı. 2016 yılındaki Duma seçimini Kırım'daki yerli Tatar Türklerinin neredeyse tamamının boykot edişi, Duma seçiminin meşruiyeti üzerine düşen en büyük gölgedir, aynı zamanda söz konusu şiddet içermeyen boykot, Rus politik şiddetine karşı tüm olanaksızlık ve baskılara rağmen gösterilen büyük bir direniştir.

Seçim sırasında çıkarılan şiddet olaylarından biri, Rusya karşıtı Ukraynalı aşırı milliyetçiler tarafından Kiev'de seçimin yapılmasına engel olunmak istenmesiydi. Kiev'de Rusya Büyükelçiliği'nde açılan seçim sandıklarında oy kullanılmasını engellemek için oy kullananlara karşı ve büyükelçilik binasına yönelik fiziksel saldırılarda (yaralamayı da içeren) bulunuldu.

2016 Duma seçimiyle ilgili bir başka boykot çağrısı da Rusya Federasyonu'nun Yerli Halkları Birliği tarafından yapıldı. Söz konusu Birlik, Rusya'da nüfusun %20'si Rus olmayanlardan oluşmasına rağmen, Duma seçimine katılan partilerin Rus olmayanların

haklarını görmezden geldiğini ve bu konudaki rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Bu nedenle Rus olmayan yerli halkların Duma seçimine katılan 14 partiden hiçbirini için oy kullanmayacaklarını ve sadece bireysel aday listelerindeki kendi yerli insanlarını destekleyeceklerini bildirmişlerdir.

Rusya Federasyonu'nun Yerli Halkları Birliği'nin seçim boykotu için bir başka önerisi de, 18 Eylül 2016'daki Duma seçiminde "herkese karşı (protiv vseh)" seçeneği kaldırıldığı için parti listelerinden gösterilen tüm adaylara karşı oy kullanmak için listedeki 14 partinin her birini işaretleyerek seçim pusulasının geçersiz kılınması biçimindeydi.

Seçimle ilgili durumsal olarak boykot çağrılarında biri de 2016'ta hayatta olan Navalni tarafından yapıldı. Navalni, lideri olduğu İlerleme Partisi'nin 18 Eylül 2016'daki seçime katılmasının hukuksuz bir biçimde engellenerek Duma seçimine katılmadığını belirtmiştir. Navalni, Birleşik Rusya partisinin dışında Duma'daki partileri "sistemin muhalifleri" olarak adlandırmıştır. Partisinin seçime katılması engellenen Navalni, PARNAS ve Elma partileriyle müttefik olduğunu söylemiştir. Ayrıca Komünist Parti ve Adil Rusya partilerinin bireysel listelerinde de değerli adaylar olduğunu söyledi. Kendi taraftarlarına da kendi bölgelerindeki uygun adaylar için oy vermelerini, ancak adaylar arasında değerli aday olmadığı durumda, seçimi boykot etmelerini önerdi (Partiya Progressa, 2016). Dolayısıyla Navalni, yandaşlarına PARNAS ve Elma partileri için, ayrıca Komünist Parti ve Adil Rusya partileri için ise bireysel adaylara göre oy kullanmalarını salık vermiş oldu.

Ancak Navalni, seçim sonrasında PARNAS ve Elma partilerinin seçim barajını aşamamalarının nedeni olarak seçmenin düşük katılım oranını göstermelerine karşılık, Navalni, öldürülen muhalif Boris Nemtsov'un kızıyla DW-Rusça gazetesinde yaptığı bir görüşmede "PARNAS ve Elma, kendilerini suçlasınlar, düşük katılım oranını değil" demiştir (Nemtsova, 2016).

Muhaliflerin Durumu

Günümüzde Rusya Federasyonu'nda temel belirleyici eyleyici Putin ve çalışma takımının, sadece iktidar partisi Birleşik Rusya'yı değil, aynı zamanda muhalefeti de büyük ölçüde denetleyerek biçimlendirdiği söylenebilir.

Medya, neredeyse tamamen Kremlin'deki temel eyleyicilerin denetimindedir. Ayrıca "Rus kimliği"nin inşası da, büyük ölçüde Kremlin'in denetimindedir. "Rus kimliği" ya da "Rusluk" adı altında Ortodoks Hıristiyan ve vurgulu bir biçimde eşcinsel karşıtı muhafazakâr değerler yayılmaktadır. Günümüzde Kremlin'in muhafazakâr politikası tarafından inşa edilen Rus kimliğinin, en belirleyici öğelerinden biri eşcinsel karşıtlığıdır. Rusya'da yetişkin olmayanlara yönelik eşcinsel propaganda malzemelerini yasaklayan bir kanun tasarısı onaylandı. Ayrıca Rusya'da eşcinselleri, hasta olarak kabul eden bir süreç nedeniyle, eşcinsellere kadın ya da erkek olmak için tıbbi tedavilerine yardımcı bağış kampanyaları açılmıştır. Rusya'daki Batı karşıtı kültür, kimlik inşasında "eşcinsel karşıtı Ortodoks Hıristiyan Rus kimliği" olarak ortaya çıkmaktadır.

Rus kimliği ve Ortodoks Hıristiyanlık dışında, Rusya Federasyonu'nda Müslüman olan nüfusa yönelik olarak da politikalar uygulanmaktadır. Rusya'da İslam inancının görünürlüğünün kaba güç ve/veya yumuşak güç ile bastırılmaz bir biçimde artması,

Kremlin'i "Rus İslamı" geliştirme stratejisine yöneltmiştir. Başlangıç olarak esas amacın, Müslüman inancına sahip kişileri Ruslaştırmak ve Kremlin'e bağlı ve sadık kalmalarını sağlamak olarak ortaya konduğu görülmektedir. Örneğin iktidarın yandaşları tarafından, Rusya'da camilerin dilinin Rusça olmasına vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Kremlin tarafından "Rus İslamı" oluşturma projesinin, aynı zamanda "Amerikan İslamı" projesine karşı da geliştirildiği söylenebilir.

Rusya Federasyonu'nda yaklaşık 30 milyon Müslümanın bulunduğu (Dzen, 2024), bu nüfusun yaklaşık %90'ının da Sünni mezhebinden olduğunu belirtmek gerekir. Bu mezhepsel durumun da "Rus İslamı" projesinin icat edilmesini etkilediği söylenebilir. Çünkü "Amerikan İslamı" projesinin de temel mezhepsel hedeflerinden biri Sünni mezhebidir.

Rusya Federasyonu'ndaki yerli Türk nüfusun varlığı da Kremlin için sorundur. "Rus İslamı" gibi "Rus Türkü" projeleri geliştirilip son derece baskıcı ve etkili bir biçimde uygulanmaya çalışılmaktadır.

Bu kültürel ve politik bağlamda, Rusya Federasyonu'nda Kremlin tarafından başka bir deyişle iktidar partisi tarafından muhalif seslere yönelik olarak aşağıdaki uygulamaların gerçekleştirildiği söylenebilir:

1) Kapsayarak sisteme uyumunu artırma: Muhalifler, kimi durumlarda sistem tarafından kapsamaktadır. Örneğin bir zamanlar Putin'i eleştiren Pamfilova'nın Merkez Seçim Komisyonu'na getirilmesi gibi.

2) Dışlayarak diğerlerine de gözdağı vermek: Buna bir örnek olarak İlya Ponomaryov'un milletvekilliği yetkisinin elinden alınması gösterilebilir. Duma'da Kırım'ın Rusya'ya dâhil edilmesiyle ilgili 20 Mart 2014'te yapılan bir oylamada tek "hayır dâhil edilmesin" oyu veren milletvekili Ponomaryov'du. Kırım'la ilgili bu duruşu ve tepkisi nedeniyle, milletvekilliği düşürüldü.

3) "Yabancı ajan" olarak damgalayarak güven kaybına uğratma ya da en azından kuşku uyandırma: Muhalifler, kimi durumlarda "yabancı ajan" olarak damgalanarak dışlanmaktadır. Örneğin Kremlin'e muhalif Levada araştırma merkezinin yabancı ajan olarak damgalanması gibi. Levada, 2016'nın Ağustos ayında yaptığı bir kamuoyu yoklamasına dayanarak, "seçim, yoklamanın yapıldığı hafta yapılmış olsaydı Birleşik Rusya partisi %31 oy alacaktı" biçiminde bir açıklamada bulunmuştu. Bunun üzerine Levada araştırma merkezi, "yabancı ajan" olarak ilan edildi. Rusya'da 2012'de kabul edilen "yabancı ajan" yasasına göre, kamuoyu yoklaması yapmak gibi politik etkinlikte bulunan kuruluşlar, eğer dış mali destek alırlarsa yasaklanabilirlerdi. Ancak Levada'nın yetkilileri, Birleşik Rusya partisiyle ilgili Ağustos 2016'da yaptıkları söz konusu araştırma sonucunu yayınladıktan sonra "yabancı ajan" olarak damgalandıklarını belirttiler. Levada'nın "yabancı ajan" konumuna yerleştirilmesi, onu Eylül 2016'da yapacağı seçim öncesi kamuoyu yoklamasından alıkoydu.

4) Öldürme: Muhalifler, kimi durumlarda tümüyle bertaraf edilerek susturulmaktadır. Örneğin Putin'in liberal muhalifi Boris Nemtsov'un Kremlin karşısında arkadaşıyla yürürken öldürülmesi gibi (bkz. *Görsel 8*).

5) Etkisizleştirme: Muhalifler, kimi durumlarda kendileri için açılan alana çekilerek etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Avrupa'ya kaçan "sürgündeki muhalif"

Hodorovski'nin partisi sayılan PARNAS'ın 2016 Duma seçimine katılmasına izin verilmesi gibi. Bu gibi durumlarda, muhaliflere zaten kazanamayacakları koşullar altındaki bir alanda oynamalarına izin verilmektedir. Putin'e muhalif ve PARNAS'ın liderlerinden bir diğeri olan İlya Yaşın, *Birleşik Rusya - Suçlu Rusya* adlı kitabını tanıttı. Yaşın, kitapta iktidarda bulunan Birleşik Rusya partisinin yaptığı yolsuzlukları belgelendirmektedir. Bu kitabın Boris Nemtsov'un öldürülmeden önce yayımlayacağını söylediği belgeleri içerdiği yazıldı. Yaşın, kitabını tanıttıktan iki gün sonra Moskova'da sokakta seçim öncesi yaptığı bir konuşma sırasında polis tarafından tutuklandı.

Görsel 8. İktidarın muhaliflerinden Boris Nemtsov'un öldürüldüğü köprü ve Nemtsov'un anısına bırakılan çiçekler, yazılar vs. Görselin sağında görülen gözlüklü, mavi paltolu ve şapkalı kişiyle köprüden geçerken biraz sohbet edildi. Köprünün adını "Nemtsov Köprüsü" olarak değiştirilmesini talep ettiklerini ve Nemtsov suikastı için adalet istediklerini ifade etti. (Görsel, Ekim 2015 tarihinde yazar tarafından çekildi / Y.Ö.A.).

6) Kendi muhalifini üretme: Gerçek muhalifleri, çeşitli yol ve yöntemlerle etkisizleştirerek Kremlin, kendine "sadık muhalifler" ya da başka bir deyişle "göstermelik muhalifler" üretmektedir. Örneğin gerçek liberalleri bertaraf ederek, "göstermelik liberaller" inşa etmesi gibi, aynı zamanda "göstermelik Müslümanlar", "göstermelik Türkler" üretmesi gibi.

7) İktidar dışı görünen muhalifler aracılığıyla etkisizleştirmeye çalışmak: Böyle bir uygulama PARNAS'a yönelik olarak Yurttaş Platformu partisi tarafından yapıldı. PARNAS'ın lideri Mihail Kasyanov, köktenci bir kişiliğe sahip olduğu, kin ve düşmanlık ürettiği ve anayasal düzeni zorla devirmeye çağırdığı gerekçesiyle 2016 Duma seçimine katılmaması için Yurttaşlar Platformu partisi tarafından mahkemeye verildi. Ancak mahkeme, Merkez Seçim Komisyonu'nda kaydı yapılmış olan partilerin seçime girmesinde bir engel olmadığı yanıtını verdi (Zamahina, 2016).

2016 Duma seçimi sürecinde muhaliflerin, iktidara karşı eylemlerinin aşağıdaki dört mesele etrafında döndüğü söylenebilir:

1. Rusya'daki yolsuzluklar
2. Ukrayna'ya yönelik saldırgan politika
3. Muhalif seslerin susturulması
4. Rus olmayan nüfusa yönelik ayrımcılık ve dışlamalar

Navalni, iç yolsuzluklarla mücadele konusunda, ayrıca Ukrayna'ya yönelik saldırgan politika ve muhalif seslere yönelik politik şiddete karşı, dolayısıyla yukarıda sıralanan ilk üç mesele konusunda Rusya'da mücadele eden en tanınmış muhaliftir. Navalni, kendisinin İlerleme Partisi ve PARNAS ile Elma partilerinin desteği ile Yolsuzlukla Mücadele Fonu kurmuştur. Fon, özellikle iktidardaki Birleşik Rusya partisiyle ilişkili kişi ve çevrelerin yaptığı yolsuzlukları kamuoyu önünde açığa vurmaktadır.

Hayattayken Navalni'nin ve Yolsuzlukla Mücadele Fonu'nun amaçlarından biri, Rusya'nın hariç tutarak onaylamadığı, Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 20. Maddesi'ni imzalayarak Sözleşme'yi tamamen kabul etmesidir. BM Sözleşmesi'nin 20. Maddesi, yasadışı zenginleşmeye ilişkin cezai yaptırım uygulanmasını içerir.

Rusya Federasyonu'nda ne iç muhalifler (Navalni, Elma ve PARNAS partileri gibi), ne de ülke dışındaki muhalifler (Kasparov ve Hodorovski gibi) kadar seslerini duyuramazlar da yine de bir muhalefet daha bulunmaktadır. Bu "sessiz muhalefet", Rus olmayanların muhalefetidir ve kendilerine yönelik Rusya'da uygulanan ayrımcılıklara karşı mücadeleden oluşmaktadır. Bu sessiz muhalifler, ne içerideki ne dışarıdaki milliyetçi ya da liberal ünlü Rus muhaliflerden pek destek alamamaktadırlar. Bu yöndeki muhalefetlerden biri, Tataristan'da "İdil ve Halk Karşı" adlı bir grup tarafından, seçim öncesinde Birleşik Rusya partisine karşı boykot çağrısında görülmektedir. Rus olmayan muhalifler (çoğu yerli Türklerden oluşmaktadır), 18 Eylül 2016'da Birleşik Rusya'yı ve onun aday gösterdiği kişileri boykot etmeye çağırmıştır (Grigorev, 2016).

Sonuç ve Tartışma

Sonuç olarak Rus yayılcı kültür tarafından güdülenen Rusya'nın iç ve dış politikası açısından 2016'daki Duma seçimiyle ilgili, aşağıdaki yedi değişkenin öneminden söz edilebilir:

- 1) Rusya Federasyonu'nda ilk kez Kırım'da Duma seçimi yapıldı. Kırım'daki Duma seçimini ve sonuçlarını tanıyan ülkeler de var (örneğin ŞİO ve BDT üyesi ülkeler), aynı zamanda tanımayan ülkeler de var (örneğin Türkiye, Japonya, AB, ABD gibi).
- 2) Ukrayna 2016'daki Duma seçimini tümüyle tanımadığını belirten yasayı onayladı.
- 3) Seçmenin düşük katılım oranı dikkat çekiciydi. Bu oranı, Rusya karşıtı ülkeler "seçmenin seçimle bir şey değiştirebileceğine yönelik umutsuzluğu" olarak yorumlarken, Kremlin merkezli bakış açısı "seçmenin istikrar isteği" olarak yorumladı.
- 4) Seçim hileleri, Rusya karşıtlarının ve Putin'in politikalarına muhaliflerin en sık üzerinde durduğu mesele oldu. Ancak 2016'da apaçık belgelendirilen seçim hileleri, bir önceki seçimde olduğu gibi kitlesel kalkışmalara yol açmadı. Bunun en temel nedenlerinden birinin, son dönemde Rusya'daki seçimde dış düşman algısının

artışı/arttırılışı olduğu söylenebilir. 2013'ten sonra Rusya'nın "Ukrayna'nın Batı ile ilişkileri" üzerine saldırısının artması sonrası, Rusya'ya karşı yaptırımların uygulanması ve "dış düşman"ın görünürlüğünü arttırması, "iç düşman"ı Rusyalı seçmen açısından bir ölçüde unutturmuş ya da daha az savaşılabilecek bir konuma yerleştirmiş olabilir.

5) Putin karşıtı liberaller (Hodorovski, PARNAS, Elma) ile Putin karşıtı aşırı Rus milliyetçileri (Navalni) arasında bir kez daha işbirliği yapıldı.

6) Yerli Türklerin varlığı, küçük bir ölçüde de olsa iki açıdan görünür oldu: Kremlin tarafından görünür olmalarına izin verilen görünüm (buna en önemli örnek Yurttaş Platformu partisinin Başkurt lideri) ve diğer yandan sistem karşıtı yerli halkın seçim karşıtı boykotları (buna en önemli örnek Kırım'daki Tatar Türklerinin seçim boykotu, Tataristan'da partilerin önerdiği adaylara karşı boykot çağrıları, vs.).

7) Bu seçim, 2018 yılında gerçekleşecek devlet başkanlığı seçiminin ön aşaması olarak da algılandı. 2016 Duma seçimini, 2018'deki devlet başkanlığı seçimiyle en fazla ilişkilendiren iktidardaki Birleşik Rusya partisi oldu. 2016'da resmi liderinin Medvedev olduğu iktidardaki Birleşik Rusya partisinin seçim sloganlarından biri "Başkanın partisine oy ver" biçimindeydi. 2016 Duma seçimi sonucunda iktidardaki Birleşik Rusya partisinin (bireysel adaylarla birlikte) %80'e yaklaşan mutlak çoğunlukla kazanması ile Putin, rakipsiz güce sahip bir imge çizmiştir. Elbette bu mutlak zaferde seçim hileleri, muhaliflerin etkisizleştirilmesi, seçim öncesi seçimle ilgili yeni yasal düzenlemeler vb. gibi etkenlerin payı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Putin ulusal güvenlik başta olmak üzere Rusya'nın çıkarları için çalışmak vurgusunu sürekli yapmaktadır. Putin, gücünü korumak ve toplumsal yapıyı bütünleştirmek için hem Çarlık, hem İmparatorluk, hem de Sovyet döneminin simge, imge ve yöntemlerinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla, Rusya Federasyonu vatandaşlarına tarihsel bütünsel bir bellek aktarımı, aynı zamanda komünizm karşıtlarına da komünistler için de kapsayıcı söylem geliştirmekte, geleceği günümüze, günümüzü geçmişe, geçmişi geleceğe bağlama uğraşısı sergilemektedir. Ayrıca tarihsel ve kültürel olarak mevcut kapsayıcılığın yetmediği durumlarda, yeni oluşumlar için yeni kapsayıcı stratejiler üretme çabası da görülmektedir. Bu konuda en yeni kapsayıcı strateji olarak, Rus Ortodoks Kilisesi'nin ahlaki olarak nüfuz edemediği Müslüman nüfus için "Rus İslamı" projesini uygulamaya geçirmiş oluşu gösterilebilir.

Sonuç olarak Moskova açısından bakıldığında, Rusya içinde başlarının ezilmeye çalışıldığı yılanlar (bkz. *Görsel 1*'deki simgeye) bir yandan özellikle "liberal yılanlar" iken, diğer yandan "Rus olmayan eşitlik isteyen yılanlar" olduğu görülmektedir. 2016'daki Duma seçimi sürecinde Moskova tarafından (ya da mecazi olarak "Aziz Georgi" tarafından) söz konusu "yılanlar"ın başlarının bir kez daha büyük bir ölçüde ezildiği söylenebilir. İçerideki ve dışarıdaki yılanların başlarını daha küçükken ayakları altına alıp ezmek için Moskova, stratejiler üretmeye ve uygulamaya devam etmektedir.

Kaynaklar

Adamova, S. (2016). Sotsiolog Levada-Tsentra: Za God Podderjka Edinoy Rossii Upala Poçti Vdvoe. *The Insider*, <https://theins.ru/opinions/30683>

- Asker, A. (2010). *Rusya*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2010/12/14/6020/rusyanin>
- Duma. (2022). <http://duma.gov.ru/news/55420/>
- Dzen. (2024). İslam Nastupayet Po Vsem Frontam, Skoro Budut Zahvaçeniy Rossiya i Afrika, <https://dzen.ru/a/ZaJugUGfRIZk-3i5>
- Eho-Moskvıy. (2016). Ella Pamfilova Ne Vidit Osnovaniy Dlya Uhoda V Ostavku, <https://echo.msk.ru/news/1843462-echo.html>
- Galinskaya, İ.L. (2010). Obraz Georgiya Pobedonostsa v Kul'ture Rossii. *Vestnik Kul'turologii*, (3), 87-90. <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-georgiya-pobedonostsa-v-kulture-rossii/viewer>
- Gamov, A. (2016). Sergey Mironov: 'Nizkaya Yavka – Eto Oçen Trevojno'. *Komsomolskaya Pravda*, <https://www.kp.ru/daily/26583.5/3598924/>
- Grigorev, A. (2016). Zaştitniki Volgi Gotovyat 'Eduoy Rossii' 'Bulavoçnyy Ukol' Pod Kazanyu. *Ideal.Realii*, <https://www.idelreal.org/a/27996269.html>
- İzvestiya. (2016). Putin: U Nas Narod Znaet, Kuda Poslat Nado. *İzvestiya*, <https://iz.ru/news/634163>
- Jurnal FOMA. (2023). Georgiy Pobedonosets: Gde, Pomimo İkon, Mojno Vstretit' İzobrajenıye Etogo Svyatogo?, <https://foma.ru/georgij-pobedonosec-gde-pomimo-ikon-mozhno-vstretit-izobrazhenie-jetogo-svjatogo.html>
- Karta. (2016a). Karta Naruşeniy Na Vıyborah, <https://www.kartanarusheniy.org/>
- Karta. (2016b). Karta Naruşeniy Na Vıyborah, <https://www.kartanarusheniy.org/2016-09-18>
- Konstitutsiya Rossiyskaya Federatsii. (y.k.a). <http://constitution.ru/10003000/10003000-5.htm>
- Konstitutsiya Rossiyskaya Federatsii. (y.k.b), <http://constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>
- Kotlyar, M. (2021). "Nagornaya propoved i kodeks stroitelstva kommunizma - odin v odin", <https://www.gazeta.ru/social/2021/09/02/13943414.shtml>
- Lenta.ru. (2016). Rossiyskiy Kosmonavt Progolosoval S Zemnoy Orbitıy. *Lenta.ru*, https://lenta.ru/news/2016/09/18/golossvyshe/?utm_source=lentatw&utm_medium=social&utm_campaign=rossiyskiy-kosmonavt-progolosoval-s-zemn
- Navalni, A. (2007). NAROD Za Legalizatsiya Orujie, <https://www.youtube.com/watch?v=oVNJiO10SWw>
- Navalni, A. (2016a). Vıy Ne Proıgrali, Potomu Çto Eto Ne Vıborıy, <https://www.youtube.com/watch?v=KCpMUPkbt6g>
- Navalni. (2016b). Dorogaya Ella Aleksandrovna Pamfilova, Uyodite. İ Volodina S Soboy Zabirayte, <https://navalny.com/p/5068/>

- Nemtsova, J. (2016). Aleksey Navalny: 'Ya Ne Prizival K Boykotu Vıyborov'. *DW-Russkiy*, <https://www.dw.com/ru/алексей-навальный-я-не-призывал-к-бойкоту-выборов/a-19563395>
- Özkan, V. ve Dinç, A. (2015). Rusya'nın Batı-Karşıtı Politikasında Türkiye Nasıl Konumlandırılmaktadır?. *Sosyal Bilimler Dergisi / SOBİDER*, 2(2), 100-121.
- Partiya Progressa. (2016). Zayavlenie Partiya Progressa Ob Otnoşenii K Vıyboram V Gosudarstvennyu Dumu V Sentyabre 2016 Goda. *Partiya Progressa*, <https://partyprogress.org/news/60/>
- Rbc. (2016). Praymeriz "Eduoy Rossii" Proigrali Okolo 50 Deputatov Gosdumıy, <https://www.rbc.ru/politics/24/05/2016/574474909a7947060d7c2e82>
- Ria Novosti. (2016). Krimskie Tatarıy Aktivnyı V Respublikanskom Politıçeskom Protseste- Smirnov. *Ria Novosti*, <https://crimea.ria.ru/politics/20160918/1107321202.html>
- Siberian BEAR. (2016). Jirinovski: Ya Nenavıju Vas, Yedinaya Rossiya!, <https://www.youtube.com/watch?v=prtLJ7t5awQ>
- Şumilin, O. (2016). Rada Postanovila, Şto Ne Viznae Novu Derjdumu RF. *Ukrainskaya Pravda*, <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/20/7121204/>
- TRT-Russkiy. (2016). V Turtsii Poçti 1,5 Tıysyaç Rossiyan Progolosovali Na Vıyboray V Gosdumu. *TRT-Russkiy*, <http://www.trt.net.tr/russian/iz-rossiiskogo-i-turietskogo-mira/2016/09/19/v-turtsii-pochti-1-5-tys-rossiian-progholosovali-na-vyborakh-v-gosdumu-572730>
- Umland, A. (2010). Zhirinovskii As A Fascist: Palingenetic Ultra-Nationalism And The Emergence Of The Liberal-Democratic Party Of Russia In 1992-93, https://www.academia.edu/436588/Zhirinovskii_as_a_Fascist_Palingenetic_Ultra-Nationalism_and_the_Emergence_of_the_Liberal-Democratic_Party_of_Russia_in_1992-93
- Umland, A. (2016). #Zhirinovskii's Resurgence: #LDPR Achieves Its 2nd Best Result In National Elections Since 1993, <https://www.linkedin.com/pulse/zhirinovskiis-resurgence-ldpr-achieves-its-2nd-best-result-umland>
- Varlamov. (2016). Za Kogo Ya Budu Golosovat 18 Sentyabrya, <https://varlamov.ru/1954679.html>
- Vtsiom. (2016). <https://wciom.ru/index.php?id=238&uid=115845>
- Zamahina, T. (2016). TSİK Ne Podderjal Snyatie Spiska 'Parnasa' S Vıborov. *RG*, <https://rg.ru/2016/09/10/cik-ne-podderzhal-sniatie-spiska-parnasa-s-vyborov.html>

Structured Abstract

The Russian Federation (Russia, RF) consists of 21 republics, 46 provinces, 9 borders, 3 federated cities, 4 autonomous districts and one autonomous province. However, since the Crimean peninsula was annexed by Russia with the “referendum game” held in the Autonomous Republic of Crimea, located within the borders of Ukraine, on March 16, 2014, official figures based in Moscow have added the peninsula under the name “Republic of Crimea”, increasing the number of republics of Russia to 22. Thus, the Russian Federation consists of 84 federated units, but official figures show this number as 85, including Crimea.

However, today, many countries, including Turkey, continue to recognize Crimea as a part of Ukraine but not as a part of Russia. Accordingly, the countries in question do not recognize the State Duma elections held by Russia in Crimea on September 18, 2016.

In the article, the State Duma elections held in the Russian Federation and the Crimean peninsula on September 18, 2016 are analyzed within a cultural sociological framework in the context of some socio-cultural variables. Analysis is done by taking into account national and international variables such as election boycott and fraud, the new election system, the situation of the opponents, statements of countries that recognize and do not recognize the election results, etc. The 2016 elections are important because they were the first State Duma elections held in Crimea after it was annexed by Russia through a referendum game. With this election, a new political and socio-cultural process began that continues today. The article is based on primary data obtained through the interview and observation techniques of the qualitative research method, on the one hand, and secondary data obtained from academic and media sources, on the other hand.

The competition symbols used by the two main rivals against each other in the Duma elections in 2016 (see *Image 1* and *Image 2*) summarize the election in question on a visual level.

It can be said that the opposition's actions against the government during the 2016 Duma election period revolved around the following four issues: Corruption in Russia; Aggressive policy towards Ukraine; Silencing dissenting voices; Discrimination and exclusions against the non-Russian population.

Once again, there was cooperation between anti-Putin liberals (Hodorovsky, PARNAS, Apple) and anti-Putin extreme Russian nationalists (Navalny).

The presence of indigenous Turks became visible, albeit to a small extent, from two perspectives: on the one hand, the appearance that they were allowed to be visible by the Kremlin (the most important example of this is the Bashkir leader of the Citizen Platform party) and, on the other hand, the anti-election boycotts of anti-system indigenous people (the most important example of this is the one in Crimea). Election boycott of Tatar Turks, boycott calls against candidates proposed by parties in Tatarstan, etc.).

The low voter turnout rate was striking. In order to legitimize the low turnout rate, circles in power or close to the government have compared the low turnout rate of voters in elections in Western Europe with the low turnout rate in the Duma elections in Russia in

2016. With such a comparison, it was intended to emphasize that low participation in the election is an indicator of “development and strengthening” in the Russian Federation.

However election fraud was the issue most frequently emphasized by anti-Russian critics and opponents of Putin's policies.

During the Duma election in 2011, tens of thousands of people went out to street protests in the days after the election due to election fraud around the ballot boxes. However, although many electoral frauds were recorded during the Duma election process in 2016, there were no mass street protests after the election. It seems that almost all of the fraud and corruption recorded around the election ballot boxes was committed by supporters of the ruling United Russia party. Election fraud was also shared online.

As a result, when viewed from Moscow's perspective, it can be seen that the snakes whose heads are being tried to be crushed in Russia (see the symbol in *Image 1*) are, on the one hand, especially “liberal snakes”, and on the other hand, they are “non-Russian snakes who want equality”. It can be said that the heads of these “snakes” were once again crushed to a great extent by Moscow (or figuratively, by “St. George”) during the Duma election process in 2016. Moscow continues to develop and implement strategies to crush the heads of snakes inside and outside while they are still small.

Osmanlı'da İlerleme Fikrinin Doğuşu: Reform Tartışmaları ve Reformlar

*The Birth of the Idea of Progress in the Ottoman Empire:
Reform Discussions and Reforms*

Recep KILIÇ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
ORCID: 0009-0006-5424-706X, e-mail: krecep2009@gmail.com

Öz

Günümüzdeki "ilerleme (progress)" kavramı, kalkınma, modernleşme, reform ve refahın artması gibi anlamları içerir. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilerleme kavramının tarihsel gelişimini ve yapısal dönüşümünü ele alarak reform tartışmalarını inceler. İlerleme, modern Batı uygarlığının bir ürünü olup, akli ve bilimsel gelişmeleri temel alarak modernleşmenin öncüsü olmuştur. Osmanlı'da ıslahat ve modernleşme çabaları, ilerleme fikrine dayanır ve reform süreci iç dinamikler, dış baskılar ve modern Batı'nın taklidiyle şekillenir. Bu süreç, teokratik Osmanlı'da kalkınma ve refahı artırma amacı taşıırken seküler bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İlerleme, Reform, Islahat, Refah

Abstract

The term "progress" in today's context encompasses concepts such as advancement, development, modernization, reform, and increased welfare. This study examines the historical development and structural transformation of the concept of progress in the Ottoman Empire, focusing on reform discussions. Progress is a product of modern Western civilization and serves as the precursor to modernization, centered on reason and scientific advancements. Efforts for reform and modernization in the Ottoman Empire are based on the idea of progress, shaped by internal dynamics, external pressures, and imitation of the modern West. While aiming to enhance development and welfare in the theocratic Ottoman state, this process also brings about a secular transformation.

Keywords: Ottoman Empire, Progress, Reform, Islahat, Prosperity

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article	Başvuru Tarihi / Submitted 01.01.2024	Kabul Tarihi / Accepted 09.02.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article Kılıç, R. (2024). Osmanlı'da İlerleme Fikrinin Doğuşu: Reform Tartışmaları ve Reformlar. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 105-124.		

Giriş

İlerleme (progress veya terakki) kavramı, yükselmek, refahın artması, bilim, fen, hürriyet ve medeniyette ileri gitmek gibi çeşitli anlamları içermektedir. Dönemsel olarak aklın, bilimsel bilgiyle teknolojinin toplumsal alanındaki yansımalarını ifade eden bu kavram, on dokuzuncu yüzyılda sanayi ve sanayi devrimi ile özdeşleşmiştir. Batı uygarlığının bir ürünü olarak kabul edilen ilerleme kavramı toplumsal değişimlerde anahtar rol oynamıştır. Antik Yunan ve Romalılarda izine rastlanılsa da Rönesans ve Reform dönemleriyle birlikte modern devlet fikrinin doğuşu, bilimsel gelişmeler ve sanayileşme söylemleri içinde şekillenmiştir. Modern dönemle birlikte ilerleme fikri, sadece tinsel bir gelişmeyi değil insan aklının bir ürünü olan dünyevi bir ilerlemeyi ifade etmektedir.

Modern dönemle birlikte ilerleme düşüncesi, dinsel bağlamdan sıyrılarak doğaya egemen olma arzusuyla şekillenmiştir. Kavramın uygulanabilir koşulu, dünyevi yaşamın değeri ile bilginin insan ihtiyaçları için kullanılabilir şekilde kabul edilmesi olmuştur. Bu evrim sürecinde ilerleme, sosyal ve siyasal değerlere doğrusal bir yön ve çizgisel bir tarih anlayışı yüklemiş ve ayrıca, modernleşme ve reformasyon kavramları ile anlamsal bir birliktelik oluşturmuştur. Böylece dünyevi refah ve mutluluk vaadi, ilerleme fikrinin esası olarak seküler toplum düzeni ve dünyevi refah arzusunu güçlendirmiştir. Modern Batı'da yaşanan tüm bu gelişmeler, ilerleme fikrinin doğuşuna ve bir inanç haline dönüşümüne yol açmıştır.

Bu süreçten etkilenen toplumlardan biri de Osmanlı halkı olmuştur. Modern Batı karşısında alınan askeri yenilgiler, Osmanlı yönetici ve aydınlarını Batı'nın üstünlüğünün kabulüne ve Batı ile mücadelede onların enstrümanlarını kullanma fikrine itmiştir. Dolayısıyla Osmanlı yönetici ve aydınları ilerleme/modernleşme sürecini doğrusal bir yön ve çizgisel bir tarih anlayışıyla Batı'yı kıyas alarak değerlendirmiştir. Bu kıyasla birlikte yürüyen süreç, Osmanlı'da İlerleme fikrinin doğuşuna, reform tartışmalarına ve sonrasında "ıslah" ve "tecdid" gibi daha yerli reform kavramlarıyla hayat bulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, yapısal sorunlarla başa çıkabilmek ve Batı ile aynı modda olabilmek için ilerleme inancı etrafında çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Lakin bu süreç birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu süreci inceleyen birçok araştırmacı reformların esasında niçin yapıldığı yahut Osmanlı'da bu süreci başlatan sebepler ve reformların Osmanlı toplumunu nereye evrilttiği bütüncül bir perspektifle açıklanamamıştır. Yapılan ıslahatlarda iç dinamikler ile dış faktörlerin etkisi neydi? "Mülk ve milleti ihya" etmeyi hedefleyen bu reformlar dünyevi refahı vaadederken, toplumsal eşitlik ve sekülerleşme Osmanlı toplumunu nasıl dönüştürmüştü? Bu çalışmada tüm bu gelişmelerin ve soruların reformasyon döneminde Osmanlı'daki izi sürülecektir.

İlerleme Kavramının Tarihsel Gelişimi

İlerleme (progress veya terakki) kavramını sözlük anlamıyla, yükselmek, refahı artmak, mevki ve makamın (cah ve menasib) ilerlemesi, ilim, fen, hürriyet ve medeniyette ileri gitmek şeklinde tanımlamak mümkündür (Sami, 2019: 24; TDK, 2009:954). Ekseriyetle on dokuzuncu yüzyılda sanayileşmeyle birlikte anılmaktadır. İlerleme fikri tarihsel gelişimi ve toplumsal değişime/dönüşüme etkisi bağlamında tartışılmalı bir konu olmuştur. İlerlemenin (kalkınmanın) sanayileşme ve teknolojiyle birlikte maddi refahı artıracığı/artırdığı ve yeni gelişmelere yol açacağı düşüncesi hala güncelliğini

korumaktadır. Bu kavramı ya da fikri zaman, mekân ve olay olarak dönemselleştirmek pek mümkün değildir. Anlamı ve ortaya çıkışı ile ilgili de bir uzlaşma söz konusu değildir.

Bilim imgesinin –modern çağda apaçık bir şey haline gelen- temeli üzerinde yükselen ilerleme kavramının ne Doğunun büyük kavramlarında ne klasik Antikçağ’da ve ne de Ortaçağ skolastiğinde değil, ilk kez modern dönemde ortaya çıktığı ve Modern Batı uygarlığının bir ürünü olduğu genel kabul görmüştür. Ayrıca Aydınlanma dönemiyle son formuna ulaştığı düşüncesini savunanlar (J. Burry ve P. Rossi) için ilerleme kavramı modern bilimin bir imgesi olup, bilimsel bir yöntemle ve doğaya egemen olma isteğiyle karakterize edilmiştir (Rossi, 2017: 54). Diğer taraftan, çağdaş düşünürlerden Amerikalı sosyolog R. Nispet (History of The Idea of Progress), ilerleme fikrinin ilk kez Grek ve Romalılarda ortaya çıktığını ve bunun örneklerini ise Hesiodos, Xenophanes, Protogores, Platon, Aristoteles, Zeno, Lecretius ve Seneca gibi düşünürlerin eserlerinde görülebileceğini belirtir (Nispet, 1980: 12). Benzer şekilde Alman tarihçi Koselleck de, “ilerlemek” ya da ilerlemeyi tanımlayan kelimelerin, Antik dönemde bolca kullanıldığını belirtir (Koselleck, 2007a: 24). Fakat bu kavram on dokuzuncu yüzyılda geleneksel sosyal yaşama yapılan bir müdahale, dinsel geleneklerden kopuş, kişi-ötesi bir eylem öznesi ve teknik-sosyal bir gidişi ifade etmekteydi (Koselleck, 2007b: 165-167). Bunun yanı sıra Antik Yunan’da kullanılan “prokope” teriminin günümüzde kullanılan “progress” teriminin anlamsal karşılığı olarak kabul edilmektedir.

Koselleck, “prokope” teriminin Antik Yunan’da devlet, toplum ve ahlaki alanlar ile sınırlandırılmışı söylerken ahlaki mükemmelleşme ve toplumsal iyileşmenin nihai noktası olarak tanımlar (Koselleck, 2007a: 23-31). Bu bakış açısı anlamsal tartışmaları yürütülen ilerleme kavramına en yakın tanımlamayı ifade etmekteydi. Ayrıca modern dönemde birlikte bu anlamsal durum bilimsel alanlar ve bu alanların çıktısı üzerinden yeniden tanımlanacaktır.

İlerleme fikrinin tarihsel olarak hangi dönemde ortaya çıktığı noktasında yapılan tartışmalarda, bu fikrin modern dönem olarak adlandırılan ve Avrupa’da on altıncı yüzyılın ilk yarısı ile XVII. yüzyılın sonu arasında doğduğu kabul edilmektedir (Rossi, 2017: 54). Bu doktrinin kökeni, modern devletin ortaya çıktığı Rönesans ve Reform dönemi ile bilimsel gelişmelerin olduğu döneme denk gelmesi tesadüf değildir. Zira bu dönemde meşruiyetin kaynağı tartışmaları (modern devletin kuruluşu ile ilgili) ilerleme fikrine önemli bir zemin oluşturmuştur.

Nisbet, Xenophanes’in yazdığı üzerinden ve Batı dünyasında birçok düşünürün de ilerleme fikrinin başlangıcı olarak kabul ettiği şu sözleri paylaşmıştır: “Tanrılar başlangıçtan itibaren insanlara her şeyi açıklamadılar, ancak insanlar kendi araştırmalarıyla zamanla daha iyi olanı bulurlar.” (Nispet, 1980: 11). Böylece iyi olana insanın kendi ürettikleri üzerinden değer biçilmeye başlanmıştır. Ayrıca Ortaçağ boyunca hüküm süren evren fikri ve insanların düşüncelerinin genel yönelimi bu doktrinin gerektirdiği temel varsayımlarla bağdaşmamıştır. Öyle ki insan türünün küçük bir bölümünün, başka bir dünyada mutluluğunu sağlamak düşüncesine sahip olduğu belirtiliyordu (Burry, 1955: 23-24). Dolayısıyla bu dönemden itibaren insanların ekseriyeti ilerleme fikri etrafında dünyevi bir mutluluğu ve refahı arzularken, bu fikir inanç ilkeleri etrafında şekillendirilmiştir.

Ortaçağ doktrini, tarihi, doğal bir gelişme olarak değil ilahi müdahale ve vahiy tarafından düzenlenen bir dizi olay olarak kavıyordu (Burry, 1955: 23-24). Ayrıca bu dönem modellemelerinde değişimin seyri ya da ilerleme fikri tekrar edilebilirlikleri öngören, döngüsel bir eksenle seyretmekteydi (Koselleck, 2007a: 21). Bu bağlamda kullanılan “ilerleme” fikri modern kullanımından farklı olarak tarih ve toplum anlayışta döngüsel olup, geleceğe yönelik iyimser düşünceyi engellemektedir (Burry, 1955: 9). Ortaçağ zihinsel atmosferinde bu kavramlar din ile ilişkilendirilerek anlamlandırılıp açıklanmaktadır. Bu paradigmada “ilerleme” kavramı teolojik olarak bir derinleşmeyi ve gelişmeyi yahut Tanrı’ya yaklaşmayı ifade etmiştir.

Ortaçağ “ilerleme” fikri Tanrı ile birleşmek bağlamında varoluşun değiştirilebilir olan şekillerine dayanmaktaydı. Başka bir deyişle geçici olandan ebedi olana gidişi ifade etmiştir. Bu dönemin en açık örneğini Augustinus’un “The City of God” (Tanrı Devleti) adlı eserinde görmek mümkündür (Koselleck, 2007a: 37-39). Augustinus’ta ilerleme, Tanrı devletine gidişi işaret ve ifade etmekteydi. Ortaçağ ilerleme anlayışı öğretilerle ilerlemeyi yani dinde derinleşmeyi ve Tanrı’ya yaklaşmayı, Augustinus’un ifadesiyle “Tanrı’nın Kentine” ilerleme salık verilmiştir. Ancak bu düşünce modern dönemde değişmiş ve modernleşen (ilerleme inancı temelinde) toplumların doğrusal, dünyevi mükemmeliyete ya da iyiye gidişi ifade eden bir ilerleme inancına dönüşmüştür.

Avrupa’nın, Ortaçağ zihinsel atmosferinden modern dünyanın zihinsel atmosferine geçiş süreci ilerleme dönemlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Rönesans olarak adlandırılan bu aşama on dört ve on altıncı yüzyıllara kadar sürmüştür ve iki büyük sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, insan aklına özgüven kazandırılması, ikincisi ise, bu dünyanın mezarın ötesinde bir yaşamla bağlantılı herhangi bir umut veya korkudan bağımsız bir değere sahip olduğudur (Burry, 1955: 29-30). Bu bağlamda sekülerleşmeye ve dünyevi bir inanca giden yolda ilerleme sürecinin (kalkınmaya bağlı olarak) ana fikri yahut temeli atılmıştır.

Diğer bir anlamda Rönesans’ta Ortaçağ’ın ilerleme kavramını ifade eden tinsel profectus’un¹ yerini dünyevi bir progressus almıştır (Koselleck, 2007a: 14). Dolayısıyla insan aklının ürünü, ilerlemenin göstergesi kabul edilerek, insanlığın mezarın ötesi ile ilgili umut ve korkudan bağımsız yani dünyevi yönelimlere meylenmesi beklenmektedir. Böylece Modern ilerleme kavramı dünyevi bir inanca dönüşmüştür. Yani doğa aynı kalırken, üzerindeki egemenlik anlayışı değişmiştir.

İlerleme Kavramının Yapısal Dönüşümü

İlerleme kavramının yapısal dönüşümü sürecinde yaşanan tüm gelişmeler bilimin ve aklın hâkim olacağı yeni bir çağın başlangıcıdır. (Burry, 1955: 34) Modern dönem olarak adlandırılan bu dönemde ‘ilerleme’ anlayışı Ortaçağ kavramsallaşmasından farklı olarak doğaya (Bacon, 2012a: 119) ilişkin bilginin elde edilmesiyle karakterize edilmiştir. Dolayısıyla bu kavram dinsel bağlamdan doğaya ilişkin olana yani doğaya egemen olma arzusuyla kendini göstermiştir.

¹ İnanca bağlı olarak öğrenilebilen ve Ortaçağ ilerleme fikrini ifade eden bir kavram, bkz: Koselleck, 2007a: 36-48; Nispet, 1980

Modern çağ ilerleme fikrinde din kökenli anlamların farklılaştığı gözlemlenmiştir. Terminolojik olarak tinsel “profectus”, dünyevi bir “progressus”² tarafından dışlanıyor ya da yerini almıştır. Bu kavram aşama aşama bir dizi modern hareket kavramını da içine almıştır. Döngüsel şekilde belirlenmiş ve tekrar edilebilirlik yerini doğrusal bir yön kavramına bırakmıştır (Koselleck, 2007a: 21, 49). Ezcümle ilerleme fikrine doğrusal bir yön ve çizgisel bir tarih anlayışı bağlamında sosyal ve politik değerler yüklenerek modernleşme ve reformasyon kavramları bu fikre anlamsal birliktelik oluşturmuştur.

İlerleme fikrinin doğduğu bu dönemde iki önemli bilim insanının çalışmasına rastlamaktayız: bunlar siyaset biliminden Bodin ve tüm dünyanın tanıdığı Bacon’dur. Her ikisi de ilerleme teorisi keşfetmiş olup, bu düşünceye ve onun sonraki görünümüne doğrudan katkıda bulunmuşlardır (Burry, 1955: 35-36). Bodin, tarihin büyük ölçüde insanların iradesine bağlı olduğunu söyleyerek ilerleme fikrine kendisinden önceki herkesten daha fazla yaklaşmıştır (Burry, 1955: 42-43). Bacon ise yeni bir düşünce düzeninin öncüsü olarak geçmişten kopmanın ve tamamen yeni bir başlangıç yapmanın gerekliliğinin bilincindedir. Onun için bilginin sonu faydalıdır; bilginin amacı insan yaşamını kolaylaştırmak, insanların mutluluğunu arttırmak, refahına katkıda bulunmak ve acıları hafifletmektir. Bacon’ın tüm entelektüel emeğinin yol göstericisi bu fikre dayanmaktadır. Böylece çalışmalarının “insanların saadeti” yolunda ilerlemek olduğu sonucuna varılmaktadır (Bacon, 2012a: 119-199; Bacon, 2006b).

Bacon, Yunan filozoflarının aksine doğayı araştırmada veya taklit etmede esas amacın doğa üzerinde egemenlik kurmak olduğunu belirtmiş ve faydacı bilgi görüşüyle ilerleme teorisini daha sonra gelişeceği yeni bir zihinsel atmosfere katkıda bulunmuştur.

İlerleme fikrinin uygulanabilir koşulu dünyevi yaşamın değeri ile bilginin insan ihtiyaçları için kullanılabilir bir şekilde kabul edilmesiydi. Rönesans’ın laik ruhu dünyayı Bacon tarafından formüle edilen ve modern faydacılığa dönüşen ilerleme teorisi değerlendirmesine hazırlamıştır (Burry, 1955: 66). Böylece dünyanın sonu ya da Koselleck’in ifadesiyle; yaşlılık eğretilenmesinin yapaylaşması ve sonsuz ilerlemenin açılımı modern dönemin anlayışını belirlemiştir. Bu anlayış dünyevi bir düzene işaret etmiştir. Dolayısıyla bu dünyevi refah ve mutluluk vaadi, yeni arzulara ve mükemmelliklere doğru sonsuz bir ilerleme arzusu doğurmuştur (Koselleck, 2007a: 21, 49). Böylece seküler toplum düzeni ve dünyevi refah arzusu söylem ve eylemde daha fazla yer almaya başlıyor ve dikkat edilirse “dünyanın sonu” düşüncesi aşılmaya çalışılmıştır.

Descartes’ın de bu sürece etkisi büyük olmuştur. Çalışmaları geçmişten tamamen kopma ve ölümden hiçbir şey ödünç almayan bir sistem kurma üzerinedir. Descartes maddi ve manevi gelişmeyi felsefeye ve bilime bağlı olarak görmüştür (Burry, 1955: 67). Ölümden beri bu düşünce insanların kendilerini ilahi takdirden bağımsız düşünmesine yöneltmiştir. Sonunda entelektüel ilerleme fikri insanın genel ilerleme inancına doğru genişlemiştir.

Erken Modern çağ ve bilimlerin devrimiyle, ilerlemede dinsel beklenti alanı daralmış ve bu alanı geri iten öncül sektörler oluşmuştur (Koselleck, 2007a: 45). Bu dönemle birlikte

² Modern çağ ilerleme fikrini açıklayan ve dünyevi olanı, doğaya ilişkin ve doğaya egemen olmayı ifade eder. Bkz: Koselleck, 2007a: 49-96

ilerlemenin hızla genişlemesinde deniz ticaretinin genişlemesi ve beraberinde getirdiği zenginlik, boş zaman ve bu boş zamanın daha fazla yazar ve okuyucu üretmesinde etkili olmuştur. Devamında yapılan bilimsel çalışmalarla birlikte eskilerin otoritesinden kurtuluş ve yine bilim akademilerinin kurulması, yeni keşiflerin yapılması ve iletilmesi gibi sonuçlar ortaya çıktı. Ayrıca matbaa da bunların yaygınlaştırılmasını sağlamıştır (Burry, 1955: 137-138). Entelektüel gelişmeler ilerleme fikrinin lokomotifini oldu ve doğanın bilimsel bir yöntemle araştırılabileceği düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Rossi, 2017: 56-57). Özellikle Aydınlanma döneminde insan aklı ve fiiliyatının merkeze alındığı yahut insanın her şeyin ölçüsü kabul edildiği fikri, ilerlemenin önündeki iki önemli engelin din ve savaşlar olduğu kabulünden hareketle evrensel barış için çalışmalar yapılmış ve Deizm ön plana çıkmış olmuştur (Burry, 1955: 174). Dahası ilerleme fikrinin bir argümanı olan mülkiyet anlayışı bu dönemin önemli entelektüel konusu olmuştur. İlerleme doktrini adına en önemli tanımlama ise fizyokratlardan gelmişti, onlara göre “mülkiyet özgürlüğün ölçüsüdür ve özgürlük mülkiyetin ölçüsüdür.” Başka bir deyişle mülkiyeti insanlığın refah ve saadeti olarak görmüşlerdir (Neumark, 1943:144-154). Bu düşünceyle dünyevi bir egemenlik anlayışı ilerleme fikri etrafında bir modernleşme kavramına dönüşümün kapısını aralamıştı. Benzer bir ilerleme fikri düşüncesi ise, Merkantilistler'in sınaî ve ticari bir sistem üzerinden bir mülkiyet anlayışıyla dünyevi bir egemenlik sistemi kurmalarındır. Sonrasında genel ilerleme fikri insanlığın ilerlemesi yahut modernleşmesi olarak tanımlanmıştı. Bilginin ilerlemesi fikri ise toplumsal ilerleme fikrini ortaya çıkarmış ve onun temeli olmuştur. Böylece tarih/toplum bilimlerinin de doğa bilimlerinde olduğu gibi beşer yasalarına tabi olduğu fikrinden dolayı doğa-akıl birlikteliğiyle ilerleme fikri ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında tutkulu reform arzusu (ilerleme fikrinden reform kavramına geçiş süreci) ilerleme fikrinin/inancının canlandırıcı gücü olmuştur (Burry, 1955: 217-218). Dolayısıyla Ortaçağ ilerleme anlayışında bir şeyin ilerlemesindeki kasıt hiçbir zaman değişmemesi iken, Modern dönemle birlikte bu düşünce bir şeyin başka bir şeye dönüşmesine evrilmiştir (Koselleck, 2007a: 39). Dönüşüm fikrini esas alan ilerleme doktrini, Batı medeniyetinin canlandırıcı ve kontrol edici fikri olmuştur (Burry, 1955: 8). Batı medeniyetindeki bu tutkulu reform arzusu ya da ilerlemeye olan bağlılık, Batı dışındaki medeniyetlerde adeta bir inanç olarak benimsenmiştir. Bu inanç kendini diğer toplumlarda yenilik ve Batı'nın deneyimlerini taklit şeklinde göstermiş ve Batı dışındaki medeniyetlerin canlandırıcısı olmaktan ziyade seküler bir topluma dönüşümüne yol açmıştır. Özellikle modernleşme çerçevesinde yahut Batı'yı yakalamak babında yapılan düzenlemeler (Tanzimat ve Islahat vb. düzenlemeler) bu sürecin en önemli göstergesi olmuştur.

İlerleme kavramı bir yandan iyiye gidişi (dünyevi bir refah ve kalkınmayla ilintili olarak) diğer yandan yenilik ve yeni deneyim alanlarını ifade etmekteydi. Deneyime dayalı bu ilerleme önde olma, önde gitme anlamlarını içermiştir. Yani deneyim değişimin sonucuydu (Koselleck, 2007a: 15). Reform olarak adlandırılan bu dönüştürücü güç, İlerleme fikrinin iki önemli ülkesi olan İngiltere ve Fransa ile birlikte tüm toplumları etkilemiştir. Bu iki ülkenin düşünürleri ilerleme doktrininin teorisyenleri ve öncüleri olmuşlardır. Aynı zamanda modernleşme ve batılılaşma olarak adlandırılan sürecin ve mekânın yaşandığı toplumlardır.

Locke dâhil olmak üzere İngiliz düşünürler, hükümet işlerindeki düzeni koruma, yaşamı ve mülkiyeti savunma eğiliminde olmuşlardır. Fransız teorisyenlerin ekseriyeti ise toplumu siyasi eylemle şekillendirmenin mümkün olduğuna inanmış ve geleceğe dair yalnızca bilimin başarılarına değil, hükümetlerin aydınlanmış faaliyetlerinin de etkili olduğunu düşünmüşlerdir. Bu görüş farklılığı Fransa'daki ilerleme fikrine İngiltere'dekinden daha pratik bir eğilim katmıştır (Burry, 1955: 218). Özellikle toplumu siyasi eylemlerle şekillendirme düşüncesi bürokratik veya merkezden çevreye yahut yukarıdan aşağı yapılan siyasi reformların kaynağı olmuştur. Bu durum XVII. yüzyılın başlarında Fransa'da ve sonraki süreçte Avrupa'nın diğer yerleri ile Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sında da modernleşmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Öyle ki Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı eşitlik ilkesi siyasal ilerlemenin önemli bir ögesi olmuştu. Burry, bu durumu "siyasi ilerleme eşitliğin sağlanmasıdır" (Burry, 1955: 213-214) şeklinde ifade etmiştir. Burry'nin siyasi faaliyetler çerçevesinde ilerleme doktrinine yönelik analizi şunu açıkça ifade etmiştir; reformlar (ıslahatlar) ilerleme fikrini yayan canlandırıcı bir güçtür. Dahası toplumların siyasi eylemle yani reformla (ıslahatla) şekillendirilmesine yönelik faaliyetleri ilerleme fikrine pratik bir anlam verme eğilimi doğurmaktadır.

Priestley, ilerleme ile birlikte hem doğa kanunları hem de araçların insanın emrinde olacağını, başka bir anlamda bireyin doğa üzerinde tasarruf sahibi olacağını belirtmiştir. Böylece her geçen gün insanların daha mutlu ve dünyanın tasavvur edebileceğimizin ötesinde olacağını ifade etmiştir (Priestley, 2013: 7-8). Bu refah ideali beraberinde bir medeniyet tasavvuru ortaya çıkarmıştır. Böylece ilerleme fikri, uygarlık/medeniyet (civilization) kelimesini içeren temel bir fikir halini almıştır (Burry, 1955: 274). Dolayısıyla uygarlığın ilerleme olduğu ve bu uygarlığın bir organizma gibi bebeklik, çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine sahip olduğu varsayılmıştır (Burry, 1955: 308-311; Draper, 2006; Buckle, 2009). Ayrıca Modern dünyanın doktrini dini değil, bilimsellik olmuştur. Aynı zamanda modernleşme manevi gücünü din adamlarından değil, bilimde ve kamusal eğitimin ilerleyişini yönlendirecek bilim insanlarından almıştır (Burry, 1955: 285-286). İlerleme, herhangi bir özne veya nesneye bağlı olmaksızın kullanılmaya başlandıktan sonra slogan özelliği kazanmıştır. Bu kullanım 1830'lardan bu yana yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu kullanım anayasal, endüstriyel ve toplumsal sorunlara yeni çözümler aranan bir dönemi simgelemiştir (Koselleck, 2007a: 100-101). on dokuzuncu yüzyılın karakteristik fikri olarak kabul edilen ilerleme inancı, bu yüzyıla ait olan ve tüm zihinlerin aşına olduğu, tarihin ve insanlık geleceğinin genel yasası olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra modern uygarlığın maddi gelişmelerinin ve bilimsel sonuçların insan doğasının yalnızca alt kısmına hizmet ettiği ve daha soylu kısmının sürekli bir çöküş anlamına geldiği iddia edilmiştir (Burry, 1955: 313-314). Bu dönemle birlikte Fransız devriminden türetilen ve dünyanın evrensel eşitliğe ve sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılmasına doğru ilerlediğini ve bunun ilerlemenin gerçek yönü olduğu fikri hâkim olmaya başlamıştır. 1789 devriminden sonra belli belirsiz bir güvene sahip olan bu fikir, 1848 devriminde kesinlikle hüküm süren ilke olarak tahtına oturtulmuştur. Fransa'da İkinci Cumhuriyet Anayasasını hazırlayan komitenin önemli üyelerinden Armond Marrast, devrimlerin ilerlemenin bastırılmasından kaynaklandığını ve devrimlerin ilerlemenin bir zaferi ve ifadesi olduğunu belirtmiştir (Burry, 1955: 318). Aslında ilerleme fikri Fransız Devrimi'ne kadar gelişmiş güzel ele alınmıştır. Daha sonra ise sosyoloji biliminin doğuşuna öncülük edip sosyoloji

çalışmalarının temellerinin atılmasını sağlamıştır. Hem doğa bilimleri hem de metafizikte geçerli hale gelen “gelişme” kavramıyla uyumlu hale gelmiş ve siyasi reformcular ona bir müjde olarak başvurmaya başlamışlardır (Burry, 1955: 334). Bu durum inanç haline gelen bir fikrin değerlendirmesidir.

İdeolojik bir perspektif kazanan kavramın karşıtı “gerileme” olarak ortaya çıktı. Bu bağlamda “ilerleme” ya da “gerileme” siyasi olarak kullanılmaya başlamıştır (Koselleck, 2007a: 106). İlerleme, sosyal ve siyasal yaşamın koşullarını değiştiren ya da yeniden oluşumunu sağlayan, zamanla gelişen ve gittikçe daha hızlı ilerleyen sanayileşmenin ve kalkınma söyleminin bir göstergesi olmuştur.

Koselleck, ileri gitme, ileri kayma gibi ifadelerin içeriğindeki mükemmellik ve zamansallaştırılmanın süregelen iyileşmenin tarihsel anlamını “laikleşme” olarak açıklamaktadır (Koselleck, 2007a: 67-68). Yani ilerlemeye ilişkin terminolojinin oluşumu incelendiğinde, kavramın dinden bağımsızlaşması, diğeri bir anlamda laikleşmesi göze çarpmaktadır (Koselleck, 2007a: 21, 15). Böylece ilerleme kavramı artık modernleşme olarak adlandırılmakta ve reformlar birlikte anılmaktadır. Ayrıca toplumsal alanda yapılan inkılap reformları bu bağlamda değerlendirilmiştir.

1850'ye gelindiğinde, toplumsal ilerleme kavramı biyolojik ilerleme kavramı atmosferinde gelişmiştir. Darwin 1859'da “Türlerin Kökeni” adlı çalışmasıyla “dönüşümcülük” için nedenler öne sürerek ilerleme fikrinin kaderinin üçüncü aşamasının yolunu açmıştır (Darwin, 1970: 9-18). Bu çalışmayla birlikte evrim, insanı dünyanın efendisi olmak, özel olarak yaratılmış akıllı bir varlık olma görevinden mahrum bırakmış ve bu fikrin bir Tanrı fikriyle rekabet etmesine şahit olmuştur. Bu durum ilerleme fikrinin saltanatını kuran belirleyici bir gerçek olmuştur (Burry, 1955: 334-335). Evrimden ilerlemeye giden argümanın en yetenekli ve en etkili gelişimi ise Spencer'in çalışmasıdır. Evrim ilkesini sosyoloji ve etiğe kadar genişletmiştir. Spencer “İlerleme: Yasası ve Nedeni” konulu makalesinde toplumsal ilerlemenin maddi kolaylıkların artması veya hareket özgürlüğünün genişletilmesi değil yapı değişiklikleri olduğunu açıklamıştır (Burry, 1955: 337-342). Bu yapı değişikliklerine bağlı olarak ilerleme kavramı, yaklaşık yirminci yüzyılın başlarında tescillenmiş bir tarihsel kavrama dönüşmüştür (Koselleck, 2007b: 168). Dolayısıyla ilerleme fikriyle beraber düşünceler ve kurumların meşruiyetinin kaynağı değişmiştir. Rönesans ile başladığı kabul edilen ve modern düşüncenin ve devletin ortaya çıktığı döneme denk gelen ilerleme fikri, bireye aklın özgüvenini vermiştir. Ayrıca birey yaptıklarını kendinden menkul olarak görmüştür. İlerleme doktrini ile gökten yere inen ve bireyin kendinden menkul düşünceleriyle seküler bir yeryüzü cenneti kurmak amaçlanmıştır. Bu fikir gezegende kendini refaha erişmek ya da kurmak şeklinde siyasi söylemde yerini almıştır. Dahası ilerlemenin modernleşen ülkeler ve toplumlar üzerindeki etkisi toplumsal dönüşümü ve tepkileri beraberinde getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen süreçte modern toplumun birlikte refaha ermesi ve mutluluğa ulaşması için gerekli ölçüler belirlenmiştir. Bu anlayış ilerleme sürecine katılan ya da modernleşen tüm toplumları etkilemiş ve yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Özellikle Batı medeniyetinin oluşumunda ve gelişinde en etkili kavram/fikir olan ilerleme düşüncesi, Batı dışındaki toplumlarda Batı'nın üstünlüğünün kabulünü ve ilerlemeye olan inancı beraberinde getirmiştir. Bu toplumlardan biri de şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bahse konu olan ilerleme inancı, Osmanlı'nın yönetici elit ve

aydınları arasında benimsenmiştir. Bu süreçte Osmanlı, reformlarla dâhil olmuş ve merkezden çevreye (İstanbul'dan vilayetlere) kalkınma temelinde modernleşmeye bağlı reformlar yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Reform Tartışmaları

Latince kökenli “reform” ve “reformasyon” kavramları, özellikle on sekizinci yüzyılda da Katolik Kilisesi'ni eleştiren ve Hıristiyanlığın aslına dönüşünü savunan bir harekete atfedilen terimlerdir. Bu kavramlar, bir şeyi yeniden şekillendirme anlamına gelmektedir. Aynı kavramlar İslami literatürde dini düşünce ve yaşamındaki değişimleri aktarmak için “ıslah” ve “tecdid” gibi kavramlarla ifade edilmiştir (Waardenburg, TDV İA, 2023). Bu kavram, ilerlemenin yapısal dönüşümünden kaynaklanmış olup önce Avrupa'da ve ardından Osmanlı'da bir inanç fikri olarak ortaya çıkmıştır. Bahsedilen kavramın tarihi kökenini, Rönesans ve Reform dönemine kadar götürmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme tartışmaları ve reform çabaları on dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde yoğun şekilde modernleşme tartışmaları ve çabaları etrafında reformlar yapılmıştır. Osmanlı yönetici ve aydınları, askeri yenilgilerle birlikte Avrupa'nın bilim ve teknikle birlikte her alanda ileride olduklarını kabul etmişlerdir. Bu kıyasi durum onları, Avrupa'yla Avrupa'nın enstrümanlarını kullanarak rekabet etmek için reformlar yapmaya yönlendirmiştir. Batı'da İlerleme fikrinden mütevellit gelişmeleri takip eden Osmanlı yönetici eliti ve aydınları bu fikri, inanç düzeyinde benimsemiştir. Bu fikir etrafında yapılan reform tartışmaları ve reformlar sonraki dönemde modernleşme, merkezileşme, çağdaşlaşma, sekülerleşme, reformasyon ve anayasal süreçler gibi tanımlamalarla anlatılmıştır.

Osmanlı'da ilerleme fikrinin ne zaman doğduğu yahut başlangıcı üzerinde bir mutabakat bulunmamaktadır. Dönemleme, yani geçmişi açık şekilde tanımlamak ve farklılaşan dönemlere ayırmak bitmeyen tartışmalardır. Fakat bu yöntem geçmişi anlaşılır şekilde ifade etmenin kaçınılmaz bir yoludur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde ilerleme fikrinin doğuşunu nereden başlatmalıyız diye bir soruya değişik yanıtlar vermek mümkündür. Bu cevaplar arasında en iyisi gibi gözüken ve en geleneksel olanı Fransız Devrimi ve devrimin yol açtığı sonuçlardır (Zürcher, 2005: 11). İnalçık'a göre bu süreç on sekizinci yüzyılda da Ayanların ortaya çıkışı ya da Ayanların bir güç odağı haline gelmeleriyle başlamıştır (İnalçık, 2016: 70-95). Nitekim on dokuzuncu yüzyılda da ilk anayasal süreç olarak kabul edilen Sened-i İttifak, Ayanlarla birlikte yapılmıştır.

İlerleme fikri yahut inancı, Osmanlı Devleti'nde kalkınma ve refah düşüncesi bağlamında en açık şekilde Tanzimat Fermanı'nın girişinde ifade edilmiştir. Sultan fermanda bütün düşüncesinin devleti kalkındırmak ve halkı refaha kavuşturmak olduğunu ilan etmiştir. Fermanda ilan edilenlere bakıldığında gayesinin yalnız din ve devlet olmadığı, Gülhâne Hattı'nda kanunların şeriata uygunluğunun belirtilmesi şekil bakımından bir gelenekçiliği yansıttığı görülmektedir. İnalçık'a (2016) göre bu kavramlar “mülk ve milleti ihya” olarak belirtilmiştir. Yani devlet ve onun kalkınması, bütün ıslahatın esas gayesi olarak gösterilmiştir (İnalçık, 2016: 141-142). Dolayısıyla Osmanlı'daki ilerleme fikrine olan inanç dünyevi bir kalkınmayı, Berkes'in ifadeleriyle sekülerleşmeyi gaye edinmiştir. Ayrıca Berkes ilerleme fikrine olan inanç etrafında yapılan reform tartışmalarını ve reformları “çağdaşlaşma” olarak tanımlanmıştır. Kısacası reform süreci, Batı toplumu ile aynı çağı yaşamayı amaç edinmiş bir süreç olarak tanımlanmıştır.

İlerleme düşüncesinin ne zaman başladığı tartışmalarında ise, on sekizinci yüzyılın ilginç yanı, değişimin adının konmadığı fakat yaşandığı bir yüzyıl olarak gösterilmesidir (Ortaylı, 2008: 391). Berkes'in çağdaşlaşma olarak nitelendirdiği ilerleme fikrinin doğuşu, Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarını diriltme yerine, çağdaş Batı'ya dönme eğiliminin doğduğu on sekizinci yüzyılda başlamıştır (Berkes, 2010: 17-33,73). Heper ise, Osmanlı'nın bürokratik ve siyasi kurumlarını iyileştirme çabaları olarak tanımladığı bu sürecin, özellikle 1839-1876 Tanzimat Dönemi'nde yoğunluk kazandığını ve sonraki dönemlerde de aralıklarla devam ettiğini belirtmektedir (Heper, 2015: 16). Aslında III. Selim ve II. Mahmut devri devlet kurumlarında ve onu tamamlayan öğretim işlerinde yapılan reform hareketleri ilerleme fikri inancının en önemli aşamalarını oluşturmaktadır. Hâkim yazında da bu süreç III. Selim ile başlatılan Osmanlı modernleşmesi yahut reform tartışmaları tarihsel uğrakları; Sened-i İttifak, II. Mahmut dönemi (özellikle 1826 Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılışı ve merkezi hükümet örgütünün yapısal dönüşümü), Tanzimat Fermanı³ (1839), İslahat Fermanı (1856), Kanun-ı Esasi (1876) yahut I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet (1908) şeklinde olmuştur. Anayasal bir süreç şeklinde ekseriyetle böyle tanımlansa da on dokuzuncu yüzyıl reform süreci askeri, siyasi, ekonomik ve bürokrasi üzerinde farklı inceleme ve yaklaşımlarla ele alınmış ve tartışılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi ya da reformasyon süreci toplumdaki kurumları, bireylerin değişimini ve nihayetinde bir toplumsal ve siyasi örgütlenme olan devletin yapısını kapsamıştır. Yani reform ve değişim yaşamın her kompartımanında görülmüştür (Ortaylı, 2005: 15-17). Modernleşme, toplumların aynı zamanda farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreç olarak tanımlanmıştır (Mardin, 2014: 23). Görüldüğü üzere Osmanlı'daki Batı'nın ilerleme inancı kıyas alınarak yapılan toplumsal ve siyasi değişimler veya örgütlenmeler modernleşme yahut merkezileşme şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı'da ilerlemeye olan inanç etrafında yapılan reformlar, önemli tartışmaların gölgesinde yapıldığı gibi sonraki dönemde de tartışmaların önemli bir parçası olmuştur. Büyük âyanın, devleti kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eden Sened-i İttifak'ın dışında (İnalçık, 2016: 98) bu yüzyıldaki reformların "Batı'nın etkisiyle yapıldı" iddiası hâkim literatürde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Batı'da meydana gelen Fransız İhtilali ile 1830 ve 1848 devrimsel hareketlerinden ziyade uluslararası gelişmelerin ilerleme etrafında bir reform baskısı oluşturmaktaydı. Özellikle Andrassy Notası'yla⁴ ıslahat talebi, İmparatorluğun iç sorunlarını tartışmak üzere İstanbul'da bir uluslararası konferans düzenlenmesi (Tersane Konferansı), dış baskının boyutunu göstermek adına önemli bir örnek teşkil etmekteydi. (Tanör, 2004: 128) Ortaylı ise,

³ Düzen kelimesinden türeyen Tanzimat terimi, reform yapılmış kurumlar ve temel düzenlemeler anlamına gelir, Bkz: Davison, 1997: 50

⁴ Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andrassy: O notada şöyle deniyordu: "Avrupa çıkarlarıyla Türkiye'nin ve isyan halinde bulunan halkların çıkarları arasında sıkı bir bağ vardır. İslahat namına uygulanan kanlı ve yok edici mücadelelere artık son verilmesi gerekmektedir. Hristiyanlar şimdi esirdirler. Hristiyanlığa Müslümanlık kadar haklar verilmezse ve uygulamada etkileri gösterilmezse, bu iki unsur arasında kalıcı bir anlaşma sağlamak mümkün olmaz. Azınlıkların kanun önünde eşit olduğu kuralı yürürlükte değildir. Vergilerin iltizama verilmesi usulü kaldırılmalıdır. Reformların uygulanması paşaların keyfine bırakılmamalıdır. İlgili nota için bkz: Imbert, 2007: 137

Gülhane Fermanı için İmparatorluğun aydın bürokratlarının iç ve dış baskı sonucu ilan ettirdikleri bir belge değerlendirmesini yapar. Dış baskılar Avrupa'da hürriyetçi gelişmeler olarak adlandırılırken, iç gelişmeler Ayanların isyanı ve Mehmet Ali Paşa olayıydı.(Ortaylı, 2008: 402-403) Ayrıca, Osmanlı ekonomisinin bir kısmının kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmesi ve Avrupa'nın artan siyasal etkisiyle ve son olarak milliyetçilik, liberalizm, laiklik ve pozitivizm gibi ideolojiler, (Zürcher, 2005: 1-13) dünyevi refahı ve buna bağlı kalkınmayı artırmaya yönelik ticari ve ekonomik gelişmeler ile siyasal dönüşümler ilerleme fikrinin birer sonucuydu.

İlerleme fikrinin bir ürünü olan modernleşme Osmanlı ülkesinde salt değişen dünyanın baskısıyla meydana gelmemiştir. Bu süreçte hayatın var olan kalıplarını kırması yalnız buhar medeniyetinin, limanların, demiryollarının ve bankaların eseri de değildi. Kuşkusuz her şeyin değiştiğini asıl saptayan Batı toplumuydu. On dokuzuncu yüzyılın Osmanlısı ise bu değişen hayat tarzının yani dönemin adını koydu. Mesela Islahat Devri, Tanzimat, Usul-i Cedid gibi. (Ortaylı, 2005: 15-17) Burada en önemlisi Osmanlı'daki bu değişim ihtiyacı neden doğduğu ve nerelere evrildiği sorusudur? Diğer bir anlamda ilerleme neden doğdu ve nasıl bir evrilme geçirdi? Berkes, bu durumun askeri ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığını ve bu gelişmelerin yönetim alanında dönüşümü beraberinde getirdiğini belirtir. Dolayısıyla da ilk reform tartışmalarının ve reform çabalarının militer alanda başladığını ifade eder. Dolayısıyla bu militer sorunu aşmak için teknoloji sorununu, onu çözmek için ekonomi ve maliye sorununu ele almak gerekti. (Berkes, 2010: 77) Bu çözümler aynı zamanda aşağıdan yukarıya veya tabanın tavanı belirlediği bir modernleşme yaklaşımını göstermekteydi. Ayrıca ilerleme fikrinin özündeki evrimsel süreci göstermesi bakımından önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu değişim/dönüşüm Batı Avrupa'da olduğu gibi endüstri devrimiyle ortaya çıkmış bir süreç değildir. Daha ziyade askeri yenilgi, toprak kaybı ve mali sorunları aşmak için politik otoritelerin yenilik çabaları ve Batı Avrupa'ya özgü fikirlerin az da olsa Osmanlı toplumunda yayılması ve bu fikirlerin Osmanlı yönetici elitlerin önemli bir kısmı tarafından (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 23) bir inanç gibi benimsenmesiyle ortaya çıkan bir olguydu.

İlerleme düşüncesinin diğer bir enstrümanı ise toplumu bir arada tutup ilerletecek fikir akımlarıydı. Osmanlı modernleşmesini hızlandıran etkenlerin başında ise ulusalcılık akımları ve hareketleri gelmekteydi. Bu etkenler aynı zamanda İmparatorluğun yıkımını da hazırlamıştı. (Ortaylı, 2005: 57) Dikkat edilirse ulusalcılık fikir ve akımlarının meşruiyet kaynağı millettir. Yani dini bir referans söz konusu değildir. Bu ise ilerleme fikrinin önemli argümanlarından biridir. Çünkü Ortaçağ'dan sonra ilerleme fikri halkı meşruiyetin kaynağı kabul edip, dünyevi bir saltanatı ve refahı vaatmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat çalışmalarının amacını ve hangi fikir etrafında yapıldığını ve özellikle Osmanlı yönetici elitince nasıl algılanıp benimsendiğini görmek adına şu örnek önemlidir. Mâbeyn-i Hümâyûn'da irade-i seniye ile teşkil edilen ve Sadâret Müsteşarı Mehmed Ali, Ticâret ve Nâfia Nâzırı Zihni ve Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'dan oluşan komisyon tarafından tanzim edilen mazbatada görmek mümkündür. Bu mazbatada, II. Abdülhamid'in amacının memleketi imar etmek ve ahalinin refah seviyesini arttırmak olduğundan bahisle vilayetlerin ilerlemesi ve yükselmesi için gerekli ıslahat teşebbüslerinin keyfiyet ve mahiyetini tayininden (Memduh, h.1325: 120) bahsetmekteydi.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici elitin çözmesi gereken üç sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar ekseriyetle ulus-devlet model alınarak bir devlet kurma çabalarına ilişkindir. Sorunlardan biri, gayrimüslimlerin ulus-devlet modeli içinde nasıl entegre edileceği ile ilgilidir. İkincisi, çevrenin Müslüman unsurları için aynı entegrasyonu sağlamaları ve son olarak ulusal topraklarda birbirinden ayrı bu ögelerin politik sisteme anlamlı katılımlarıdır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 123-124). Bu üç soruna yönelik Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet gibi tarihsel belirleyiciliği olan ilerlemeci reformlardır. Ancak ilerlemeye/modernleşmeye yönelik bu reformlar bir bütünleşme getirmemiş ve bunun yanında çevrenin politik sistemde görünür hale gelmesi yani ilerlemesi artan sorunları beraberinde getirmiştir. Çünkü çevre bir anlamda merkezde toplanıyor ve çevrenin folklorik farklılıkları merkezde bir kamusal alan⁵ oluşturmuştur. Dolayısıyla farklılıkların görünür kılındığı bu kamusal alan farklı kamusal alanlar oluşturarak gittikçe daha fazla sorun ve bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Bu fermanlarla birlikte ilerleme fikrinin önemli bir argümanı olan "eşitlik" kavramı, toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik bir misyon yüklenmiştir. Bu misyon Osmanlı siyasal veya kamusal alanının şekillenmesinde ve dönüşümünde etkili olmuştur.

Türk modernleşmesi, kalkınmaya endeksli bir ilerleme sürecini benimsemekte ve başlıca tartışma konusu, ilerlemenin nasıl işleyeceği meselesidir. Ülken, bu durumu şu şekilde özetlemiştir: "Doğu skolastik düşüncesinin temellerinden hiçbir şey değiştirmeksizin, yalnızca batı tekniğinin alınması ile problemin çözüleceği sanılıyordu. Bu nedenle, onlara göre ruhta tamamen 'şarklı' kalmak, garbın yalnız tekniğinden faydalanmak işi halledecekti." (Ülken, 2005: 36). Fakat bu iş istenen teknik ilerlemeden ziyade toplumsal yaşayışta değişimleri ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla eski kanunların ruhuyla yeni problemlerin çözülemeyeceği ve ayrıca Batı ülkelerinin yeni devlet anlayışı, hürriyet ve eşitlik fikirleri devamında Tanzimat Fermanının okunmasıyla sonuçlanmıştır.

Tanzimat Fermanının dinamikleri konusunda dış etkenin rolü ile iç dinamikleri birlikte ele alan reform tartışmaları söz konusudur. Fermanın hükümleri ile getirilmek istenen düzenin örneği ise açıkça Avrupa dünyasıdır (Ortaylı, 2005: 98). Ortaylı'nın bu ifadeleri reformların diğer bir ifade ile ilerleme çabalarının gayesini açıklar niteliktedir.

Ayrıca Tanzimat reformları halkın isteğine dayanmıyordu. Bu reformlar Osmanlı bürokratları tarafından ve büyük devletlerin temsilcilerinin de baskısıyla topluma zorla kabul ettirilmiştir (Zürcher, 2005: 102). Çünkü Osmanlı yöneticileri artık ilerlemeye inanıyorlardı. Ayrıca bu konuda yapılan tartışmalardan ilki, Tanzimat'ın İmparatorluğu yarı-sömürge durumuna getirmeye çalışan Batılı devletlerin, bu amaca ulaşmak için iç düzeni ve ticaret düzenini kendi ekonomik sistemlerine entegre etme çalışmalarıdır. İkincisi ise, öncelikle Müslüman olmayanlarda umut ve sevince yol açmasıdır. Fakat bu fermanla askeri-teokratik temel sarsılmış ve hem Osmanlı ülkesindeki yabancı uyrukluların hem Hristiyan azınlıkların yararlandığı bir ayrıcalıklar tablosu ortaya çıkmıştır. Böylece İslam akideleri bu azınlıkları toplayıcı bir bağ olmak şöyle dursun, ayrıcalık unsuru haline gelmişti. İçte yenilik ihtiyacı, dışa güven verme gereğiyle (Tanör, 2004: 84) Tanzimat döneminin yönetici aydınlarıyla ulusalcılıktan hoşlanmayan

⁵ Kamusal alanın tarihsel gelişimi, oluşumu ve yapısal dönüşümleri için, bkz: Hahbermas, 2017

Babialı'nın reformcu bürokratları, devletin yeniden güçlendirilmesini beklemişlerdir (Ortaylı, 2005: 85). Öte yandan Fransız İhtilali fikirleriyle Balkanlardaki bağımsızlık teşebbüsleri, birçok milleti ve unsuru birleştiren Osmanlı Devleti'ni modern bir teşkilatla karşılık vermeye zorlamıştır (Ülken, 2005: 40-41). Böylece ilerleme fikrinin en önemli yapısal dönüşüm öğelerinden biri olan eşitlik kavramı bağlamında yapılan reformlar, toplumsal antagonizmaları ortadan kaldırmaya çalışmışsa da bu durum farklı bölümlere ve sorunlara yol açmıştır.

Reformlar konusunda diğer bir önemli tartışma konusu ise, Gülhane Hattı Hümayununun uygulanması için ve 1839'da tanınan hakları yetersiz gören Batılı devletlerin temsilcilerinin baskısıyla (Lewis, 1993: 116) 1856 Paris Konferansı öncesi ve Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın müdahalesinden korumak karşılığında Islahat Fermanı çıkarılmıştır. Fermanın ana hedefinin Müslüman olmayan toplumsal kesimle Müslümanların her yönden eşitliğinin sağlanmasıdır (Tanör, 2004: 95-96). Yalnız fermanın başında tebaadan "vatandaş" olarak söz eden Islahat Fermanı, 1839 Fermanı benzeri bir anayasa niteliği taşımaktan ziyade, ondaki vaatleri gerçekleştirmeye yönelik somut reformları içermiştir. Reformdaki "vatandaş" kavramı ise Osmanlı siyasi yapısının önemli bir evrimsel aşamasını oluşturmuştur. Dolayısıyla Batı'nın ilerlemeci fikri Osmanlı reformasyonunu belirlemiştir. Osmanlı modernleşmesinin veyahut reformasyon sürecini belirleyen adım Islahat Fermanı olmuştur.

En önemli misyonu, kendisinden sonraki ilerlemeci reformların vaatlerini içeren bir kılavuz niteliği taşımasıdır. Yani kendisinden sonra yapılması vaadedilen reformlara direk veya dolaylı atıflar yapmaktadır. Ferman, örneğin; yargılama işlemlerinin süresinin kısaltılması ile hızlı bir yargılama sisteminin kurulması için bir adli reformdan bahsetmektedir. Bir egemenlik sembolü ve bir mali problem olan tedavüldeki para düzenlemesi ve mali sisteme yönelik gelir-gider dengesinin sağlanması için bir bütçe yapılması ve özellikle vergi toplama usulünün düzenlenmesine atfen bir mali reforma atıf yapmaktadır. Bayındırlık işlerinin düzenlenmesi, ulaşıma önem verilmesi ve bahsedilen konularda Avrupa'nın birikim, teknik ve sermayesinden faydalanılması (Avrupalı danışmanlar, demiryollarında olduğu gibi Avrupa sermayesi) gibi düzenleme içeren reformlardan bahsedilmektedir.⁶ Ayrıca her iki fermanın ağırlık noktaları Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik hükümlerdir (Ortaylı, 2005: 92). Temel tartışma ise bu son cümledeki her yönden eşitlik söylemidir. Ayrıca bu fermanın dış baskıyla çıkarıldığı (Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde anılmaktadır) ayrı bir tartışma konusu olmuştur (Tanör, 2004: 97). Ortaylı, Islahat Fermanı'nın bir Avrupa diktesinden önce, Osmanlı milletlerinin durumunu düzeltmeye yönelik bir ıslaha devletin kendiliğinden teşebbüs etmesi olarak açıklamaktadır. (Ortaylı, 2005: 114). Fakat Osmanlı yönetici ve aydınları dünyevi bir refahı vadeden ilerleme inancını zaten benimsemişlerdir yani Avrupa diktesine gerek kalmamıştır. Islahat Fermanı'nda ayrıca şeriattan söz edilmemektedir. Tanzimat'ta bahsedilmesini ise İnalçık, sadece şekilden ibaret olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı siyasi sistemi ilerleme düşüncesine bağlı olarak hızlı bir sekülerleşme sürecine girmiştir.

⁶ İ.MMS. 6-245, 29 Cemazeyilahir 1272/ HR.SYS. 1869 /1, M-08-02-1856

Meşrutiyet ve anayasanın (Kanun-ı Esasi) ise bir lütuf ve aynı şekilde anayasanın Padişah'ın iradesiyle ortaya çıktığından hareketle, kaynağında Batı anayasasındaki gibi bir ulusal hareket yoktur sonucuna varılmamalıdır. Çünkü Tanzimat'la birlikte gelişen ve Osmanlı yönetici ve aydınlarını saran özgürlük ve meşrutiyet düşüncesi oldukça yaygın bir hale gelmiştir (Tanör, 2004: 126-128). Dolayısıyla ilerleme fikrinin önemli kavramlarından olan özgürlük ve meşrutiyet, Tanzimat reformunda yönetici elitin bir inancıyla Meşrutiyetle birlikte tabana kadar inmiştir.

İlerlemeye bağlı reformasyon sürecinde I. Meşrutiyet'e ve Kanun-ı Esasiye'ye giden yolda meşrutiyetçi ve hürriyetçi fikirler, iç ve dış basın ile çeşitli yazında (tiyatro, dergi, şiir, roman, gazete vs.) kendini göstermiş ve reformasyon sürecinde etkili olmuşlardır (Ülken, 2005: 97). Görüldüğü üzere ilerlemeye olan inanç, toplumsal temele inme ve toplumda karşılık bulmaya başlamıştır.

Modernleşme döneminin önemli reformlarından bir diğeri ise Abdülhamit döneminde kurumsal modernleşmeye yönelik yapılan reformlardır (Tanör, 2004: 166). Özellikle askeri ve sivil eğitim alanında kurumsal reformlar (ıslahatlar) yapılmıştır. Böylece ilerleme düşüncesi yeni kurumlar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca ilerleme fikrini benimsemiş ve Padişah'a meydan okuyacak bir muhalefet doğmuştur. Bu fikir yani "terakki" kavramı muhalefetin ismine ve parti programına kadar yansımıştır. Öyle ki bu dünyevi ilerleme inancı artık seküler veya İslamcı olarak bilinen grupların kendi ideolojik tanımlamalarına yansımıştır. Yeni Osmanlılar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve bu gruplardan ayrılma İslamcılar "terakki" kavramını metinlerinde ve söylemlerinde benimsemişlerdir.

Avrupa'da doğup Osmanlı yönetici ve aydınlarınca bir inanç gibi benimsenen ilerleme fikri, Osmanlı ülkesinde özgürlük ve Meşrutiyet mücadelesini etkilemiş ve bu sürece hız kazandırmıştır. Meşrutiyet mücadelecileri "Fransız devriminden aldıkları "Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik" üçlemesine daha yerli olan "Adalet" kavramını ekleyerek hem meşruluk temellerini pekiştirmeye hem de kitleleri kazanmaya çalışmışlardır (Tanör, 2004: 166-167). Toplumsal hareketi ve dönüşümü ifade eden bu gelişmeler reformsal bir yeniliktir. Ayrıca ilerlemeye olan inancın Osmanlı toprakları dışında doğup Osmanlı yönetici ve aydınlarınca benimsendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlıdaki reformlara baktığımızda laik denecek usullere yönelik çalışmalar olduğu görülür. Ortaylı da Tanzimat'la birlikte yeni kurumların kurulmasını ve kurumsal yenilenmelerin laikliğe doğru ilk adımlar olduğunu belirtmektedir (Ortaylı, 2008: 416-417). Yani Tanzimat'la başlayan ve kalkınmaya yönelik reformlar halkın refahı ve güvenliği gibi dünyevi gayelerin gerçekleşmesi için birer araçtır (İnalçık, 2016: 143). İlerleme fikri etrafında yapılan reformların esasına baktığımızda ise meşrutiyetin kaynağının değiştiği ve bir anlamda meşrutiyetin kaynağının gökten yere indiğini bunun ise bir laikleşme diğeri bir anlamda dünyevi bir ilerleme faaliyeti olduğu açıktır.

Toplumsal mutluluk ise kalkınmaya bağlanmıştır (Burry, 1955: 284). Osmanlı Devleti'nin en üst yetkilileri bu durumu açıkça şöyle ifade edilmiştir: Dâhiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa devletin mamuriyeti ve tebaanın mesudiyetini temin etmek için Babiali'ye nice raporlar sunduğu (Memduh, h.1325: 23) belirtilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yapılan reformlar Batı karşısında askeri alanda geri kalmışlığın, toplumsal yoksulluğun ve mali zayıflığın Avrupa'nın kudret, servet ve gelişmişliğini

kıyas alınarak tartışılmış ve reformlar yapılmıştı. Ziya Paşa'nın ünlü bir şiirinde dediği gibi: Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, keşâneler gördüm. Dolaştım mülk-ü İslam'ı, bütün viraneler gördüm (Paşa, 1967: 14) dizeleriyle deneyimlediği ve ilerlemeye/kalkınmaya dolaylı atıfla yapılan bu kıyas Osmanlı reformlarının yapılış gerekçesini açıklar niteliktedir. Dolayısıyla Avrupa'yla tarihsel çizgide aynı modda olabilmek için Avrupa'nın gücü, serveti ve gelişmişliği Türk modernleşmesinin söylemsel boyutunu oluşturmuştur.⁷ Ayrıca Osmanlı'nın yönetici ve aydınları merkezden çevreye meydana gelen huzursuzlukların ana kaynağının ilerlemenin önündeki engellerde görmektedir. Bu engellerin kaldırılmasıyla dünyevi ilerlemenin (seküler terakki) sağlanacağını düşünmektedir.

İyi yönetimin sağlanması için ise ıslahatların (reformların) tespiti ve uygulanması noktasında Padişah İrade-i Seniyyesi ve Islahat Fermanı'nda olduğu gibi direkt veya dolaylı olarak Avrupa sermayesi ve Avrupalı danışmanların çağrılacağı vaat edilmiştir. Görüldüğü üzere iyi ve adil bir yönetimin sağlanmasında, yollar ve özellikle demiryolu şebekesinin kurulmasında, isyanların önlenmesi ve asayişin sağlanmasında; askeri, mülki, mali, adli, eğitim, imar ve ziraat politikalarındaki amacın ülkenin ilerlemesi (kalkınması) olduğu gaye edinilmişti. Osmanlı Devleti'ndeki reform tartışmalarının ister anayasal, ister bürokratik temelde olsun isterse de demiryolu gibi direkt somut anlamda kalkınma temelinde olsun hemen hemen hepsi Batı karşısında ve Batı kıyasıyla bir ilerleme inancı etrafında olmuştur.

Sonuç

İlerleme düşüncesi, insan zihninin, bilimsel bilginin ve teknolojinin toplumsal dokuda ortaya çıkmasıyla doğmuştur. Aydınlanma dönemi ve sanayileşme süreci, ilerlemenin toplumsal değişim üzerindeki etkilerini gözler önüne sererken, bu fikri yapı felsefi ve siyasi boyutlarıyla düşünürler ve yönetici elitler arasında bir inanç sistemine dönüşmüştür. Genel kabul ilerlemenin, modern bilimin bir imgesi olarak Aydınlanma döneminde ortaya çıktığı yönündedir. Ortaya çıkışıyla ilgili bir mutabakat olmasa da Antik Yunan'dan itibaren var olduğu savunulmuştur. Dönemsel ilerleme anlayışına baktığımızda ise, Ortaçağ'ın ilerleme anlayışı Tanrı ile birleşme ve ebedi olanın geçici olandan ayrılma temeline dayanıyordu. Rönesans ve Reform dönemi bu düşünceye meydan okuyarak insan aklına özgüven kazandırıp dünyevi bir perspektife geçişin önünü açmıştır. Yani bu süreç dünyevi refah ve mutluluğu vaat eden bir inanç perspektifine evrilmiştir.

İlerlemenin evrimi ise, modern düşüncenin temel taşlarından biri haline gelmiş ve bilim, akıl ve reformlar aracılığıyla toplumsal dönüşümü şekillendirmiştir. Dünyevi ilerleme inancı, insanlığın refahını artırmak, eşitliği savunmak ve bilgiye dayalı bir dünya inşa etmek amacını taşıyan bir sisteme dönüşmüştür. Bu sistem, düşünceyi dinsel bağlamından ayırarak bilimsel ve rasyonel bir temele oturtmuş ve sekülerleşme ve bilimsel gelişmelerle birlikte toplumsal, politik ve ekonomik değerlerin belirleyicisi haline gelmiştir.

⁷ Türk modernleşmesinin ilerlemeci ve sekülerizme giden söylemsel boyutu özellikle edebi söylem üzerinden gelişmiştir ki, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal bu evrimsel değişimin öncüleridir.

İlerleme fikrine olan inanç Avrupa'da doğmuş ve diğer birçok milletçe benimsenip reform ve kalkınma hamleleriyle uygulamalarda/fiiliyatta kendini göstermiştir. Bu fikir bahsedildiği üzere dünyevi bir ilerleme yani kalkınma düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu fikri inancı benimseyen ve siyasi reformlarla değişimine ve dönüşümüne yol açan toplumlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu süreç askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve mali sorunların üstesinden gelmek için başlamıştır. Osmanlı yönetici eliti ve aydınları ise bu fikre bir inanç düzeyinde inanmışlardır. Devletin ilerlemesinin Batı uygarlığının bir ürünü olan ilerleme fikri ile mümkün olacağı inancını benimsemişlerdir. Özellikle on sekizinci yüzyılla birlikte Avrupa ile temasın artması bu inancın (ilerleme fikri) benimsenmesinde etkili olmuştur. İlerleme fikri Avrupa'daki gelişmeler takip ve taklit edilerek Osmanlı'da yapılan yeniliklerle doğmuştur. Ayrıca Osmanlı'da ilerleme fikri, reformların ne zaman doğduğu, niçin ve nasıl gerçekleştiği gibi konular üzerinden tartışılmıştır. İlerleme süreci olarak adlandırdığımız bu süreç birçok araştırmacı ve yazar tarafından modernleşme, reformasyon dönemi, merkezileşme, bürokratikleşme, merkez-çevre ilişkisi ve çağdaşlaşma gibi kavramlarla ilişkilendirilerek incelenmiştir.

İlerleme fikri Osmanlı'da birçok yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-ı Esasi, I. ve II. Meşrutiyet gibi yeniliklerin aynı zamanda yapısal sorunların üstesinden gelmek ve kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla da hizmet etmesi beklenmiştir. Bu reformlar, eşitlik sağlama, halkın can ve mal güvenliğini teminat altına alma, devleti kalkındırma ve halkın refahını artırma amacı gütmüştür. Devletin ilerlemesi, adli, mali, askeri, idari ve imar (bayındırlık) alanlarında yapılan reformlara bağlanmıştır. Bu ıslahatlar, Batı medeniyetindeki gelişmeler takip edilip oradan kıyasla taklit edilmiş ve uluslararası baskılar sonucunda gerçekleştirilmiştir.

İlerleme fikri, sadece kalkınmayı sağlamamış, aynı zamanda Osmanlı'daki birliği sağlamaya yönelik çeşitli ideolojilerin de doğmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda birliği ve eşitliği sağlamaya yönelik fikirler etrafında yapılan (Osmanlıcılık, İslamcılık, milliyetçilik gibi) bu reformlar ise yeni kamusal alanlar oluştursa da, birlikteliği sağlamak yerine farklılıkları vurgulayarak yeni sorunlara yol açmıştır. Bu süreç, Osmanlı toplumunu etkileyen iç dinamikler ve dış baskılarla şekillenmiştir ve toplumun her alanında değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu bağlamda, dünyevi kalkınmayı ve refahı vaat eden "terakki" kavramı, cemiyetlerin isimlerine ve partilerin programlarına kadar yansıyor toplumun seküler dönüşümüne öncülük etmiştir. Dolayısıyla ilerleme sürecine dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyetinin enstrümanlarıyla Batı ile mücadele etmek şöyle dursun kendi paradigmasıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Kaynaklar

- Bacon, F. (2012). *Novum Organum*, Çev: Sema Önal, İstanbul, SAY Yayınları
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Haz: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları
- Buckle, H. T. (2009). *History of Civilization in England*, Cambridge University Press, London
- Burry, J. B. (1955). *The Idea of Progress*, Dover Publication, New York

- Darwin, C. (1970). *Türlerin Kökeni*, Çev: Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara.
- Davison, R. H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev: Osman Akınay, İstanbul, Cilt 1, Papirüs Yayınları.
- Draper, J. W. (2006). *History of the intellectual development of Europe*, University of Michigan Library Press
- Habermas, J. (2017). *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul, Çev: Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, İstanbul, Çev: Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları
- İmbert, P. (2007). *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, İstanbul, Haz: Muammer Sarıkaya, Profil Yayınları,
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye IV (Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, Y. (2014) *Türk Siyasal Hayatı*, ed: Ersin Kalaycıoğlu - Yaşar Sarıbay İstanbul, Sentez yayınları.
- Koselleck, R. (2007). *İlerleme*, Çev: Mustafa Özdemir, Dost Kitapevi, Ankara
- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar Tarihi*, Çev: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Çev: Metin Kıratlı, TTK Basımevi.
- Mardin, Ş. (2014) *Türk Siyasal Hayatı*, ed: Ersin Kalaycıoğlu - Yaşar Sarıbay, İstanbul, Sentez Yayınları.
- Memduh, Mehmed. (h.1325). *Yemen Islahatı ve Bazı Mutâleât*, Dersaadet: Numune-i Tabaat
- Neumark, F. (1943) *İktisadi Düşünce Tarihi*, Trc: Ahmet Ali Özeken, Güven Basımevi, İstanbul
- Nisbet, R. (1980) *History of The Idea of Progress*, Transaction Publisher, New York
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedid Neşriyat
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Alkım Yayınevi
- Priestley, J. (2013). *An Essay on the First Principles of Government: And on the Nature of Political, Civil and Religious Liberty*, London, Cambridge University Press
- Rossi, P. (2017). *Gemi Batıyor, Seyreden Yok*, Çev: Durdu Kundakçı, Alfa Yayınevi, İstanbul
- Şemseddin Sami (2019). *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul, Yeditepe Yayınları
- Tanör, B. (2004) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, YKY Yayınları
- Türkçe Sözlük*. (2009). Ankara, TDK Yayınları
- Ülken, H. Z.. (2005) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları

Waardenburg, J. "Reform", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/reform#1> (02.10.2023).

Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları

Ziya Paşa. (1967) *Şiirleri: Terciibent-Terkibibent- Gazeller-Zafername-Harabat Mukaddemesi*, Ankara, Edebiyat Yayınevi.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

HR.SYS. 1869 /1, M-08-02-1856

İ.MMS. 6-245, 29 Cemazeyilahir 1272

ŞD. 2261/17-19, 23 Recep 1309-22 Şubat 1892

Y.EE. 7/20/2, 25 Zilhicce 1324-9 Şubat 1907

Y.EE.7/19, 6 Rebiülahir 1327-27 Mart 1909

Structured Abstract

The concept of progress has its roots in the emergence of human intellect, scientific knowledge, and technological advancements within societal frameworks. The Enlightenment era and the industrialization process shed light on the societal impacts of progress, transforming it into a belief system embraced by philosophers and ruling elites alike, with profound philosophical and political dimensions. While there is a consensus that progress emerged as an emblem of modern science during the Enlightenment period, some argue for its existence since Ancient Greece. Examining the notion of periodic progress, the medieval concept centered around the union with God and the separation of the eternal from the transient. The Renaissance and Reformation periods challenged this perspective, instilling self-confidence in human intellect and paving the way for a worldly outlook. Consequently, this transition evolved into a belief perspective promising worldly prosperity and happiness.

When scrutinizing the historical development and structural transformation of progress, it becomes evident that the concept became synonymous with the modern era, aligning itself with the rise of modern states and scientific advancements. The evolution of progress became one of the cornerstones of modern thought, shaping societal transformation through science, reason, and reforms. The belief in secular progress turned into a system aimed at enhancing human welfare, advocating equality, and constructing a knowledge-based world. This system detached thought from its religious context, grounding it in scientific and rational principles, eventually becoming the driving force behind societal, political, and economic values in tandem with secularization and scientific developments.

The belief in progress originated in Europe but found widespread acceptance among many nations, materializing through reforms and development initiatives. As discussed in the above text, this idea is founded on a secular notion of progress, emphasizing development. One of the societies that embraced this belief and paved the way for its realization through political reforms was the Ottoman Empire. The Ottoman Empire initiated this process as a response to military defeats, territorial losses, and financial issues. The Ottoman ruling elite and intellectuals genuinely believed in the potential of progress, seeing it as achievable through the adoption of the progress idea, a product of Western civilization. Particularly, the increased contact with Europe from the 18th century onwards played a crucial role in the assimilation of the progress idea, as witnessed in the Ottoman Empire's emulation of European developments.

The progress idea in the Ottoman context triggered discussions on when and why reforms were born and how they were implemented. Termed as a process of progress, scholars and writers have associated it with concepts such as modernization, the Reformation era, centralization, bureaucratization, center-periphery relations, and modernization. Revolving around the progress idea, various structural reforms were implemented in the Ottoman Empire, including the Tanzimat Edict, the Edict of Reorganization, the Constitutional Law, and the First and Second Constitutional Eras. These reforms aimed to overcome structural issues, ensuring equality, securing the life and property of citizens, developing the state, and enhancing the welfare of the population. The progress of the state was linked to reforms in judicial, financial, military, administrative, and

infrastructure (public works) fields. The debate around these reforms often involved discussions on the imitation of Western civilization and the pressures from international actors.

The belief in progress not only aimed at development but also gave rise to various ideologies in the Ottoman Empire striving to achieve unity. However, ideologies like Ottomanism, Islamism, and nationalism, centered around achieving unity and equality, paradoxically accentuated differences, leading to new challenges. This transformative process in the Ottoman society was shaped by both internal dynamics and external pressures. Consequently, every aspect of Ottoman society experienced changes and transformations. The concept of "terakki," promising secular development and welfare, permeated societal and party programs, steering the society towards secular transformation. Thus, the Ottoman Empire, participating in the progress process, found itself not only grappling with the instruments of Western civilization but also challenging its own paradigm.

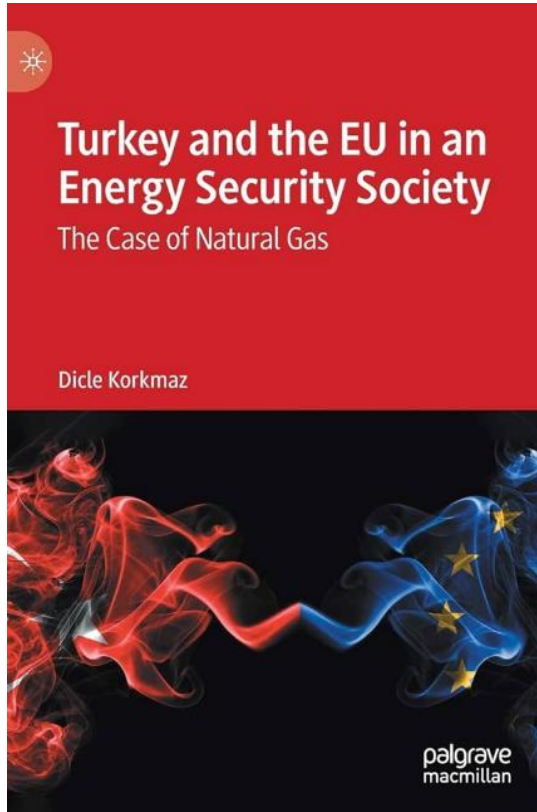
In summary, the evolution of the progress idea has been a profound journey through time, impacting societal structures and belief systems. From its philosophical origins in the Enlightenment to its application in the Ottoman Empire, progress has been a driving force behind societal transformation, embodying the promise of secular development and prosperity. The Ottoman experience with progress reflects the intricate interplay between internal dynamics and external influences, highlighting the challenges and opportunities inherent in the pursuit of progress.

Book Review: Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas

Kitap İncelemesi: Enerji Güvenliği Topluluğunda Türkiye ve AB: Doğal Gaz Örneği

Dagmar ANGELOVICOVA

PhD Student at Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and International Relations, ORCID: 0009-0001-5896-7682, e-mail: angelovicova.dagmar@gmail.com

Dicle KORKMAZ

Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas

Palgrave Macmillan, 2021

260 pages.

eBook ISSN: 978-3-030-45774-7

Makale Türü / Article Type	Başvuru Tarihi / Submitted	Kabul Tarihi / Accepted
Kitap İncelemesi / Book Review	13.03.2024	19.04.2024
Bu makaleye atf için / To cite this article		
Angelovicova , D. (2024). Book Review: Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas, <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 8(1), 125-129.		

In her research paper "Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas", Dicle Korkmaz analyses Türkiye's energy policy and its relationship with foreign affairs. The author examines various viewpoints on establishing an energy terminal, covering crucial issues like supply security, power balance, and market institutions. Korkmaz weaves a rich narrative, offering readers a deep understanding of the complexities involved in Türkiye's energy policy and its implications for broader foreign policy objectives.

Korkmaz's analysis delves into the potential impacts of an energy terminal on Türkiye's supply security, power balance, and market institutions. This scholarly work takes a systematic approach, considering viewpoints from key stakeholders and dissecting various narratives surrounding Türkiye's energy policy. The study employs theoretical frameworks, including Buzan's interpretations approach from the English School theory and narrative policy analysis, as foundational pillars that attest to its intellectual rigour. These frameworks also function as robust tools for unravelling the intricacies of Türkiye's energy dynamics within the context of the European Union (EU).

Türkiye's energy policy is critical and has a complex relationship with the EU. This has significant implications for international relations, energy security, and geopolitics. As a transit country for energy resources, Türkiye's decisions and policies have implications beyond its borders. This book thoroughly examines Türkiye's positioning, decision-making processes, and geopolitical implications, offering readers a comprehensive exploration that extends beyond immediate contexts to encompass the broader global landscape.

Korkmaz's book follows the norms of academic non-fiction flawlessly. The scholarly writing style, which includes theoretical frameworks, academic references, and empirical analysis, caters to a diverse audience, including scholars, researchers, policymakers, and students. Although some may find the writing dense, its formality and structure serve a purpose by meeting academic discourse expectations and providing a solid foundation for conveying complex ideas.

After conducting an in-depth examination of Korkmaz's work, it becomes clear that it is a highly scholarly and rigorous piece. The book's strength lies in meticulously using theoretical frameworks and integrating narrative policy analysis as a methodological tool. This nuanced approach enriches the depth of the study by unravelling how narratives, constructed by various actors, ultimately shape policy outcomes. For instance, the analysis could delve into specific cases in which these narratives influenced policy decisions. This provides readers with concrete examples to enhance their understanding of the subject.

The book covers various chapters, each contributing to a complete understanding of Türkiye's energy landscape. The initial chapters set the foundation and explain the English School theory and Buzan's conceptual framework. The English School theory emphasizes shared values, norms, and institutions and provides an effective lens for analyzing Türkiye-EU relations. Buzan's framework, which includes three traditions of international society and three types of integration, offers a nuanced perspective for understanding energy security dynamics.

In "Türkiye and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas," Dicle Korkmaz takes readers through Türkiye's energy policy and relationship with foreign affairs. The story is told logically, starting with Chapter 1, "Introduction and Research Objectives." This foundational chapter outlines the research's scope, objectives, and methodology, providing readers with a roadmap to navigate the complexities of Türkiye's energy policy.

Chapter 2 focuses on the theoretical basis that forms the groundwork for the study. The chapter explores the English School theory and Buzan's conceptual framework, highlighting shared values, norms, and institutions. This chapter plays a crucial role in helping readers understand the following analyses. The importance of these theoretical foundations becomes evident as they provide a vital perspective for analyzing the dynamics of energy security in the context of Türkiye-EU relations.

Moving seamlessly to Chapter 3, Korkmaz explores the intricate relationships and factors influencing energy security between Türkiye and the EU. This chapter provides valuable insights into the nuanced dynamics that shape Türkiye's energy policy within the broader European context. The geopolitical implications of Türkiye's strategic positioning as a transit country for energy resources are brought into sharp focus, enriching the comprehension of the complexities involved.

Chapter 4 of the exploration analyses the significance of natural gas pipelines in shaping Türkiye's energy landscape. This chapter provides readers with a comprehensive understanding of how these infrastructures impact regional energy security while shedding light on Türkiye's role as a crucial player in the transit of energy resources. Additionally, the chapter reveals the geopolitical implications of Türkiye's strategic choices, making it a critical piece of the puzzle for readers seeking insights into the country's energy policies.

In Chapter 5, Korkmaz delves into the narratives and discourses surrounding the liberalization of Türkiye's natural gas market. This chapter sheds light on how these narratives affect policy decisions, comprehensively examining the discursive landscape. The factors influencing Türkiye's energy policy are brought to the forefront, offering a nuanced perspective on decision-making.

In Chapter 6, the final analytical chapter of the book, the author uses Buzan's English School approach to synthesize the findings from the previous chapters. This synthesis evaluates the potential for energy security cooperation between Türkiye and the EU. This chapter offers a comprehensive analysis that ties together all the different themes explored throughout the book. It is a crucial endpoint that provides readers with a holistic understanding of the implications of Türkiye's energy policy choices on the broader European energy landscape.

In her book, Korkmaz analyses Türkiye's energy dynamics by examining various case studies and examples. One of the most significant case studies in the book focuses on the construction and operation of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP). By utilizing Buzan's conceptual framework and the English School theory, Korkmaz meticulously analyses the geopolitical implications of TANAP. The case study highlights the interconnectedness of energy and foreign policy and demonstrates how infrastructure projects can shape regional power dynamics. Overall, the book provides a nuanced

understanding of the practical application of theoretical frameworks in comprehending Türkiye's energy landscape.

The book explores an exciting example of Türkiye's natural gas market liberalization. Korkmaz analyses the different stories related to this process through narrative policy analysis. The book provides clear insights into the complex relationship between discourses and policy outcomes by examining specific situations where these stories have influenced policy decisions, such as regulatory changes and market reforms.

Korkmaz's work provides a detailed analysis of Türkiye's energy policy, potential policy recommendations and future implications. The book suggests that Türkiye and the EU could benefit from enhancing their cooperation in energy security. Collaborative efforts in developing and securing energy resources could contribute to regional stability by leveraging shared values and norms from the English School theory.

Furthermore, examining the stories and discussions regarding Türkiye's natural gas market opening highlights essential considerations for those in charge of creating policies. Korkmaz suggests that comprehending and handling these narratives are critical for developing effective policies. The book implies that a well-rounded strategy considering economic and geopolitical factors is necessary to steer the liberalization process and guarantee a balanced and safe energy market.

Korkmaz's exploration of examples and policy implications enriches the reader's understanding of the book's real-world relevance. The author connects theoretical frameworks with tangible cases, advancing academic discourse and providing insights for policymakers and stakeholders involved in shaping the energy landscape of Türkiye and the EU.

The book is based on a solid theoretical framework to gain a better understanding, primarily drawing from the English School theory and Buzan's conceptual framework. The English School theory emphasizes shared values, norms, and institutions, making it a reliable analytical tool for examining the relationship between Türkiye and the European Union. Moreover, Buzan's framework, which includes three traditions of international society and three types of integration, provides a nuanced perspective that is extremely valuable in unravelling the complex dynamics of energy security. This theoretical foundation supports the entire exploration, contributing significantly to the depth and breadth of the insights presented in the book.

While the book "Türkiye and the EU in an Energy Security Society" provides valuable insights into the energy security dynamics between Türkiye and the European Union, some areas could be improved. The authors could enhance transparency by providing a more detailed exposition of their methodology, including specific data sources and research methods. This would enable readers to evaluate the study's rigor thoroughly. In addition, the book could benefit from a more explicit engagement with alternative perspectives or critiques within the theoretical frameworks employed.

The book is a comprehensive and invaluable resource for scholars, researchers, policymakers, and students who want to understand Türkiye's energy policy in detail within the broader context of international relations. Korkmaz's work explores theoretical foundations, empirical analyses, and real-world examples. It sheds light on the

geopolitical complexities that shape the energy dynamics between Türkiye and the European Union, making a significant contribution to academic discourse.